

Percepció i identificació dels catalans a l'edat mitjana

Discurs de recepció de Flocel Sabaté i Curull
com a membre numerari de la Secció Històrico-
Arqueològica, llegit el dia 20 d'octubre de 2016

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Percepció i identificació
dels catalans a l'edat mitjana

Percepció i identificació dels catalans a l'edat mitjana

Discurs de recepció de Flocel Sabaté i Curull
com a membre numerari de la Secció Històrico-
Arqueològica, llegit el dia 20 d'octubre de 2016

Barcelona, 2016

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Sabaté, Flocel, 1962-

Percepció i identificació dels catalans a l'edat mitjana

Referències bibliogràfiques

ISBN 9788499653143

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica II. Títol

1. Identitat col·lectiva — Catalunya — Història — Fins al 1500

2. Catalunya — Història — 476-1492, Edat mitjana

3. Corona Catalanoaragonesa — Història — Fins al 1500

316.648:316.35(460.23)"/14"

94(460.22+460.23)"/0476/1492"

© Flocel Sabaté i Curull

© 2016, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: setembre del 2016

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

Compost per Anglofort, SA

Imprès a Open Print, SL

ISBN: 978-84-9965-314-3

Dipòsit Legal: B 16326-2016

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

«En un sens, ce sont les historiens qui créent les nations. Il n'y a pas de nation sans histoire nationale», advertia Bernard Guenée,¹ perquè, al cap i a la fi, la nació necessita un relat de continuïtat i de justificació. En mantenir-se en aquesta posició un cop constatada la nació, l'historiador seguiria la recomanació de Rousseau, en el sentit de contribuir a estretir els lligams de la societat a partir no de vinculacions com les dinàstiques, sinó de les cohesions nacionals prèviament existents.² Això col·loca la història en la posició central que definia Victor Schoelcher el 1835: «l'Histoire est la chose importante, l'occupation du siècle».³ En aquesta funció se situen tots els elements amb què bastir el relat històric nacional en el segle XIX.⁴ Precisament, Espanya va transitar pel segle XIX conjugant i discutint diverses possibilitats d'articular el discurs cohesionador nacional,⁵ fins que, a partir de 1875, es va imposar un discurs tradicional i unitari basat sobre la teleològica visió castellana,⁶ sota un estat conservador⁷ però al-

1. Bernard GUENÉE, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles: Les états*, 2a ed., rev. i aug., París, Presses Universitaires de France, 1981, p. 123.

2. Anne M. COHLER, *Rousseau and Nationalism*, Nova York, Basic Books, 1970, p. 33.

3. Marie-Claude CHAUDONNERET, «Peinture et histoire dans les années 1820-1830», a *L'histoire au musée*, Arles, Actes Sud, 2004, p. 127.

4. Anne-Marie THIESSE, *La création des identités nationales: Europe XVIIIe-XIXe siècle*, París, Éditions du Seuil, 2001, p. 133-158.

5. Flocel SABATÉ, «Constructing and deconstructing the medieval origin of Catalonia», a Dick E. H. de BOER i Luis Adão da FONSECA (ed.), *Regions in Clio's looking Glass: How historiography shaped Europe's spatial identities*, Turnhout, Brepols, en premsa.

6. José ÁLVAREZ JUNCO, *Mater dolorosa: La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus, 2001, p. 499-607.

7. María Victoria LÓPEZ-CORDÓN, «La mentalidad conservadora durante la Restauración», a José Luis GARCÍA DELGADO (ed.), *La España de la Restauración: Política, economía, legislación y cultura*, Madrid, Siglo XXI, 1985, p. 71-109.

hora feble per a imposar-se.⁸ El que més sobta és que, després d'un segle evidenciant la inadequació entre aquest model i la realitat de les terres peninsulars⁹ —i en concret catalanes—,¹⁰ s'insisteixi de nou en el mateix model, ja en el segle XXI,¹¹ malgrat que fins i tot l'estretiment de les relacions mundials en tots els sentits —amb la porositat de les fronteres,¹² les mescles culturals¹³ i l'acceleració pròpia de la societat de la informació—¹⁴ inciti a superar els vells models¹⁵ i a avançar vers cohesions de caire cívic.¹⁶

A hores d'ara, l'historiador ocupat en aquests temes ha de defugir qualsevol funció àulica i, en canvi, s'ha de preocupar per copsar els mecanismes que propicien la cohesió de les societats, és a dir, tractar de definir els valors assumits pels membres de cada societat per compartir un recorregut comú, acceptar una identitat pròpia i adoptar unes determinades actituds respecte de l'alteritat. Això comporta atendre els discursos justificatius propiciats pels grups dirigents, la gestió de la memòria i l'encaix institucional que en deriva. En tots els casos, la cohesió assolida reflectirà una assumpció per part de la mateixa societat i, alhora i de manera destacada, una percepció exterior.

1. LA IDENTITAT CATALANA

Són quatre els termes que, al meu entendre, ens permeten definir la identitat catalana: percepció, assumpció, representativitat i institucions.

8. Ramón VILLARES, «Nacionalismo e historia en la España del siglo XIX», a Fernando GARCÍA DE CORTÁZAR, José Ángel GARCÍA DE CORTÁZAR, Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, Ramón VILLARES PAZ i Juan Pablo FUSI AIZPÚRUA, *Nacionalismos e historia*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2005, p. 108-110.

9. Carlos DARDÉ, *La idea de España en la historiografía del siglo XX*, Santander, Universidad de Cantabria, 1999, p. 9-37.

10. Jordi CASASSAS, «El fet diferencial català (1901-1939)» i Carles SANTACANA, «La identitat catalana en els anys d'una dictadura espanyolista», a Flocel SABATÉ (dir.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 133-154.

11. Flocel SABATÉ, «Une histoire médiévale pour l'identité catalane», a Sergiu MISCOIU (dir.), *Gouvernance et (re)constructions nationales aux frontières de l'Europe*, París, L'Harmattan, en premsa.

12. Paul HIRST i Grahame THOMPSON, «Globalization and the future of the nation state», *Economy and Society* (Londres i Nova York), vol. 24, núm. 3 (1995), p. 408-442.

13. Will KYMLICKA, *Ciudadanía multicultural*, Barcelona, Paidós, 1996; Gerd BAUMANN, *El enigma multicultural*, Barcelona, Paidós, 2001.

14. Manuel CASTELLS, *La era de la información*, Madrid, Alianza, 1998, 3 v.

15. Gurutz JÁUREGUI, «Pactismo y nacionalismos inclusivos», a Jon ARRIETA i Jesús ASTIGARRAGA, (ed.), *Conciliar la diversidad: Pasado y presente de la vertebración de España*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 2009, p. 233-242.

16. Joep LEERSSEN, *National thought in Europe: A cultural history*, 3a ed., Amsterdam, Amsterdam University Press, 2010, p. 248-251.

a) *Percepció*

El gentilici fou primer que el corònim.¹⁷ Es perceberen, des de la Pisa que en la segona dècada del segle XII narra la campanya conjunta contra Mallorca tinguda el 1114, els *Catalanenses* conduïts pel comte de Barcelona, Girona i Vic Ramon Berenguer III, definit com a *catalanicus heros*.¹⁸ Aquesta gent procedia del nord-est de la península Ibèrica, un espai aliè a qualsevol unitat física, política o administrativa des que a finals del segle IX la crisi del domini carolingi havia virtualment desenganxat aquests comtats tan allunyats de la capital de la *Francia Occidentalis* a la qual pertanyien. Certament, des del 878 ja no hi havia nomenaments reials de comtes i, a fi de continuar gestionant el govern, els comtes s'assentaren sobre els territoris de què eren responsables, esdevingueren hereditaris i assumiren com a propi el fisc comtal. Les visites dels comtes a la cort reial es reiteraren ocasionalment fins al 956, els privilegis reials arribaren segurament fins al 986 i els anys es comptaren pels monarques francesos fins al 1180. Atrapats en unes circumstàncies frontereres similars, els comtats discutiren i es disputaren límits i béns, però sobretot convergiren en els aspectes polítics, socials, econòmics i jurídics, a més de palesar la comuna concordança cultural, prou evident en l'evolució de la llengua vernacle vers el català i les vies comunes en l'assimilació del romànic.¹⁹ Per això, aquestes terres es perceben tan similars en arribar al segle XII.

Totes elles inicialment veïejaven vers l'oest amb una franja fronterera que ha desaparegut mitjançant una ocupació sistemàtica en el segle X, la qual ha convertit aquest territori en una xarxa de 191 castells termenats. La castralització de l'espai i la senyorialització de la societat acompanyen, així, una expansió territorial fruit de la projecció de la vitalitat de les elits aristocràtiques i eclesiàstiques de la societat comtal. Sobre aquesta base es feudalitza la societat en el segle XI. Feudalisme i frontera es combinen perfectament. Allò que importa, en l'expansió del segle XI, no és el botí obtingut sobre les terres andalusines conquerides, especialment a la taifa de Lleida, sinó l'assentament i l'articulació de l'espai que en segueix amb una pretensió perenne: els districtes castrals enquadran els deures exactius de la població camperola que s'hi assentarà, basats en els delmes castllans, censos i drets

17. Des de diferents vessants, la historiografia sovint ha conclòs «que el más antiguo, ingenuo y originario era el étnico y luego el corónimo» (Federico UDINA, «La última hipótesis sobre el nombre de Cataluña», a *Études de Civilisation Médiévale (IX-XII siècles): Mélanges offerts à Edmond-René Labande*, Poitiers, Université de Poitiers, s. a., p. 685).

18. *Liber maiolichinus de gestis Pisanorum illustribus*, ed. de Carlo Calisse, Roma, Istituto Storico Italiano, 1904, p. 17, 27, 83, 116 i 123.

19. Flocel SABATÉ, «El nacimiento de Cataluña. Mito y realidad», a *Fundamentos medievales de los particularismos hispánicos: IX Congreso de Estudios Medievales (León, 2003)*, Àvila, Fundación Sánchez-Albornoz, 2005, p. 224-242.

que percebran els castlans, encarregats de mantenir en condret el castell i d'aportar cavalls armats en la proporció convinguda amb el senyor en cas de ser cridats per aquest.²⁰ El castell termenat es consolida —i es mantindrà fins al segle XIX— com la unitat jurisdiccional bàsica sobre pràcticament tot el país²¹ i les castlanies, sots-infeudades fins a donar lloc a corrues de castlanies a cada castell que s'acumulen i es transaccionen, esdevenen la renda bàsica en les acumulacions senyorial.²² Aquest és, doncs, en entrar al segle XII, un país de castells i, sobretot, de castlans. No és d'estranyar que aquesta característica basteixi el corònim amb què es percep el territori en el segle XII.²³

Els acords feudals del segle XI²⁴ no comportaren cap unitat al voltant del comte de Barcelona, atès que tots els comtes que pactaren amb ell servaren la seva sobirania, però sí que perfilaven la seva preeminència.²⁵ És la posició consolidada en el segle XII, perquè el titular de Barcelona incrementa la base patrimonial en absorbir els comtats de Besalú i de Cerdanya (1111, 1117), Rosselló (1172) i Pallars Jussà (1192); avança en l'endreament administratiu d'aquests dominis des de 1151; falca la primacia mitjançant convinences amb els comtes d'Empúries (1138) i d'Urgell (1148), domini aquest darrer en el qual s'immiscirà arran de la crisi successòria oberta el 1208; aferma l'obertura al Mediterrani amb els acords establerts amb Pisa i Gènova, respectivament des de 1113 i 1127; malda per consolidar la presència a Occitània encetada el 1067 i afermada des de la recepció de la Provença el 1112; i sobretot ostenta, des de 1162, el títol reial en sumar la condició de rei d'Aragó, arran de la unió dinàstica establerta el 1137 mitjançant les esposalles entre Ramon Berenguer IV de Barcelona i la filla del rei Ramir II, Peronella.²⁶ La confluència d'aquests vectors damunt del titular comtal de Barcelona i reial d'Aragó avalen les seves previsions de superioritat, tant a Catalunya com a Aragó, per bé que no podrà evitar en la primera la contundent fragmentació jurisdiccional i la feblesa exactiva que li

20. Flocel SABATÉ, «Las tierras nuevas en los condados del nordeste peninsular (siglos X-XII)», *Studia Historica: Historia Medieval* (Salamanca), núm. 23 (2005), p. 151-152.

21. Josep Maria PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. III, Barcelona, Fundació Noguera, 1989, p. 341-351.

22. Flocel SABATÉ, «Les castlanies i la comissió reial de 1328», a Manuel SÁNCHEZ (ed.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1993, p. 177-206.

23. Flocel SABATÉ, «L'origen medieval de la identitat catalana», a Flocel SABATÉ (dir.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 28-31.

24. Adam J. KOSTO, *Making agreements in medieval Catalonia: Power, order, and the written word, 1000-1200*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, p. 78-107.

25. Flocel SABATÉ, *La feudalización de la sociedad catalana*, Granada, Universidad de Granada, 2007, p. 68-69.

26. Flocel SABATÉ, «Història medieval», a Albert BALCELLS (ed.), *Història de Catalunya*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2004, p. 197-205.

fa necessitar ajuts especials de nobles, eclesiàstics i barons,²⁷ i, en la segona, una consolidació nobiliària distanciada del monarca que culmina, només entrar en el segle XIII, una lectura feudal de les antigues *tenències* en mans nobiliàries.²⁸ Coherentment, la pretensió d'afermament del sobirà, tot i incorporar arguments jurídics romanistes, aboca, ja en el darrer terç del segle XII, a negociar amb nobles, prelats i representants de viles i ciutats, ja siguin d'Aragó o de Catalunya.

Al llarg del segle XII es consoliden tant Catalunya com Aragó. Aquest corònim designava un petit regne pirinenc que tot just el 1096 incorpora Osca. El seu titular endega en el segle següent una expansió que el porta a incorporar el regne de Saragossa, la vall central de l'Ebre i, finalment, els límits muntanyencs entorn a Terol. Les tensions que seguiren al testament del Bataller remarcaren les diferències entre aquests territoris, com és clar en el domini castellà sobre el regne de Saragossa, que Ramon Berenguer IV rep el 1137 sota un vassallatge castellà formalment mantingut fins al 1179. A mitjan segle, el comte es pot presentar com a senyor d'una suma d'espais, en estar «dominante sive regnante Raymundo comite in Barchinone et in Aragone et in Superarbe et in Ripacorza et in Cesaraugusta et in Illerda et in Fraga atque Tortosa».²⁹ Al darrer terç del segle XII es cohesionen, precisament, els territoris que assumiran la denominació d'*Aragó*, coincident amb el títol reial del sobirà. Atorgant un sentit hiperbòlic a l'enunciat comtal de Barcelona, per encabir els altres dominis catalans del titular, Alfons el Cast pot establir, des de 1167, la seva titulació com a «rex Aragonensis, comes Barchinone et marchio Provincie».³⁰

Ben significativament, el fet que Catalunya i Aragó es consolidin separatament, malgrat compartir el mateix sobirà, reflecteix que el nexa vertebrador no és pas la dinastia —perquè en aquest cas s'hauria unificat en un sol territori—, sinó la dinàmica de les respectives societats. Fins i tot, quan estan en la cort reial, els nobles se separen per la seva procedència, com diu el rei Alfons el Cast, el 1169, en adoptar decisions a Jaca «cum consilio et voluntate baronum curie mee scilicet

27. Flocel SABATÉ, «Corona de Aragón», a Pedro A. PORRAS, Eloísa RAMÍREZ i Flocel SABATÉ, *La época medieval: administración y gobierno*, Tres Cantos, Istmo, 2003, col·l. «Historia de España», núm. VIII, p. 300-323.

28. Juan Fernando UTRILLA UTRILLA, «De la aristocracia a la nobleza: hacia la formación de los linajes nobiliarios aragoneses (1076-1276)», a *La nobleza peninsular en la edad media*, Àvila, Fundación Sánchez-Albornoz, 1999, p. 471-473.

29. Pedro SAINZ DE BARANDA, *España sagrada*, vol. XLVII, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1850, p. 255-256; Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 252; Ramon ORDEIG, «Inventari de les actes de consagració i dotació de les esglésies catalanes VI. Anys 1126-1150», *Revista Catalana de Teologia* (Barcelona), núm. XV, fasc. I (1990), p. 199; Joan BUSQUETA, «Dotació de l'església de Lleida», a Antoni PLADEVALL (dir.), *Catalunya romànica*, vol. XXIV, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 69.

30. Ana Isabel SÁNCHEZ CASABÓN (cur.), *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza: Documentos (1162-1196)*, Saragossa, Instituto Fernando el Católico, 1995, p. 73.

Catalanorum et Aragonensium».³¹ A Aragó, la reorientació de la crisi successòria a la mort del rei Alfons el Bataller, el 1134, ja posava en evidència tant el vigor d'una noblesa enfortida gràcies a la mateixa expansió com el de les elits urbanes de ciutats com Jaca i Osca, a les quals es van sumant les corresponents a les noves urbs.³² Alhora, a Catalunya s'han consolidat no sols els respectius llinatges nobiliaris i baronials, sinó, de manera ben destacada, unes elits urbanes de tarannà inversor, ja sigui a les velles capitals de l'interior comtal, com Barcelona i Girona, o a les noves capitals extretes de la frontera, com Tortosa i Lleida. Es tracta de dues societats, l'aragonesa i la catalana, prou definides per desenvolupar sense interferències les piràmides nobiliàries, les evolucions culturals i lingüístiques i també els respectius radis de cohesió socioeconòmica.³³ En el vessant jurídic, s'afermen també els dos territoris, i precisament les interseccions entre els indrets repoblats segons els usatges de Barcelona o segons els furs saragossans³⁴ posen en relleu la porositat de les zones de contacte a les terres noves.³⁵

El 1162, el testament de Ramon Berenguer IV designava que el seu primogènit rebés «omniem suum honorem de Aragonie et Barchinone».³⁶ De tota manera, cap visió teleològica imposava la continuïtat d'aquesta suma d'ambdós territoris. La singularitat assolida per cadascun els permetia una continuïtat per si mateixos, sense que calgués mantenir-los units. De fet, també havien estat units els regnes d'Aragó i de Pamplona des de 1076 fins que el 1131, arran del testament del Bataller, els nobles navarresos decidiren tornar a separar llur regne. Similarment, diversos acords feudals signats a Occitània a la segona meitat del segle XII preveïen mantenir la vinculació establerta amb qui sigui senyor de Barcelona, en el cas que aquest no coincidís amb el titular d'Aragó: «qui dominus vel domina erit Barchinone iuret tibi» (1157-1168); «nulli persone donent vel dimittant nisi tantum domino Barchinone» (1171-1172); «filius meus aut filia dominus aut domina Barchinone si rex fuerit aut regina» (1179).³⁷

31. Ana Isabel SÁNCHEZ CASABÓN (cur.), *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza: Documentos (1162-1196)*, 1995, p. 119.

32. Ana Isabel LAPEÑA, *Ramiro II de Aragón, el rey monje (1134-1137)*, Gijón, Trea, 2008, p. 107-163.

33. Flocel SABATÉ, «Els primers temps: segle XII (1137-1213)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, Barcelona, Edicions 62, 2007, p. 44-65.

34. Josep Maria FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, Madrid i Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1969, p. 184-185, 191-192 i 228-230.

35. Flocel SABATÉ, «Changement de frontières et perception de l'altérité en Catalogne (XIIe-XIVe siècles)», a Stéphane PÉQUIGNOT i Pierre SAVY (ed.), *Déplacements de frontières et annexions dans l'Occident médiéval (XIe-XVe siècles)*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, en premsa.

36. Antoni UDINA, *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó: De Guifré Borrell a Joan II*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, p. 104.

37. Pere BENITO, Pilar SENDRA i Carles VELA (cur.), «Corpus documental», a Maria Teresa FERRELL I MALLOL i Manuel RIU i RIU (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Co-*

Així, doncs, se surt del segle XII amb un territori percebut unitàriament, més fàcil de descriure que de denominar, tal com ho planteja Alfons el Cast el 1173, en pretendre establir les seves constitucions de pau i treva «in dicta terra mea, a Salsis usque ad Dertosam et Ilerdam cum finibus suis». ³⁸ Diversos trobadors també consideren més fàcil referir-se a l'amplada del país percebut homogèniament, ja sigui entre Tortosa i els Pirineus, com exposa Guillem de Berguedà abans de 1175 —«non a vassal tant bo / de Tortosa als portz»—, ³⁹ o de Salses a Tremp, com coetàniament exposa Ponç de Guàrdia: «tot lo país, de Salsas a tro a Trems». ⁴⁰ Quan Bertran de Born critica Alfons el Cast i preveu, erròniament, la derrota de les seves tropes a Occitània, separa, en esmentar-les, catalanes i aragoneses, referint-se a les primeres pel gentilici i a les segones pel corònim: «e·lh català e·lh d'Aragó». ⁴¹

Si els trobadors de la segona meitat del segle XII copsen més fàcilment els catalans i fins i tot llur terra que no pas el corònim *Catalunya*, caldrà indagar entorn de l'assumpció efectuada pels habitants encabits sota la percepció comuna.

b) Assumpció

La continuïtat amb el món clàssic manté el terme *nació* vinculat a les característiques compartides per un col·lectiu des del naixement, ⁴² tal com feia Tàcit en el segle I en parlar del pobles *Germanorum natione* ⁴³ i Tertul·lià, en el segle III, en referir-se a la *natione iudaeorum*, ⁴⁴ cosa que sol comportar una precisió geogràfica, com fa Bernat de Claravall en definir, en el segle XII, sant Malaquies com a *natione quidem Hibernus*. ⁴⁵ La nació, en el segle XIII, no és sols un descriptiu de la procedència. Léopold Genicot apreciava que en aquells moments «la nació era, pues,

---

rona catalanoaragonesa a l'edat mitjana, vol. I.1: *Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2009, p. 358, 374 i 402.

38. Gener GONZALVO (cur.), *Les constitucions de pau i treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1994, p. 76.

39. Com indica Martí de Riquer, s'ha de tractar dels ports pirinencs. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. I, Barcelona, Planeta, 1975, p. 527.

40. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. I, Barcelona, Planeta, 1975, p. 545.

41. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. II, 1975, p. 691.

42. Natàlia VEGA, *Estudio sintáctico-semántico de los verbos de nacimiento en el latín 'gigno', 'nascor' y 'orior'*, tesi de llicenciatura, Bogotá, Universidad Nacional de Colombia, 2007, p. 14.

43. Alfred John CHURCH i William Jackson BRODIBB, *The Agricola and Germany of Tacitus and The dialogue on oratory*, Londres, MacMillan, 1899, p. 62.

44. Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, «De praescriptionibus adversus haereticos», a Jacques-Paul MIGNÉ (ed.), *Patrologiae cursus completus*, vol. 2, París, Migne, 1844, col. 67.

45. Bernardus CLARAEVALLENSIS, «Vita S. Malachiae», a Jacques-Paul MIGNÉ (ed.), *Patrologiae cursus completus*, vol. 182, París, Migne, 1859, col. 1079.

un sentimiento naciente».⁴⁶ Hom pot acceptar aquesta afirmació veient com Ramon Muntaner, en descriure la invasió francesa de 1285, explica que a Argelers uns monjos procedents del Narbonès s'adrecen a l'invasor per posar-se al seu servei perquè «som naturals de vostra terra e naturals vostres». La vinculació pel lloc de naixement s'afegeix, així, com un cercle superior als altres vincles existents. El mateix Muntaner en treu el consell arran d'aquest fet esdevingut perquè l'abat d'un cenobi d'Argelers depèn de la Grassa: «per què los senyors d'Espanya farien gran saviesa que en llur terra no soferissen que hagués prelat si llur natural no era».⁴⁷ El vincle esmentat remet al monarca com a senyor natural, tal com plau al discurs romanista que coetàniament pretén afermar els sobirans,⁴⁸ però alhora també es vincula, mitjançant la mateixa expressió, a la terra. Hom és, doncs, natural d'una determinada terra. De fet, coetàniament, els senyors més rellevants estan orgullosos de regir diverses nacions, fins al punt que, com ressaltava Gisela Naegle, seria difícil precisar quina era la nacionalitat d'emperadors com Frederic II o Carles IV.⁴⁹

La nació, doncs, rau en trets com, destacadament, la llengua: *gents, llengües, nacions* i *pobles* són termes sovint mesclats, com fan els diputats que, el 1471, es refereixen a «gents e nations castellans, portuguesos, francesos, gascons, tudeschs, prohensals, ytalianes e a totes altres lengues e pobles».⁵⁰ Eiximenis també mescla el gentilici —*catalans*— i el concepte *nació catalana* per referir-se a aspectes tan quotidians com el comportament a taula, i tracta de demostrar «que la nació catalana era eximpli de totes les altres gents cristianes en menjar honest e en temprat beure», conclusió que fonamenta en diversos exemples, com ara que «la nació catalana en son menjar comú e en sos convits ha covinent vi e d'aquell pren covinentment sens excés comunament», que «la nació catalana esquiva excessivament tota superfluïtat en viure comú», que «los catalans mengen fort nodridament e honesta, mas altres nacions mengen així hòrreament e mainodria que és horror e llegea qui ho veu» o que «los catalans són comunament contents de menjar dues vegada

46. Léopold GENICOT, *Europa en el siglo XIII*, reimpr., Barcelona, Labor, 1976, p. 130.

47. Ramon MUNTANER, «Crònica», cap. CXXII, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Selecta, 1983, p. 779; Ramon MUNTANER, «Crònica», cap. CXXII, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, vol. III, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, p. 218.

48. Robert S. CHAMBERLAIN, «The concept of the 'señor natural' as revealed by Castilian law and administrative documents», *The Hispanic American Historical Review* (Durham, N. C.), vol. 19, núm. 2 (1939), p. 130-137.

49. Gisela NAEGLE, «Diversité linguistique, identités et mythe de l'empire à la fin du Moyen Âge», *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques* (Paris), núm. 36, fasc. 2 (2012), p. 265-266.

50. Francesc CARRERAS Y CANDI, *Pere Joan Ferrer, militar y senyor del Maresme*, Barcelona, Impremta La Renaixensa, 1892, p. 104; Robert B. TATE, *Joan Margarit i Pau: Cardinal-bishop of Gerona: A biographical study*, Manchester, Manchester University Press, 1955, p. 128.

lo dia, mas les altres nacions no hi tenen cap ne centener», a més de poder comentar, entre diverses consideracions, que «altres nacions van a menjar ab gran brogit e mengien ab gran gatzara e ab poc nodriment, mas catalans quan mengien no els fa bé ab brogit mas simplement e ab pau volen menjar».⁵¹

Així, la nació està constituïda per una suma d'elements quotidians, les «nostres maneres», en paraules de Pere el Cerimoniós. Quan el 1369 aquest monarca mostra el seu enuig, davant de les Corts valencianes reunides a Sant Mateu, per la revolta capitanejada pel jutge d'Arborea, Marià IV,⁵² el que més li retreu és la ingratitude, perquè tant ell com el seu germà foren posats en custòdia del rei Alfons el Benigne, i —continuen les paraules del Cerimoniós— «lo senyor rei nostre pare, per tal com los amava, comanà·ls a dos cavallers catalans e donà·los per maestres qui els nodrissen a les nostres maneres e los mostressin servir lo senyor rei nostre pare e nós e amar la nostra nació».⁵³

La nació és, consegüentment, objecte d'una estima compartida. El mateix monarca exigeix que els membres de la nació s'alegrin per una bona nova, com s'esdevé, per exemple, quan el 1357 el papa Innocenci VI nomena cardenal Nicolau Rossell, «de la qual cosa» —en paraules del sobirà— «és estada feta gran gràcia e fort assenyada a nós e a tota nostra nació, car jassia que y hagués cardenal d'Espanya, tota vegada era castellà, e de nostra nació jamés no n·i havia haut tro ara, e com se convenga que·l dit cardenal vaia en cort de Roma, de guisa que sia honor nostra e de la nostra nació».⁵⁴

Si es reclama estimar la nació i que aquesta expressi conjuntament sentiments de joia, també els pot expressar de dolor, amb una adaptació particular de la imatge corpòria, tan grata a la societat baixmedieval, que ha assumit en la vida política

51. Francesc EIXIMENIS, «Terç del Crestià», cap. 372, a Albert HAUF (ed.), *Lo Crestià: Selecció*, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 147-148.

52. Maria ROCA MUSSONS, «Parallelismo, sovrapposizione, identificazione: considerazioni sul processo strutturale implicito nella proposizione di Pietro III contro Mariano IV di Arborea», a Maria Giuseppina MELONI i Olivetta SCHENA (ed.), *Atti del XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona (Sassari-Alghero, 1990)*, vol. v, Sàsser, ETS, 1997, p. 515-525; Olivetta SCHENA, «Un'orazione di Pietro il Cerimonioso contro il giudice Mariano d'Arborea», a Luisa d'ARIENZO (ed.), *Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra Medioevo ed età moderna: Studi storici in memoria di Alberto Bosolo*, vol. I, Roma, Bulzoni, 1993, p. 319-331.

53. Ricard ALBERT i Joan GASSIOT (cur.), *Parlaments a les corts catalanes*, Barcelona, Els Nostres Clàssics, 1928, p. 37-38; Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, vol. II, ed. d'Agustí Alcoberro, Barcelona, Barcino, 1997, p. 138; FRANCISCO GIMENO BLAY, «Escribir, leer, reinar. La experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso (1336-1387)», *Scrittura e Civiltà* (Florència), núm. 22 (1998), p. 215.

54. Antoni RUBIÓ Y LLUCH (cur.), *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908, p. 181 (facsimil, 2000).

secular la referència al cos místic.⁵⁵ El bisbe Margarit, davant de les Corts reunides a Barcelona el 1454, exposa la necessitat que el rei retorni de la seva llarga estada a Itàlia tot interpretant que, a causa de la seva absència «jau la dita nació catalana quasi vídua, e plora la sua desolació», situació en la qual no mereix trobar-se, i per això insisteix que «aquesta quasi vídua nació de Catalunya que per la sua innata fidelitat meresca de vostra majestat e tot altre senyor ésser ben tractada».⁵⁶

L'assumpció de la identitat compartida sempre comporta una percepció de l'alteritat. Si la nació és la suma de «les nostres maneres», segons l'expressió reial esmentada, es comprèn l'esforç d'Eiximenis a precisar que «les altres nacions» són diferents en àmbits tan quotidians com la taula. Rere aquesta aparent banalització de la comparativa entre nacions, s'enconfurnen interessos ben diversos: en el segle XIV, el rei Pere el Cerimoniós posa en boca del seu pare Alfons el Benigne que «el nostre poble és franc e no és així subjugat com és lo poble de Castella»,⁵⁷ sense reflectir, en realitat, cap diferència en el plantejament polític,⁵⁸ sinó el context d'enfrontament bèl·lic entre ambdues corones,⁵⁹ tal com ell mateix deixa entendre quan, d'altra banda, raona que el cardenal català el nomenament del qual ha d'alegrar tota la nació, «ens convé a fer per raho de la guerra»;⁶⁰ i en el segle XV, el bisbe Margarit, juntament amb altres diputats, tracta d'explicar la guerra civil per l'envia de les altres nacions, que haurien atiat les tensions per venjar-se d'haver estat en el passat subjugades per la nació catalana: «après nos han oprobiosament tractats com moltes d'elles dites nacions nos fossen infestíssimes e exoses e en la nostra preclara natió han volgut exercir les venjances de les injúries e dans que de la dita nostra preclara natió per lo passat havien rebudes».⁶¹

55. Aquilino IGLESIA, «Cos místic», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25, núm. 2 (1995), p. 683-696.

56. Ricard ALBERT i Joan GASSIOT, *Parlaments a les corts catalanes*, 1928, p. 209.

57. Pere el Cerimoniós, «Crònica», cap. I.48, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Selecta, 1983, p. 1020; Pere el Cerimoniós, «Crònica», cap. I.48, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, vol. IV, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2014, p. 81.

58. Floçel SABATÉ, «L'abus de pouvoir dans la Couronne d'Aragon (XIIIe-XIVe siècles): pathologie, corruption, stratégie ou modèle?», a Patrick GILLI (dir.), *La pathologie du pouvoir: Vices, crimes et délits des gouvernants: Antiquité, Moyen Âge, époque moderne*, Leiden i Boston, Brill, 2016, p. 309-311.

59. José Vicente CABEZUELO, *La Guerra de los dos Pedros en las tierras alicantinas*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1991; Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Entre la paz y la guerra: La Corona catalano-aragonesa y Castilla en la baja edad media*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2005, p. 359-500.

60. Antoni RUBIÓ y LLUCH (cur.), *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, vol. I, 1908, p. 181 (facsimil, 2000).

61. FRANCESC CARRERAS Y CANDI, *Pere Joan Ferrer, militar y senyor del Maresme*, 1892, p. 104; Robert B. TATE, *Joan Margarit i Pau: Cardinal-bishop of Gerona: A biographical study*, 1955, p. 128.

De fet, el recorregut històric ve a ser una competència entre nacions: el 1422, la ciutat de Barcelona adverteix al monarca que la seva política pot obstruir el desenvolupament econòmic, perquè «los navilis e mercaderia disminueixen e los guanys e profits se'n porten altres nacions». ⁶² En realitat, la confrontació entre determinades nacions pot afavorir els discursos de cohesió. A Sardenya, l'oposició del jutge d'Arborea contra els sobirans de la Corona d'Aragó no es presenta com una pugna entre senyors, sinó que explícitament es pretén justificar com la defensa de la nació sarda contra la invasió dels catalans, tot declarant, doncs, l'enemistat contra la nació catalana. ⁶³ No és d'estranyar, doncs, que hom demani vessar la sang per la nació, com explica el bisbe Margarit el 1454: «ni es deu algú meravellar si aquesta dita fael nació, ultra totes altres, crida la conservació de sos privilegis, així com aquella qui els ha guanyat ab sa fidelíssima aspersion de sang e en aquest sua immaculada fidelitat». ⁶⁴

L'assumpció de la pertinença al grup singularitzat com a nació catalana s'ha afermat a la baixa edat mitjana i ha anat prenent forma en l'expressivitat política. Això dona pas a l'ús que se'n fa des dels grups que participen en el joc del poder.

c) *Representativitat*

The richest and most established burgesses or citizens of a town, like the bishops and nobles of a kingdom, were those who were qualified to speak and judge on behalf of the community of which they were perceived as the most solid, respectable, and responsible members. ⁶⁵

Aquestes paraules de Susan Reynolds coincideixen amb l'actuació de les elits locals a les principals ciutats i viles catalanes al segle XII, com paradigmàticament es viu a Barcelona ja a inicis del segle i a Lleida tot just després de la conquesta i refundació a mitjan segle. ⁶⁶ L'actitud inversora facilita que un grup de famílies, possessores de capital de procedència ben diversa, vagin especulant amb propietats urbanes; acaparant destacadament terres a l'entorn de la ciutat (via que allar-

62. Damien COULON, *Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Âge: Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (ca. 1330-1430)*, Madrid i Barcelona, Casa de Velázquez i Institut Europeu de la Mediterrània, 2004, p. 61.

63. Flocel SABATÉ, «Identities in contact in the Mediterranean», a Flocel SABATÉ, *The Crown of Aragon, a singular Mediterranean Empire*, Leiden, Brill, en premsa.

64. Ricard ALBERT i Joan GASSIOT, *Parlaments a les corts catalanes*, 1928, p. 212.

65. Susan REYNOLDS, «Medieval urban history and the history of political thought», a *Urban history yearbook* 1982, Leicester, Leicester University, 1982, p. 15.

66. Flocel SABATÉ, *Història de Lleida*, vol. 2: *Alta edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2003, p. 355-366; Flocel SABATÉ, «Barcelona: the building of a territorial and ideological capital», en premsa.

gassa el radi d'influència urbà), i acumulant inversions en tot allò rendible, inclosos vessants productius com el cuir i una projecció comercial que no descuida el llarg recorregut. Es genera, així, una elit socioeconòmica que assumeix immediatament una representativitat local: es preocupa pels espais comuns i públics, actua com a mitjancera en disputes particulars i no dubta d'adreçar-se al sobirà. Davant d'aquest intercedeix per temes que afecten habitants de la ciutat i, més usualment, negocia entorn d'aspectes com urbanisme, defensa o abastament.⁶⁷ El senyor accepta aquesta posició, perquè facilita la interlocució, especialment en temes com els fiscals. S'enceta una via que condueix al reconeixement de capacitats recaptatòries i dels primers governs municipals, abans de cloure el segle XII.⁶⁸

Precisament a finals del segle XII, diversos autors europeus, com Pere Cantor, Esteve Langton o Rodolf Niger, estan ressaltant el «populus» en la comunitat social i política, i en reclamen fins i tot l'accés a les decisions reials.⁶⁹ Aquestes, tanmateix, ja havien de tenir en compte el parer baronial, prou ben expressat pels lligams feudals que comportaven el *consilium* i l'*auxilium* al senyor.⁷⁰ L'aval jurídic aportat pel romanisme, el pensament filosòfic i teològic, sobretot amb la renovació aristotèlica, i l'evolució socioeconòmica es conciten en el segle XIII i aboquen a fórmules participatives, en les quals James Blythe pot interpretar la plasmació de governs idealment basats en «the mixed constitution»,⁷¹ i Strayer pot veure establert «the right of consent».⁷²

La invocació del *bonum commune*, alimentat tant per romanistes a partir de Justinia com pel dret eclesiàstic des de Gracià, aboca a una densa aportació filosòfica i teològica en el segle XIII, que posa en circulació, sota formulació cristiana,

67. Flocel SABATÉ, «Ejes vertebradores de la oligarquía urbana en Cataluña», *Revista d'Història Medieval* (València), núm. 9 (1998), p. 130-143.

68. Max TURULL, 'Universitas, commune, consilium': Sur le rôle de la fiscalité dans la naissance et le développement du Conseil (Catalogne, XIIe-XIVe siècles), a Bernard DURAND i Laurent MAYALI (ed.), *Excerptiones iuris: Studies in Honor of André Gouron*, Berkeley, The Robbins Collection, 2000, p. 637-677.

69. Philippe BUC, «Principes Gentium dominantur eorum»: Princely Power Between Legitimacy and Illegitimacy in Twelfth-Century Exegesis», a Thomas N. BISSON (ed.), *Cultures of power: Lordship, status, and process in Twelfth-Century Europe*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995, p. 324-325.

70. Jesús FERNÁNDEZ VILADRICH, «La corte condal: una limitación fáctica a los poderes de la autoridad condal en la Cataluña de la alta edad media», *Revista Jurídica de Cataluña* (Barcelona), vol. 81, núm. 2 (1982), p. 373-403.

71. James M. BLYTHE, *Ideal government and the mixed constitution in the Middle Ages*, Princeton, Princeton University Press, 1992, p. 39-157.

72. Joseph R. STRAYER, *On the medieval origins of the modern state*, Princeton, Princeton University Press, 1970, p. 61.

ideals com l'amor, la virtut, la justícia i el bon govern.⁷³ Tots els que tenen accés al poder inclouen el bé comú en el propi discurs, siguin el sobirà, els nobles o els burgesos.⁷⁴ Aquests darrers han consolidat una preeminència que comporta adaptar l'axiologia de la societat cristiana, raó per la qual Giacomo Todeschini parla de societat cristiana de mercat.⁷⁵ Els mendicants han participat molt activament en aquesta renovació conceptual, ja sigui des del racionalisme aristotèlic⁷⁶ o, també, des del seu contrari per part d'autors espiritualistes.⁷⁷ Precisament Alain Boureau remarca «l'importance spécifique des franciscains spirituels de Provence, d'Italie et de Catalogne dans l'élaboration d'une ecclésiologie contractuelle», que s'hauria imbricat amb «la forme politique des cités autonomes ou indépendantes des régions méditerranéennes».⁷⁸

Alhora, els textos d'autors tan influents com Marsili de Pàdua o Baldo degli Ubaldi no deixen marge al dubte. El primer especifica que «legislatorem seu causam leges effectivam primam et propriam esse populum seu civium universitatem aut eius valentiorum partem per suam electionem seu voluntatem in generali civium congregatione per sermonem expressam»;⁷⁹ i el segon remarca que «civitas quae superiorem non recognoscit» pot obertament assumir una plena capacitat: «civitas sibi princeps».⁸⁰ En el segle XIV, Francesc Eiximenis, el moralista més influent, escoltat a la cort reial⁸¹ i en governs locals com el de València,⁸² i que en el

73. Matthew S. KEMPSHALL, *The common good in late medieval political thought*, Oxford, Oxford University Press, 2006, p. 26-129.

74. Flocel SABATÉ, «Expressões da representatividade social na Catalunha tardomedieval», a Fátima Regina FERNANDES (ed.), *Identidades e fronteiras no medievo ibérico*, Curitiba, Juruá, 2013, p. 55-57.

75. Giacomo TODESCHINI, *Richesse franciscaine: De la pauvreté volontaire à la société de marché*, París, Verdier, 2008, p. 143-174.

76. Bénédicte SÈRE, «Aristote et le Bien Commun au Moyen Âge: une histoire, une historiographie», *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques* (París), vol. 32, núm. 2 (2010), p. 277-284.

77. François-Xavier PUTALLAZ, *Insolente liberté: Controverses et condamnations au XIIIe siècle*, Friburg i París, Éditions Universitaires Fribourg i Éditions du Cerf, 1995, p. 127-162.

78. Alain BOUREAU, «Pierre de Jean Olivi et l'émergence d'une théorie contractuelle de la royauté au XIIIe siècle», a Joël BLANCHARD (ed.), *Représentation, pouvoir et royauté à la fin du moyen âge*, París, Picard, 1995, p. 174.

79. Marsilius of Padua, *Defensor Pacis*, ed. de Charles W. Previté-Orton, Cambridge, The University Press, 1928, p. 49.

80. Joseph CANNING, *The political thought of Baldus de Ubaldis*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, p. 96-97.

81. Josep Maria POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Madrid, Cardenal Cisneros, 1991, p. 397-402; Núria SILLERAS-FERNÁNDEZ, *Power, piety and patronage in late medieval queenship*, Nova York, Palgrave Macmillan, 2008, p. 126.

82. Ramon FERRER, «Exposició Documents», a Ramon FERRER (ed.), *Eiximenis i la seua obra*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 29 i 37.

segle xv continuarà sent ben present a les biblioteques particulars de Barcelona,⁸³ difon àmpliament aquests plantejaments.⁸⁴ Ben explícitament, en el *Dotzè llibre del Crestià* específica:

Nota que com cascuna comunitat per son bon estament e per son millor viure elegís viure sots senyoria, que cascun pot presumir que cascuna comunitat féu ab sa pròpia senyoria patis e convencions profitosos e honorables per si mateixa principalment, e après per aquell o per aquells a qui donà la potestat de son regiment. Assò appar per tal car la comunitat no alagí senyoria per amor del regidor, mas elegí regidor per amor de si mateixa.⁸⁵

Assumint aquesta posició, els estaments negocien amb el monarca invocant la seva representativitat. Com proclama la paeria de Lleida el 1390, el seu comportament es pretén guiar «per ben profit e utilitat del senyor rey e de la terra».⁸⁶ Havent entrelligat cada vila o ciutat amb el seu entorn, en primer lloc per les inversions de l'elit dirigent i en segon lloc pel desplegament institucional, els governs locals sempre expressen una representativitat sobre la terra: quan el consell municipal de Girona, el 1336, s'adreça al rei en contra de la fragmentació jurisdiccional creixent que les seves cessions estan propiciant, diu fer-ho perquè «tota aquest terra seria perjudicada»;⁸⁷ i, quan el 1366, el de Tàrrrega pretén evitar la lleva sol·licitada pel primogènit, expressa fer-ho «per la gran pobresa que és en la terra».⁸⁸ D'una manera i altra, els representants locals invoquen fer com els jurats de Girona, que el 1329 expliquen que «se sien esforçats e se forsen de procurar so qui és profitós a tot lo general de la terra».⁸⁹ Amb aquesta representativitat, la terra s'identifica, doncs, amb tot Catalunya, com reflecteixen, també, els governants de Girona a finals de segle, en actuar «segons dret de la terra».⁹⁰ En la seva pretensió per a incidir sobre el regiment de tot Catalunya, la ciutat de Barcelona, el 1396, no sols orienta la successió de Joan I

83. Josep HERNANDO, «Obres de Francesc Eiximenis en biblioteques privades de la Barcelona del segle xv», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 26 (2007), p. 400-555.

84. Flocel SABATÉ, «El temps de Francesc Eiximenis. Les estructures econòmiques, socials i polítiques de la Corona d'Aragó a la segona meitat del segle xiv», a Antoni RIERA (ed.), *Francesc Eiximenis (c. 1330-1409): El context i l'obra d'un gran pensador català medieval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 85-156.

85. Francesc EIXIMENIS, «Dotzè llibre del Crestià», cap. 156, a Xavier RENEDO (ed.), *Dotzè llibre del Crestià*, vol. 1, Girona, Universitat de Girona i Diputació de Girona, 2005, p. 338.

86. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 403, full solt entre 6v i 7r.

87. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona I.1.2.1, lligall 2, llibre 1, f. 6v.

88. Arxiu Comarcal d'Urgell, fons municipal de Tàrrrega, llibre del consell 3, f. 6r.

89. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona I.1.1.1, lligall 1, llibre 1, f. 1r.

90. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona XV.4, lligall 1, llibre 1, f. 4v.

vers son germà Martí,⁹¹ sinó que, arran de l'absència d'aquest, tracta d'influir en la seva esposa com a lloctinent, per tal que «volgués entendre en la conservació e bon estament de la terra, admetent en sos consells la dita ciutat de Barcelona».⁹²

La feblesa de la monarquia, que a fi d'encarar els creixents reptes del segle XIV ha hagut de sol·licitar reiteradament ajuts econòmics extraordinaris als estaments,⁹³ ha propiciat que aquests assumessin la representativitat del país, cosa que ha abocat a una dualitat entre el rei i la terra, conduïda sota format municipalista. Certament, el vigor de l'elit urbana li permet adaptar les idees participatives presents en el pensament europeu al context polític de la Corona d'Aragó, i obtenir una proposta d'identitat i de govern sobre el conjunt del país, a diferència dels altres estaments, els discursos justificatius dels quals se centren a avalar els drets i les pretensions del grup mateix, com fan els nobles en emprar el seu discurs per a justificar la seva posició i capacitat.⁹⁴

Evidentment, en les negociacions, es vetllen els interessos oligàrquics del grup dirigent, però el discurs emprat els confon amb el país, i allargassa una representativitat que contribueix poderosament a la cohesió de Catalunya. A fi de consolidar aquesta posició, els estaments malden perquè les institucions reflecteixin el seu vigor, i mesclen, així, institucions, representativitat i cohesió territorial.

d) *Institucions*

Arreu d'Europa, l'estabilització de les fórmules parlamentàries en el segle XIII⁹⁵ consolida institucionalment la representativitat, cosa que mereix els elogis de Randall, qui, a mitjan segle XX, hi valora el principal llegat de l'edat mitjana.⁹⁶ Dins de la mateixa dinàmica, la historiografia sol acceptar el punt de partida de les Corts

91. Flocel SABATÉ, «Regnat de Martí: el govern del territori i els bàndols», a Maria Teresa FERRER I MALLOL (cur.), *Martí l'Humà: El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): L'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 71-83.

92. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, fons municipal, B-I, llibre 27, f. 29r.

93. Manuel SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Vic i Girona, Eumo i Universitat de Girona, 1995, p. 65-134.

94. Flocel SABATÉ, «États et alliances dans la Catalogne du bas Moyen-Âge», a François FORONDA i Ana Isabel CARRASCO (dir.), *Du contrat d'alliance au contrat politique: Cultures et sociétés politiques dans la péninsule Ibérique à la fin du Moyen Âge*, Tolosa de Llenguadoc, Université Toulouse II i Le Mirail, 2007, p. 308-355.

95. Bertie WILKINSON, *The creation of medieval parliaments*, Nova York, Londres, Sydney i Toronto, John Wiley and Sons, 1972, p. 33-79.

96. «The idea of representation in the political sense was not prominent, though it existed in the Ancient World, but as a fundamental political principle it is a gift of a Middle Ages to ourselves.» (Henry John RANDALL, *The creative centuries: A study in historical development*, Nova York i Toronto, Longman Green and Co., 1947, p. 248.)

catalanes en la rudimentària assemblea tinguda a Lleida el 1214, perquè rere la convocatòria règia va reunir representants de tots els estaments.⁹⁷ En continuïtat amb les obligacions feudals anteriors d'assistir el senyor, que palesarien una evolució de la cúria comtal⁹⁸ i de les assemblees de pau i treva a les Corts Generals de Catalunya,⁹⁹ les Corts inicialment evidencien la preeminència del senyor que convoca. En aquest sentit, el sobirà obliga els barons a participar en les Corts com a indicatiu del seu sotmetiment, mitjançant l'«anar a cort» que Jaume I vol imposar al vescomte de Cardona mesclant la cort particular i les Corts Generals,¹⁰⁰ o ja ben explícitament amb la imposició d'anar a Corts Generals convocades pel rei, tal com imposa Pere el Gran al comte d'Urgell el 1278¹⁰¹ i com pretén Jaume II sobre el vescomte de Castellbò el 1302, «sicut ali barones Cathalonie ad ipsas curiam seu curias venire tenentur et debent».¹⁰²

De tota manera, els estaments reunits en Corts aviat assumeixen un caire representatiu del país. Ben clarament, quan el 1300 Jaume II traspasa la Ribagorça de Catalunya a Aragó, són les Corts Generals reunides a Barcelona el 1305 les que protesten, i el rei es compromet a corregir el que demostrin «els catalans», amb la qual cosa accepta que el gentilici està representat per l'expressió parlamentària: «si els catalans mostren rahons en reprovar açò que'l senyor Rey hi farà ço que deja».¹⁰³ De manera semblant, la ubicació de Fraga comporta un enfrontament a les Corts Generals de la Corona d'Aragó de 1384 entre els diputats aragonesos i els catalans, i és precisament el síndic de la ciutat de Barcelona qui defensa «pro parte brachii catalanorum quod ipsi intendebant villam predictam de Ffraga esse de Catalonie principatu».¹⁰⁴

97. Thomas Noël BISSON, *L'impuls de Catalunya: L'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*, Vic, Eumo, 1997, p. 154-155.

98. Josep Maria MAS I SOLENCH, *Les corts a la Corona catalano-aragonesa*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1995, p. 17-22.

99. Gener GONZALVO, *La Pau i la Treva a Catalunya: Origen de les Corts Catalanes*, Barcelona, La Magrana i Institut Municipal d'Història, 1986, p. 69-86; Gener GONZALVO, «Les assemblees de Pau i Treva i l'origen de la Cort General de Catalunya», a *Les Corts a Catalunya: Actes del congrés d'història institucional (28, 29 i 30 d'abril de 1988)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1991, p. 71-78.

100. Joan SERRA I VILARÓ, *Història de Cardona*, vol. I, Tarragona, Imprenta Sugrañes, 1966, p. 216.

101. Santiago SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, Vicens Vives, 1989, p. 71.

102. Charles BAUDON DE MONY, *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, vol. II, París, Alphonse Picard et Fils, 1896, p. 281.

103. Ángeles MASÍÁ DE ROS, «La cuestión de los límites entre Aragón y Cataluña. Ribagorza y Fraga en tiempos de Jaime II», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. XXII (1949), p. 176.

104. Josep Maria SANS TRAVÉ (cur.), *Cort general de Montsó 1382-1384*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1992, p. 201-202.

En parlar junts els braços dels catalans, estan actuant com a representants del conjunt de Catalunya. Això mena a una dualitat vers el sobirà: es tracta dels representants de la terra davant del monarca.¹⁰⁵ És a les Corts de Barcelona de 1283 que els discursos de preeminència règia queden acotats, en la pràctica, a la realitat imposada per la fragmentació jurisdiccional:¹⁰⁶ els oficials reials ni tan sols podran entrar als llocs aliens a la plena jurisdicció del monarca, de la mateixa manera que aquest haurà de respectar els amplis marges de l'autonomia municipal i eclesiàstica.¹⁰⁷ Ambdues parts —rei i estaments— consoliden les Corts com a lloc de negociació, arran de les fortes necessitats que pateix el monarca en el segle XIV. Pere el Cerimoniós sols convoca Corts quan té necessitat de sol·licitar un ajut econòmic, el qual li serà concedit després de llargues negociacions amb els estaments.¹⁰⁸

La dualitat inherent a les Corts aferma la identitat de Catalunya, representada pels seus diputats, enfront del monarca. Ja a les Corts Generals de 1283, el rei es compromet que

[...] in anno eo tempore quo magis nobis visum fuerit expedire, nos et successoris nostri celebremus infra Cataloniam generalem Curiam Catalanis, in qua cum nostris prelatiis, religiosis, baronibus, militibus, civibus et hominibus villarum tractemus de bono statu et reformatione terre.¹⁰⁹

Aquest capítol de cort conté tots els elements conceptuals: la terra, objecte de preocupació compartida pel rei i per uns estaments ben especificats, i el compromís del rei de convocar Corts Generals amb els catalans, cosa que situa la dualitat entre ell i el gentilici. És el que es viu amb naturalitat al llarg del segle XIV. El 1372, per exemple, en rebre la convocatòria reial per a anar a Corts, els paers de Lleida expliquen «que ells han haüda una letra del senyor rey en la qual mane Corts generals als cathalans a Barchelona».¹¹⁰

Ahora, els discursos de preeminència règia sols es poden plasmar mitjançant un desplaçament institucional sobre el conjunt territorial, tal com s'efectua entre

105. Oriol OLEART, «La terra davant del monarca: una contribució per a una tipologia de l'assemblea estamental catalana», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25, núm. 2 (1995), p. 593-614.

106. José Luis MARTÍN, *Economía y sociedad en los reinos hispánicos de la Baja Edad Media*, vol. I, Barcelona, El Albir, 1983, p. 239-254.

107. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón, Valencia y principado de Cataluña*, vol. I, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896, p. 143-151.

108. Ramon d'ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 263-279.

109. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón, Valencia y principado de Cataluña*, vol. I, 1896, p. 147.

110. Arxiu Municipal de Lleida, actes municipals 402, f. 8r.

les dues darreres dècades del segle XIII i inicis del segle XIV. Junt amb la batllia general, atenta a les exaccions i rendes reials a Catalunya,¹¹¹ les grans figures institucionals adopten com a marc tots els territoris de la Corona: la procuració general, estabilitzada com a governació general des de 1363,¹¹² la tresoreria, el mestre racional¹¹³ i la cancelleria.¹¹⁴ Tanmateix, la forta cohesió interna de cadascun dels territoris de la Corona no sols contribueix a regionalitzar l'Administració central, sinó que pressiona en aquest sentit. D'antuvi, la magistratura immediata al monarca esdevé gairebé simbòlica entorn al successor, perquè l'actuació ordinària recau en els oficials immediatament inferiors centrats sobre cada territori. És prou significatiu que aquest *gerens vices gubernationis generalis in Cathalonia*, traduït en català com a «portant veus de la general governació a Catalunya», de seguida es consolida i és oficiosament i popularment conegut com a «governador de Catalunya», titulació que arrelarà com a *gubernatoris generalis in Cathalonia*, amb plena capacitat ordinària al marge del governador general de la Corona.¹¹⁵ La regionalització s'insereix ben al cor de l'Administració reial, tant a la cancelleria, la qual Joan I, el 1387, pretén regular sota tres vicecancellers, pensant en els tres territoris (Aragó, València i Catalunya),¹¹⁶ com al consell reial, que al segle XV es consolida funcionant per àmbits territorials.¹¹⁷ Similarment, l'establiment de la delegació del mestre racional a València, en el pas cap al segle XIV i posteriorment a Aragó, accentua la regionalització de l'Administració central.¹¹⁸ La feblesa de la monarquia i la puixança de les societats dels respectius territoris comporten una incapacitat

111. Tomàs de MONTAGUT, «El baile general de Cataluña (notas para su estudio)», *Hacienda Pública Española* (Madrid), núm. 87 (1984), p. 73-84.

112. Jesús LALINDE, *La gobernación general en la Corona de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1963, p. 1-263.

113. Tomàs de MONTAGUT, *El mestre racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1987.

114. José TRENCHS i Antonio María ARAGÓ, «Las cancellerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II», a *Folia parisiensia. 1*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1983, p. 15-67; Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, *Reyes y archivos en la Corona de Aragón: Siete siglos de reglamentación y praxis archivística (siglos XII-XIX)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2008, p. 35-60.

115. Flocel SABATÉ, «La governació al Principat de Catalunya i als comtats de Rosselló i Cerdanya», *Anales de la Universidad de Alicante* (Alacant), núm. 12 (1999), p. 21-62.

116. José TRENCHS i Antonio María ARAGÓ, «Las cancellerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II», a *Folia parisiensia. 1*, 1983, p. 56.

117. Carlos LÓPEZ, «Notas en torno al consejo real de Valencia entre la guerra de Castilla y la Conquista de Nápoles (1429-1449)», a *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca, 1993)*, t. I: *El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)*, vol. 2, Saragossa, Diputación General de Aragón, 1996, p. 255-274.

118. Carlos LÓPEZ, *Patrimonio regio y orígenes del maestro racional del reino de Valencia*, València, Generalitat Valenciana, 1998, p. 25-33.

per a cohesionar el conjunt de la Corona i, en canvi, refermen institucionalment cadascun dels territoris constitutius de la Corona d'Aragó.¹¹⁹

El discurs de preeminència règia aportat pels juristes romanistes avala en el monarca la «general jurisdicció que ha en son regne, cor en tots homes del regne seu a mer imperi, cor totes coses que són e·l regne són del rey quant a jurisdicció».¹²⁰ En el pas del segle XIII al XIV, Jaume II en fa explícita reivindicació¹²¹ i fins i tot visualitza una plasmació territorial d'aquest pretès poder superior, en estendre, el 1301, el primer mapa de vegueries reials sobre el conjunt de Catalunya.¹²² En la pràctica, però, la mesura no pot menys que reflectir la realitat del poder: els oficials reials no entraran en els dominis baronials aliens a la jurisdicció règia i fins i tot les demarcacions s'adaptaran a aquests, com també seran sensibles als imponderables de la geografia física i reflectiran, de manera destacada, les veritables capitalitats socioeconòmiques.¹²³ De fet, els governs municipals de les capitals de vegueria assumiran la demarcació règia per penetrar jurisdiccionalment en el territori sobre el qual les elits locals es projecten socialment i econòmicament, i arribaran a mediatitzar l'actuació de l'oficial reial.¹²⁴ En aquest sentit, l'adaptació del marc institucional a la realitat socioeconòmica dona estabilitat al sistema, raó per la qual es perpetua i serà assumit per tots com el sistema demarcacional propi de Catalunya.¹²⁵

L'afermament reial, per tant, ha d'assumir la relació entre territori i població catalana ja percebuda en el segle XII i adaptar-s'hi. Les constitucions reials de pau i treva de 1188 alhora que definien els límits del país, garantien el seu regiment per part dels nadius, i no pas per altres súbdits reials:

119. Flocel SABATÉ, «Corona de Aragón», a Pedro A. PORRAS, Eloísa RAMÍREZ i Flocel SABATÉ, *La época medieval: administración y gobierno*, 2003, col·l. «Historia de España», núm. VIII, p. 449-450.

120. Pere ALBERT, «Commemoracions», a Josep ROVIRA (ed.), *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, Barcelona, Barcino, 1933, p. 185.

121. Flocel SABATÉ, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25, núm. 2 (1995), p. 622-626.

122. Flocel SABATÉ, «La divisió territorial de Catalunya: les vegueries», a Borja de RIQUER (dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 3, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 304-305.

123. Flocel SABATÉ, «El poder reial entre el poder municipal i el poder baronial a la Catalunya del segle XIV», a *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca, 1993)*, t. 1: *El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)*, vol. 2, 1996, p. 329-342.

124. Flocel SABATÉ, «El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), vol. 6 (1995), p. 153-159.

125. Flocel SABATÉ, «Els eixos articuladors del territori català», a Flocel SABATÉ (ed.), *L'estructuració territorial de Catalunya: Els eixos cohesionadors de l'espai: V Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya*, Barcelona, L'Avenc, 2000, p. 55-70.

Item, omnibus sit manifestum quod nos promittimus quod de cetero non aliquid exigamus occasione bovatici vel constitute pacis ab aliquibus hominibus constitutis a Salsis usque Ilerdam et Tortosam, et in sui finibus, promittimus quod non constituamus in tota suprdicta terra vicarium nisi cathalanum.¹²⁶

La consolidació estamental en el segle XIII referma aquest plantejament. Pere el Catòlic ho confirma el 1205, referint-se a Catalunya: «promitto etiam quod non instituum in ipsa terra aliquos vicarios nisi milites et de ipsa terra et cum consuiilio magnatum et sapientium illius terre».¹²⁷ A la sortida del segle, el 1292, les Corts catalanes esdevenen el marc idoni perquè Jaume II es comprometí que els oficials territorials reials, com els veguers, batlles i corts siguin catalans. El millor coneixement de la legislació i els costums és l'argument perquè els jutges i assessors jurídics de les corts reials també hagin de ser catalans. Les Corts de 1333 ho remarquen per a tots els jutges de l'entorn reial, i determinaven la condició de català en el fet de tenir domicili a Catalunya:

[...] ubi quis qui domicilium non habeat in Cathalonia nequeat esse iudex ordinarius, delegatus vel officialis qui iureddicione utatur nec cognoscere de aliquo negotio Cathalonie seu ipsum etiam terminare. Hoc autem extendi volumus nedum ad iudices Curie nostre immo etiam ad iudices Illustris Regine consortis nostre et incliti Infanti Petri primogeniti et generalis procuratoris nostri, et ad universos etiam alios iudices et officiales.¹²⁸

La cohesió del país generalitza plantejaments idèntics en els àmbits baronials. A Balaguer, el 1418, les autoritats locals reben el nou senyor demanant i obtenint d'ell «que ls veguer, sotzveguer, batlle, assessor e qualsevol altres oficials ordinaris que regiran la jurisdicció del dit senyor en la dita ciutat sien e haien a ésser originaris e nadius del Principat de Cathalunya».¹²⁹ Aquesta condició de nadiu de Catalunya es pot matisar, especialment en entorns com el regi o en determinats àmbits baronials que propicien la mobilitat de servidors. Per això, les Corts de 1333 parlen de «domiciliats a Catalunya». A Balaguer mateix, davant del canvi senyorial a afrontar després del segrest dels béns del comte d'Urgell, s'acaba demanant als nous senyors Trastàmara que els oficials «sien originaris e nadius del

126. GENEZ GONZALVO (cur.), *Les constitucions de pau i treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, 1994, p. 100.

127. JOSEP MARIA MARQUÈS (cur.), *Cartoral dit de Carlemany: Del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 1993, p. 571.

128. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón, Valencia y principado de Cataluña*, vol. I, 1896, p. 155-156 i 308.

129. Arxiu Comarcal de la Noguera, fons Balaguer, pergamins, 71.

Principat de Catalunya o almenys domiciliat en Catalunya per temps de cinch anys».¹³⁰

Mesures semblants en els altres territoris de la Corona d'Aragó són coherents amb l'afermament de les cohesions regionals de la Corona.¹³¹ Aquestes, en realitat, assoleixen la màxima plasmació institucional mitjançant les diputacions permanents de les Corts Generals, propiciades, justament, per la intersecció entre la feblesa del monarca i la representativitat invocada pels parlamentaris dels diferents territoris. Ja el 1359, els estaments condicionen la concessió de l'ajut demanat pel rei a retenir el seguiment de tot el seu recorregut, des de la recaptació, mitjançant una diputació de les Corts a manera de Diputació del General.¹³² El 1363, en el context de la greu invasió castellana,¹³³ les Corts Generals que reuneixen a Montsó els representants dels tres territoris (Aragó, València i Catalunya) atorguen al monarca l'ajut a canvi de retenir-se el ple control, començant per la recaptació, cosa que mena a estabilitzar, a partir de 1365, tres diputacions generals.¹³⁴ Aquestes, en concatenar ajuts, adquirir deute públic i intervenir en política, es consoliden,¹³⁵ raó per la qual a Barcelona s'erigeix la seu de la Diputació del General en entrar al segle XV¹³⁶ i s'assumeix una reforma de la institució el 1413.¹³⁷ El caràcter oligàrquic afermat per la institució en el segle XV, prou consolidat per a establir, des de 1455, l'accés mitjançant un sistema que combina cooptació i insaculació, no altera el fort discurs de representativitat amb què s'envolta una institució que, precisament, es justifica com a delegació permanent de les Corts que representen el país.¹³⁸ La funció fiscal ordinària que assumeix ho avala, perquè és

130. Robert CUELLAS (cur.), *El 'Llibre Gros dels Privilegis' de la ciutat de Balaguer*, Lleida, Universitat de Lleida, 2015, p. 227.

131. José. A. ARMILLAS i Enrique SOLANO, «Proyección del poder real sobre Aragón en la construcción del absolutismo (1495-1645)», a Esteban SARASA i Eliseo SERRANO (ed.), *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: Siglos XV-XVI*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1997, p. 333-339.

132. Maria Teresa FERRER, *Els orígens de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Vicepresidència, 2009, p. 7-23.

133. Mario LAFUENTE, *Dos Coronas en guerra: Aragón y Castilla (1356-1366)*, Saragossa, Grupo de Investigación Consolidado CEMA, 2012, p. 96-149.

134. Montserrat FIBLA, «Les Corts de Tortosa i de Barcelona, 1365. Recapte del donatiu», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña* (Barcelona), núm. 19 (1978), p. 97-127.

135. Federico UDINA, «Préstamo de cinco galeras por la Generalidad al infante Martín», a *Martínez Ferrando archivero: Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Madrid, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, 1968, p. 487-489.

136. Albert ESTRADA, *Una casa per al General de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2000, p. 35-54.

137. Isabel SÁNCHEZ DE MOVELLÁN, *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 35-54.

138. Succeeix de manera similar en els altres territoris: Maria Rosa MUÑOZ POMER, *Orígenes de*

l'única institució que recapta exaccions sobre el conjunt i la totalitat del territori,¹³⁹ raó per la qual es pot parlar d'una fiscalitat d'estat que no està en mans del rei, sinó dels estaments;¹⁴⁰ i corol·làriament també és l'única que té jurisdicció sobre tot el país, raó per la qual aspectes que afecten el conjunt del territori, com la fugida d'esclaus, es pretenen canalitzar a través seu.¹⁴¹ En afermar la capacitat exactiva, cal establir duanes, esdevingudes, així, fronteres que defineixen amb precisió cadascun dels tres territoris.¹⁴²

En definitiva, les circumstàncies específiques de la Corona d'Aragó, i en concret de Catalunya, omplen de forta significació unes institucions que palesen la dualitat del que alguns autors han anomenat *gouvernement mixte* i d'altres *souveraineté partagée* per significar el model polític llegat per l'edat mitjana a Europa.¹⁴³ La combinació específica de percepció, assumpció, institucions i representativitat sobre Catalunya ha consolidat que el discurs de cohesió social i de reivindicació política amb què se surt de l'edat mitjana comporti una identitat col·lectiva determinada.

2. CATALANS, ENTRE OCCITÀNIA I LA PENÍNSULA IBÈRICA

El gentilici vindria precedit per l'andrònim. La reiteració de persones cognominades «Català» ja al primer terç del segle XII permet deduir que la denominació sorgís oralment a finals del segle anterior.¹⁴⁴ Pierre-Henri Billy remarca, però, que «l'emploi de "Catalanus" comme nom de baptême est, en soi, typique de migrant».¹⁴⁵ La cognominació acompanyaria, així, la significativa mobilitat de pobla-

---

la Generalidad Valenciana, València, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1987, p. 401.

139. José Luis MARTÍN, «Nacionalización de la sal y aranceles extraordinarios en Cataluña (1365-1367)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 3 (1966), p. 515-524.

140. José Ángel SESMA, «Fiscalidad y poder. La fiscalidad centralizada como instrumento de poder en la Corona de Aragón (siglo XV)», *Espacio, Tiempo y Forma: Serie III: Historia Medieval* (Madrid), vol. 1 (1988), p. 461-463.

141. Flocel SABATÉ, «Gli schiavi davanti alla giustizia nella catalogna bassomedievale», a Simoneta CAVACIOCCHI (ed.), *Schiavitù e servaggio nell'economia europea, secc. XI-XVIII*, Florència, Firenze University Press, 2014, p. 401-402.

142. José Ángel SESMA, «La fijación de fronteras económicas entre los estados de la Corona de Aragón», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), núm. 5 (1983), p. 141-163.

143. Diego QUAGLIONI, «La souveraineté partagée au Moyen Âge», a Marie GAILLE-NIKODIMOV (comp.), *Le Gouvernement mixte: De l'idéal politique au monstre constitutionnel en Europe (XIIIe-XVIIe siècle)*, Saint-Étienne, Université de Saint-Étienne, 2005, p. 15-24.

144. Josep Maria SALRACH, *Història dels Països Catalans: I: Dels orígens a 1714*, Barcelona, Edhasa, 1982, p. 9.

145. Pierre-Henri BILLY, «"Catalan", nom de personne en France», a *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, València, Universitat de València, 2002, p. 5.

ció sorgida del mateix espai nord-oriental de la península Ibèrica, a la qual cosa es refereix l'esmentat *Liber maiolichinus* pisà.

En realitat, els processos expansius del segle XII, amb els inherents desplaçaments de població, coincideixen amb la necessitat d'assentar cognominacions. Així és, d'antuvi, arran de les dinàmiques de consolidació de llinatges baronials, gràcies al caliu conceptual a l'hora de definir una axiologia pròpia,¹⁴⁶ l'aval sancionat per l'Església,¹⁴⁷ una cura i gestió de la memòria¹⁴⁸ i unes bases patrimonials sustentades, inicialment, en l'establiment de dominis feudals a la frontera i tot seguit al servei del sobirà.¹⁴⁹ De manera semblant, la consolidació de l'elit dirigent en els centres urbans emergents comporta estratègies patrimonials i matrimonials que, tot i establir nombrosos lligams transversals,¹⁵⁰ no deixen d'abocar a l'aferment de determinades famílies burgeses,¹⁵¹ prou puixants per assolir, aviat, l'accés a l'entorn del sobirà.¹⁵² En aquest context, a les terres occidentals de Catalunya es consoliden llinatges sorgits de les fases precedents en l'ocupació de la frontera, com reflecteix la seva cognominació,¹⁵³ alhora que la vitalitat de les grans ciutats lliga la seva representativitat política a un grup ben definit de famílies socialment destacades i econòmicament poderoses.¹⁵⁴ El conjunt remarca, doncs, la necessitat d'afermar llinatges, els quals adopten, com a referent, una cognominació que els

146. Thomas N. BISSON, *Tormented voices: Power, crisis, and humanity in rural Catalonia: 1140-1200*, Cambridge (Mass.) i Londres, Harvard University Press, 1998, p. 116-138.

147. Flocel SABATÉ, *La feudalización de la sociedad catalana*, Granada, Universidad de Granada, 2007, p. 171-191.

148. José Enrique RUIZ-DOMÉNEC, *La memoria de los feudales*, Barcelona, Argot, 1984, p. 123-199.

149. Flocel SABATÉ, «Occuper la frontière du nord-est péninsulaire (x^e-xiie siècles)», a Stéphane BOISSELLIER i Isabel Cristina FERREIRA FERNANDES (ed.), *Entre Islam et Chrétienté: La territorialisation des frontières, xie-xvie siècle*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2015, p. 107-113.

150. En el cas de Barcelona, «rather than adopt pronounced agnatic structures, the city's leading families employed inheritance strategies and marital assigns to create bonds of alliance among themselves rather than reinforce lines of direct descent. Barcelona offered a fluid, expansive, contractual world in which the system of marital assigns provided an effective mechanism to lessen any divergence between wealth and status» (Stephen P. BENSCH, *Barcelona and its rulers, 1096-1291*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, p. 274).

151. Philip BANKS, «La primera onada de prosperitat: el Barcelonès al segle XI», a Antoni PLADEVALL (dir.), *Catalunya romànica*, vol. xx, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 62-63.

152. Thomas N. BISSON, *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*, vol. I, Berkeley, Los Angeles i Londres, University of California Press, 1984, p. 148-150.

153. Flocel SABATÉ, «Territori i jurisdicció», a Antoni PLADEVALL (dir.), *Catalunya romànica*, vol. xxiv, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 61-65.

154. Flocel SABATÉ, *Història de Lleida*, vol. 2: *Alta edat mitjana*, 2003, p. 355-366. Tot i les matisacions que requereix l'enfocament aportat per l'autor, es pot entrellegir un procés similar en Emeteri FABREGAT, *Burgesos contra senyors: La lluita per la terra a Tortosa (1148-1299)*, Tortosa, Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, 2006, p. 173-182.

relaciona amb les respectives bases patrimonials sòlides. En aquest escenari, un referent territorial genèric serà emprat, doncs, per famílies sense indicadors superiors d'honor, cosa que ens mena a nivells socials en qualsevol cas recents, amb escasses arrels anteriors.

Precisament, l'andrònim és ben present en les repoblacions del tercer quart de segle a les ciutats de Tortosa i Lleida. A la primera, el 1163, per exemple, es parla d'una afrontació amb la «terre Guillelmi Catalani Barchinonensi»,¹⁵⁵ i a la segona, el 1176, es constata una altra afrontació «in carrera publica ante domum de Catalanis».¹⁵⁶ Val a dir que ja a mitjan segle hi ha diversos cognominats *Català* a Barcelona mateix (el 1160, la signatura de *Guillelmi Catalani* consta com a testimoni en un acord per una vinya entre un cavaller i una jueva)¹⁵⁷ i al Vallès (el 1150 consta el *signum Petri Catalani* en una donació a Sant Pere de Reixac).¹⁵⁸ L'actuació com a testimoni documental comporta un cert reconeixement social. En aquest sentit, aviat hi ha personatges amb aquest cognom que evidencien una posició elevada. El 1174, en una donació de l'important Guerau de Jorba a Poblet, hi consta com a testimoni la signatura de *Bertrandi Catalani* i de *Bernardi Catalani*, al costat de llinatges aleshores molt destacats a les terres de Lleida, com els Cervera, els Puigverd o els Girona, en un document també signat per l'arquebisbe de Tarragona.¹⁵⁹ De manera ben notòria, *frater Pere Català* assoleix una posició destacada en la comanda hospitalera d'Alguaire a la penúltima dècada del segle XII.¹⁶⁰ Més usualment, el cognom resta entre població menys assenyalada: el 1259, Bernat Català és, a Ullà, al bisbat de Girona, un dels «homines qui erant homines proprii et solidi domini episcopi».¹⁶¹

També es generalitza, en el segle XII, el nom femení *Catalana*: el 1152, a Tortosa, Ramon de Pujalt dona unes cases a «Raimundo de Copons et fratri tuo Guillelmo de Copons et uxori tue que appellatur Catalana»;¹⁶² el 1179, a Santa

155. Antoni VIRGILI (cur.), *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, p. 183.

156. Agustí ALTISENT (cur.), *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1993, p. 413.

157. Jesús ALTURO (cur.), *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (aproximació històrico-lingüística)*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 1985, p. 360-361.

158. Pere PUIG, Vicenç RUIZ i Joan SOLER (cur.), *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara, Terrassa, 958-1207*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, p. 385.

159. Agustí ALTISENT (cur.), *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, 1993, p. 363.

160. Jesús ALTURO (cur.), *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista, de 1076 a 1244*, Barcelona, Fundació Noguera, 1985, p. 145 i 149-150.

161. Josep Maria MARQUÈS, Jaume de PUIG i Albert SERRAT (cur.), *El 'Cartoral de rubriques vermelles' de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2009, p. 252-253.

162. Agustí ALTISENT (cur.), *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, 1993, p. 131.

Eulàlia de Provençana, Pere de Provençana i la seva esposa, Ermessenda, ja tenen una filla anomenada *Catalana*, la qual rebrà el dot el 1188;¹⁶³ el 1181, Catalana, filla de Bernat de Montesquiú, cedeix al bisbe de Barcelona els drets que ostentava sobre el castell termenat de Montmell a canvi d'una compensació econòmica;¹⁶⁴ el 1198, Ermessenda de Torrenova i la seva filla Catalana disputen amb el prior de Sant Sepulcre i Bernat de Granera¹⁶⁵ dues peces de terra, d'«Austor et de Turre Alba»,¹⁶⁶ i el 1203, a Sarral «ego Catalana» ven un hort i un taulell del mercat a Berenguer Poncet,¹⁶⁷ entre molts altres exemples. En realitat, només entrar en el segle XIII, el nom es constata ben present en els àmbits mitjans de la societat de tot Catalunya, tant en les terres meridionals¹⁶⁸ i occidentals,¹⁶⁹ com en les centrals¹⁷⁰ i orientals.¹⁷¹

En el mateix segle XII, la península Ibèrica esdevé un gresol que mescla els diferents participants. L'expansió de la cultura trobadoresca,¹⁷² els acords diplomàtics i la participació en objectius polítics i territorials coincidents amb altres regnes peninsulars,¹⁷³ la valoració literària del conjunt d'atractius en una Península en expansió¹⁷⁴ i, fins i tot, la vinculació establerta amb monarquies lleoneses i caste-

163. Jesús ALTURO (cur.), *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (aproximació històrico-lingüística)*, vol. III, 1985, p. 38 i 87-88.

164. Maria PARDO (cur.), *Mensa episcopal de Barcelona (878-1299)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1994, p. 66.

165. Jaume CODINA, *Els pagesos de Provençana (984-1807)*, Hospitalet de Llobregat, Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 1987, p. 53 i 68.

166. Jesús ALTURO (cur.), *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (aproximació històrico-lingüística)*, vol. III, 1985, p. 209-210.

167. Josep Maria SANS I TRAVÉ (cur.), *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Barberà (945-1212)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1997, p. 308.

168. Antoni VIRGILI (cur.), *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1193-1212): Episcopat de Gombau de Santa Oliva*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, p. 374.

169. Jesús ALTURO (cur.), *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista, de 1076 a 1244*, 1985, p. 145 i 149-150.

170. Valgui, en un sentit ampli de la regió central, un exemple d'Amer: Esteve PRUENCA (cur.), *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona, Fundació Noguera, 1995, p. 140.

171. Josep Maria MARQUÈS (cur.), *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, p. 242.

172. Ramón MENÉNDEZ PIDAL, *Poesia juglaresca y juglares: Aspectos de la historia literaria y cultural de España*, 6a ed., Madrid, Espasa-Calpe, 1969.

173. Josep-David GARRIDO I VALLS, *Ramon Berenguer IV*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2014, p. 255-261.

174. «Me torney a les leysos, / e-n laissez l'anar d'Espanha.» (Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. II, 1975, p. 1037.)

llans per part de llinatges tan importants com els Cabrera¹⁷⁵ o els Urgell¹⁷⁶ propicien una mobilitat vers l'occident per part de determinats personatges provinents dels comtats del nord-est peninsular,¹⁷⁷ o fins i tot occitans, com és el cas de trobadors com Pèire Vidal, qui des de Castella lloa la «gentil castellana / ben fai'ab color de grana».¹⁷⁸ La mescla és evident en contemplar, per exemple, la companyia amb què Ermengol VII d'Urgell, el 1167, conquereix Alcàntara per al rei Ferran II de Lleó, en nom del qual esdevé «comes Urgellensis dominans Extrematuram»: d'acord amb els vincles de fidelitat feudal establerts, el comte està actuant en profit de l'expansió del regne de Lleó acompanyat per barons de procedència urgellenca com Arnau de Ponts, Berenguer Arnall, Arnau de Sanahuja, Bertran de Tarascó, Pere de Bellví, Bernat de Meià o Ramon de Vilalta. Igualment, quan el 1181 el comte d'Urgell, estant a Ciudad Rodrigo, dóna en feu «ad consuetudinem terre mee Urgellensis» l'indret de Barruecopardo, que el comte havia rebut el 1177 del consell de Ledesma, entre els testimonis consta «Poncius de Osor, regis Aragonum notarius».¹⁷⁹ En deriva, doncs, una mescla en diferents territoris d'interessos, pràctiques i costums de diversa procedència i, també, la percepció, des del costat occidental de la Península, d'un grup humà no sols procedent de l'altre extrem de la

175. Ernesto FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, *Un magnate catalán en la corte de Alfonso VII: Comes Poncius de Cabreira, Princeps Çemore*, Madrid, Prensa y Ediciones Iberoamericanas, 1991.

176. José Luis MARTÍN, «Un vasallo de Alfonso el Casto en el reino de León: Armegol VII, Conde de Urgel», *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Barcelona del 1 al 6 de octubre de 1962)*, vol. II, Barcelona, Imprenta Vda. Fidel Rodríguez Ferrán, s. d., p. 223-233; José Luis MARTÍN, «Armengol VII de Urgel y Salamanca», *XXXVIII Día Universal del Ahorro 1963*, Barcelona, Fondo Cultural de la Caja de Ahorros Provincial de la Diputación de Barcelona, 1963, p. 183-197; José María CANAL SÁNCHEZ-PAGÍN, «Casamientos de los condes de Urgel en Castilla», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 19 (1989), p. 119-135; Ernesto FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, *Relaciones familiares entre el Condado de Urgel y Castilla y León*, Madrid, Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía, 2001; José Luis MARTÍN, «El conde Armengol VIII de Urgel en el reino de León», a Flocel SABATÉ i Joan FARRÉ (dir.), *El comtat d'Urgell a la Península Ibèrica*, Lleida, Pagès, 2002, p. 15-32.

177. «It is fair to say that the magnates comprised a relatively closed circle within Leonese-Castilian aristocracy society, it was by no means impossible for outsiders to gain entry to this select company. We are reminded, in particular, of the Catalan nobles Ponce de Cabrera and Ponce de Minerva, who arrived in León in 1127 in the entourage of Berenguela of Barcelona, the young bride of Alfonso VII, and who in the succeeding years came to enjoy considerable wealth, power and prestige. Although few were able to match the meteoric rise of the Ponces, we encounter other nobles, who, if their gains were rather more modest, were none the less able to climb the social ladder during the course of the twelfth century.» (Simon BARTON, *The aristocracy in twelfth-century León and Castile*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 35.)

178. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. I, 1975, p. 909.

179. José Luis MARTÍN, «Un vasallo de Alfonso el Casto en el reino de León: Armegol VII, Conde de Urgel», *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Barcelona del 1 al 6 de octubre de 1962)*, vol. II, s. d., p. 227-233.

Península, sinó alhora visualitzat amb trets cohesionadors força comuns, començant per la llengua.

Un dels personatges assentats amb èxit a Lleó després d'haver-hi arribat des de Barcelona és Ponç de Minerva.¹⁸⁰ La seva cognominació rememrant Menerba i la seva vinculació inicial al comte de Barcelona el permeten veure com un pern entre l'occident peninsular, l'est de la Península i el territori al nord dels Pirineus. Els comtes d'Urgell Ermengol VI i Ermengol VII escenifiquen encara amb més intensitat aquesta mateixa mobilitat. El primer participa en la conquesta aragonesa de Saragossa, el 1118; eixampla el comtat urgellenc amb la presa d'Albesa, el 1120; regeix Saragossa en nom del rei Alfons VII de Castella, el 1135; acompanya el comte Ramon Berenguer IV de Barcelona a la Provença, el 1144; està al front de les tropes castellanen en la topada que el 1146 costa la vida a 'Imād al-Dawla; acompanya el rei Alfons VII de Castella en la campanya de Còrdova el mateix any i el 1147 combat a Almeria, on coincideix amb Ramon Berenguer IV; el 1149 participa amb el comte de Barcelona en la presa de Lleida, d'on esdevé castlà major, d'acord amb el pacte previ entre ambdós comtes; el 1150 i el 1152 torna a participar en les campanyes d'Alfons VII a la vall del Guadalquivir i a Guadix.¹⁸¹ Aquesta mescla de senyors i escenaris peninsulars i occitans continua amb el seu fill i successor, Ermengol VII, que assisteix Zayyān ibn Mardaniš a Granada, en nom del rei de Castella Alfons VII, a qui també ajudarà en la presa de Conca; esdevé home de màxima confiança del rei de Lleó Ferran II, de qui serà majordom i per qui abordarà temes diplomàtics, tensions internes i de defensa de les fronteres; atén els propis dominis a la Catalunya occidental, i dóna suport al comte de Barcelona i rei d'Aragó, Alfons el Cast, a la Provença.¹⁸²

En aquest context, el prestigi d'Alfons VII, que reivindica una identificació imperial¹⁸³ tractant de vertebrar tota la península cristiana, ha contribuït a assimilar Espanya amb la dinastia castellanolleonesa. Significativament, a l'acord establert a Àgreda el 1162, mentre Alfons el Cast signa com *Ildefonsus Dei gratia Aragonensis rex et Barchinonensis comes*, el fill d'Alfons VII, Ferran II de Lleó, es presenta com a *Fernandus Dei gratia rex Hispaniarum* i com a *Fernandus Dei gratia*

180. Simon BARTON, «Two Catalan magnates in the courts of the kings of León-Castile: the careers of Ponce de Cabrera and Ponce de Minerva re-examined», *Journal of Medieval History* (Amsterdam), núm. 18 (3) (1992), p. 233-266.

181. Flocel SABATÉ, «Armengol VI», a *Diccionario biográfico español*, vol. v, Madrid, Real Academia de la Historia, 2010, p. 449-452.

182. Flocel SABATÉ, «Armengol VII», a *Diccionario biográfico español*, vol. v, Madrid, Real Academia de la Historia, 2010, p. 452-455.

183. Manuel RECUERO, *Alfonso VII, emperador: El imperio hispánico en el siglo XII*, Lleó, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de León i Archivo Histórico Diocesano de León, 1979, p. 126-135.

rex Hispanorum.¹⁸⁴ És la mateixa imatge que Pèire Vidal prolonga en el nét castellà d'Alfons VII, Alfons VIII, quan l'elogia en el poema *Mout es bona terr'Espanha* i com Uc de Lescura recordarà, més endavant, en recordar *el rey emperial de Castella*. De fet, quan Gavaudan anima a participar en la croada a la Península, en l'acció que culminarà el 1212 a les Navas de Tolosa, exigeix als monarques europeus «qu'al rey d'Espanha secorraz!». Marcabré, que havia especificat, en el plany del comte Guillem X d'Aquitània, «li gascó, cil d'Espaign'e cil d'Aragó», alhora també estenia el corònim espanyol sobre el conjunt peninsular en referir-se «ad ops d'Espanya e del Vas» respecte a la lluita contra els musulmans, sota la mateixa preocupació que tindrà Folquet de Marsella arran «que'l Sepulce pert premeiramen / et ar sofre qu'Espanha's vai perden».¹⁸⁵ De fet, la preeminència castellana o lleonesa és compatible amb la visió hispànica del conjunt. És el sentit amb què Guilhem Magret lloa el rei lleonès —que ara ha de ser Alfons IX— en una posició vertebradora en una Espanya de cinc regnes (Lleó, Castella, Navarra, Aragó i Portugal), que descriu com a cinc puntals:

En Espaigna a un pon / per on hom passa soven, / fag per tal encantamen /
que si· parlatz, gen respon; cinc pilars i a, seignors, / e ben a mil cavalhs cors, /
tan es belhs de plana via; / en l'ausor polar que:i sia / esta lo valenz reis N'Anfós,
/ rics de cor e tan poderós / que del tot complís son talan.¹⁸⁶

Des d'un punt de vista poètic, Bernat de Ventadorn també deu pensar en tota la Península quan fabula si «en fos tot'Espanha mia», una visió de conjunt equiparable a altres fórmules poètiques com la que Raimon Jordan dedica a França en explicar que «neguns homs, s'avia tota Fransa, / no pot ser domn'aver gran benestansa». La poesia trobadoresca reincideix, precisament, a preferir l'amor d'una dama a grans conjunts territorials, segons diuen tant Pèire Vidal —«e mais dezir vostra amansa / que Lombardia ni Fransa»— com Guilhem Augier Novella: «tant vos suy hom e serviré / francx e leyls ses bauzia / que ses la vostra entendenza / no volgr' aver Proenza / ab tota Llobardia. / quan m'auretz dat so don m'avetz dig d'oc, / seny plus rics que'l senher de Marzoc».¹⁸⁷

En aquest context, amb corònims polisèmics, sobretot des del vessant literari, Giraut de Bornelh explica, l'hivern de 1168-1169 que, sortint d'Espanya —«c'ab

184. Ana Isabel SÁNCHEZ CASABÓN (cur.), *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza: Documentos (1162-1196)*, 1995, p. 37.

185. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. I, 1975, p. 878, 928 i 1051; vol. II, p. 235 i 600, respectivament.

186. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. II, 1975, p. 916.

187. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. I, 1975, p. 366 i 577; vol. II, p. 907 i 1183.

bons aürs / issirans d’Espanha»— per anar a la Provença ha de travessar la terra dels catalans: «poiri’entre’ls chalalas / passar en Proensa».¹⁸⁸ Tant la Provença com tot l’espai al nord dels Pirineus que actualment compendiem com a Occitània eren, en aquell moment, un espai ben entrelligat a través d’uns Pirineus que al llarg dels segles XI i XII s’han remarcat com a membrana de pas. Els senyorijs d’ambdós vessants mantenen estretes relacions polítiques, com és prou clar en l’actuació dels reis de Pamplona i Aragó¹⁸⁹ i els vincles per aquests establerts amb senyors dels Pirineus nord-occidentals;¹⁹⁰ les tensions entre els comtats de Foix i de Cerdanya¹⁹¹ i la posterior penetració dels comtes foixencs en l’espai urgellenc;¹⁹² les ambicions dels comtes cerdans sobre el Rasès, aturades per les armes el 981,¹⁹³ cosa que no estronca possessions al Donasà¹⁹⁴ i relacions renovades i diverses amb Carcassona,¹⁹⁵ i en els vincles establerts al nord per comtes com els d’Urgell¹⁹⁶ i, de manera més contundent, els de Barcelona, els quals, després d’adquirir els drets sobre Carcassona i Rasès, a partir de 1067,¹⁹⁷ encapçalen una forta penetració en el mosaic septentrional.¹⁹⁸ La posició de la vall d’Aran, d’adscripció cobejada i disputada¹⁹⁹ i, alhora,

188. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. I, 1975, p. 527 i 478-479.

189. José Ángel Lema Pueyo valora precisament en Alfons I el Bataller, rei d’Aragó i Pamplona entre 1104 i 1134, «el sueño de una hegemonía sobre cristianos y musulmanes de Gascuña a Granada» (José Ángel LEMA PUEYO, *Alfonso I el Batallador, rey de Aragón y Pamplona (1104-1134)*, Gijón, Trea, 2008, p. 165-246).

190. José Ángel LEMA PUEYO, *Instituciones políticas del reinado de Alfonso I el Batallador, rey de Aragón y Pamplona (1104-1134)*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 1997, p. 76-87.

191. Claudine PAILHÈS, *Le comté de Foix, un pays et des hommes*, Càors, La Louve, 2006, p. 283-287.

192. Charles BAUDON DE MONY, *Relations politiques des comtes de Foix: Avec la Catalogne jusqu’au commencement du XIVe siècle*, vol. I, 1896, p. 115-121.

193. André BONNERY, «El Capcir», a Antoni PLADEVALL (dir.), *Catalunya romànica*, vol. XXV, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 213-214.

194. Claudine PAILHÈS, «El Donasà», a Antoni PLADEVALL (dir.), *Catalunya romànica*, vol. XXV, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 221-222.

195. Joan BLASI SOLSONA, *Els oblidats comtes de Cerdanya (798-1117)*, Sant Vicenç de Castellet, El Farell, 1999, p. 207-227.

196. Joaquim MIRET Y SANS, «La casa condal de Urgel en Provenza», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), núm. 2 (1903-1904), p. 32-50.

197. Philippe WOLFF, «Epanouissement du Languedoc», a Philippe WOLFF (dir.), *Histoire du Languedoc*, 2a ed., Tolosa de Llenguadoc, Privat, 2000, p. 176-177.

198. Pere BENITO, «L’expansió territorial ultrapirinenca de Barcelona i de la Corona d’Aragó: guerra, política i diplomàcia (1067-1213)», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Manuel RIU I RIU (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l’edat mitjana*, vol. I.1: *Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 2009, p. 13-130.

199. Flocel SABATÉ, «Changement de frontières et perception de l’alterité en Catalogne (XIIe-XIVe siècles)», a Stéphane PÉQUIGNOT i Pierre SAVY (ed.), *Déplacements de frontières et annexions dans l’Occident médiéval (XIIe-XVe siècles)*, en premsa.

cruïlla de pas per al comerç²⁰⁰ i les idees,²⁰¹ posa de manifest que la intensitat política és, en realitat, un corollari d'una intensa relació humana, prou palesada en tots els vessants econòmics i culturals, tal com posa de manifest la repoblació de les noves urbs al segle XII. Lleida no sols s'enriqueix d'una contundent empenta econòmica basada en el comerç vers ciutats com Tolosa i Carcassona, sinó que evidencia una clara relació amb els espais septentrionals en els diferents vessants del desplegament jurídic, cultural i religiós, en els quals enllaça tant amb les fórmules de l'Església reformada²⁰² com amb els brins d'heterodòxia.²⁰³ Aquest context implica una mescla de població i, per tant, l'assentament nord enllà dels Pirineus d'oriünds del nord-est de la península Ibèrica, amb tot el que això comportarà pel que fa a la singularitat amb què seran percebuts i, corresponentment, denominats.

Ja en una data primerenca, com és la segona dècada del segle XII, entre els *homines de Carcassona* que es declaren fidels al comte Ramon Berenguer III de Barcelona hi consten *Raimundi Catalan*, *Arnal Catalan* i *Geral de Cataluing*. Entre els nombrosos esments, no n'hi manquen d'altres de prou suggeridors com Oliver d'Urgel, Geral de Cervera o Rodger de Confolent.²⁰⁴ Famílies assentades en els medis urbans provençals i occitans perllonguen la mateixa denominació, coincidint cronològicament amb les coetànies existents a Catalunya: poc abans de mitjan segle XII, entre els *burgenses* de Melguèlh que presten homenatge i juren fidelitat al comte de Bar-

200. Jordi BOIX i Josep ARAN, «Aspectes socio-econòmics», a Jordi VIGUÉ (dir.), *Catalunya romànica*, vol. XIII, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1987, p. 331.

201. Carles GASCON CHOPO, «Sur la présence cathare en Val d'Aran», a Anne BRENON (dir.), *1209-2009, cathares: Une histoire à pacifier?*, Portet-sur-Garonne, Nouvelles Éditions Loubatières, 2010, p. 85-88.

202. Flocel SABATÉ, *Història de Lleida*, vol. 2: *Alta edat mitjana*, 2003, p. 231-277 i 300-341.

203. Carles GASCON CHOPO, «La carta de Niquinta y la "Ecclesia Aranensis": una reflexión sobre los orígenes del catarismo en Cataluña», *Espacio, Tiempo y Forma: Serie III: Historia Medieval* (Madrid), vol. 21 (2008), p. 143-156.

204. Jean-Pierre CROS-MAYREVIELLE, «Les coutumes et libertés de Carcassonne et autres documents concernant le droit civil, féodal, universitaire et militaire de Carcassonne», *Mémoires de la Société des Arts et des Sciences de Carcassonne* (Carcassona), núm. 1 (1849), p. 228-231. El document, no datat, fou atribuït al 1067 per Francisco Miquel Rosell en editar-lo el 1945 (Francisco MIQUEL ROSELL, *Liber Feudorum Maior*, vol. II, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945, p. 316) i Frederic Udina el va situar a partir de l'inici del comtat de Ramon Berenguer III, cosa que permetia documentar l'esment de l'andrònim *català* cap a la darrerria del segle XI (Federico UDINA, «Cataluña y su corónimo, así como el étnico "catalán" aparecen en el siglo XI», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* (Saragossa), núm. 6 (1956), p. 562-563), per bé que la data acceptada usualment per al document era 1107. Tanmateix, la diplomàtica recent l'ha precisat al maig de 1112 o de 1120 (Pere BENITO, Pilar SENDRA i Carles VELA (cur.), «Corpus documental», a Maria Teresa FERRER i MALLOL i Manuel RIU i RIU (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*, vol. I.1: *Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213*, 2009, p. 277-280).

celona Ramon Berenguer IV, es troba «Guillem Català»; quan ho fan els homes de Carcassona i de Limós, ja amb Alfons el Cast, el 1179, hi consten segurament descendents dels esmentats anteriorment a la Carcassona de començament del segle XII: *Petrus Catalanus*, *Petrus Catalani*, *Bernardus Catalani* i *Raimundus Catalan*, i entre els homes d'Arle que presten homenatge i juren fidelitat al mateix Alfons el Cast, el 1194, hi figuren *R. Catalan* i *G. Catalan*. En alguns casos, la signatura apareix en acords entre nobles, cosa que denota una certa posició destacada al costat dels senyors: el 1173, *B. Catalani* subscriu l'acord entre el comte Ramon V de Tolosa i Alfons el Cast i, el 1209, *Guillelmi Catalani* signa entre els testimonis de la donació del comtat de Forcalquer per part de la comtessa Garsenda III de Sabran al seu fill, el comte Ramon Berenguer V de Provença.²⁰⁵ El cognom arrelarà prou perquè en el segle XIII Arnaut Català sigui un trobador no pas català, sinó de Tolosa de Llenguadoc, ben coherent amb el fet que aleshores, com ja va indicar el seu biògraf Camil Chabaneau i va recollir Martí de Riquer, era un cognom ben freqüent.²⁰⁶

En l'esmentat jurament emès pels homes d'Arle el 1194, a més dels ja assenyalats, hi ha dos habitants que reben la precisió de *Catalanus*: *P. Calafat* i *Iohannes Poster*,²⁰⁷ cosa que denota l'ús del terme com a adjectiu i, per tant, com a gentilici amb què caracteritzar els habitants provinents del sud. De manera semblant, un dels trobadors criticats pel monjo de Montaudon és *en Tremoleta-l catalas*. Hom pot fins i tot jugar a copsar trets similars en el caràcter dels que són catalans. Bertran de Born descriu una dama que «de solatz mi semblet catalana / e d'acollir de Fanjau».²⁰⁸ Els trobadors evidencien, així, la diferència entre els qui reuneixen les característiques lingüístiques catalanes i altres grups veïns, com els provinents d'Aragó, la Provença o la Llombardia,²⁰⁹ amb la mateixa nitidesa amb què, per exemple, poden també jugar a contraposar els trets de provençals i llombards, tal com fa Raimon de les Sales.²¹⁰

La caracterització i identificació gentilícia dels catalans es correspon amb la nombrosa presència de població vinguda del sud dels Pirineus no sols per raons econòmiques, sinó també polítiques, atès l'escenari occità trencadís, on la fragmen-

205. Pere BENITO, Pilar SENDRA i Carles VELA (cur.), «Corpus documental», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Manuel RIU I RIU (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*, vol. I.1: *Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213*, 2009, p. 306, 377, 404-407, 446-448 i 489.

206. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. II, 1975, p. 1349.

207. Ana Isabel SÁNCHEZ CASABÓN (cur.), *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza: Documentos (1162-1196)*, 1995, p. 823-825.

208. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. II, 1975, p. 1042 i 695.

209. Thomas Noël BISSON, *L'impuls de Catalunya: L'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*, 1997, p. 34.

210. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. II, 1975, p. 1097.

tació feudal entre els diferents senyorius no ha pogut anar seguida per un immediat poder feudal vertebrador²¹¹ i, en canvi, ha donat lloc a un escenari disputat a tres bandes, entre els Plantagenet i els casals comtals de Tolosa i de Barcelona.²¹²

El rei d'Aragó i comte de Barcelona acapara tot un protagonisme que progressivament va avançant en l'aspiració a regir la regió occitana.²¹³ La gestió política i fiscal que en deriva està auxiliada per una població d'origen català que mostra comportaments homogenis en àmbits com la cultura o la devoció.²¹⁴ De manera ben generalitzada, ell és esmentat com a rei d'Aragó, atesa la importància del títol reial, mentre que el seu entorn és percebut i identificat com a català. És el que recull Bertran de Born en escriure un sirventès contra Alfons el Cast: s'adreça a ell proposant que «ab lo reis mi vuolh acordar / d'Aragó e tornar en paus», i tot seguit afegeix que «ieiu lo·lh perdo, si·m fetz mal far / a catalas ni a laraus».²¹⁵

En realitat, el protagonisme assolit i empès pel comte barcelonès el mena, amb naturalitat, a presidir i identificar entorn seu els catalans allà on intervé i actua. Tant és així, que fins i tot es pot fer la hipèrbole literària proposada per Albertet de Sestairon, en confrontar francesos i catalans, encabint sota cadascun d'ells els súbdits dels respectius senyors: «Monges, cauzets, segons vostra siensa, / qual valon mais, catalan ho franses? / e met se sai Guascuenha e Proensa / e Lemozi, Alvernh'e Vianes / e de lai met la terra dels dos reis».²¹⁶ És, sens dubte, un joc literari hiperbòlic, però posa en evidència l'extensió del gentilici *català*, la seva assimilació amb la preeminència del titular de Barcelona i, a partir d'aquí, l'entrada en usos hiperbòlics del gentilici gràcies a la relació entre els sobirans considerats catalans i els seus súbdits, que poden passar a rebre la mateixa consideració.

3. COMTATS CATALANS

A la sortida del segle XII Pèire Vidal galleja «que mil salut venon cascun dia, / de Cataluenha e de Lombardia» i, ja entrat el segle XIII, Tomier e Palaizi explica la

211. Hélène DÉBAX, «El fracàs de l'Estat occità. Les divergències de l'evolució entre Occitània i Catalunya (segles IX-XIII)», a *Càtars i trobadors: Occitània i Catalunya: renaixença i futur*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2003, p. 68-75.

212. Laurent MACÉ, *Les comtes de Toulouse et leur entourage: XIIe-XIIIe siècles: Rivalités, alliances et jeux de pouvoir*, reimpr., Tolosa de Llenguadoc, Privat, 2003, p. 363-369.

213. Martín ALVIRA CABRER, Laurent MACÉ i Damian J. SMITH, «Le temps de la “Grande Couronne d'Aragon” du roi Pierre le Catholique. À propos de deux documents relatifs à l'abbaye de Poblet (février et septembre 1213)», *Annales du Midi* (Tolosa de Llenguadoc), t. 121, núm. 265 (2009), p. 10-13.

214. Martin AURELL, «972-1245. Genèse de la Provence comtale», a Martin AURELL, Jean-Paul BOYER i Noël COULET, *La Provence au Moyen Âge*, Ais de Provença, Université de Provence, 2005, p. 79-88.

215. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. II, 1975, p. 718-721.

216. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. II, 1975, p. 1135.

feble posició del menor Jaume I tot dient que «en Cathaloigna /e.l reis qu'es joves / no-l troba qi.l poigna». El corònim *Catalunya* resta, des d'aquests moments, plenament instal·lat. Ultra les afinitats culturals, lingüístiques i socioeconòmiques, també hi ha una relació política a través de la preeminència del comte de Barcelona, prou reflectida en els mots del trobador Guillem de Berguedà en criticar-lo a la segona meitat del segle XII: «en la cort de Barcelona / que de Tortosa a Narbona / de traicion non a par».²¹⁷ De fet, el sistema comtal havia arribat a la seva obsolescència en el segle XII, sobretot perquè l'expansió territorial de les entitats comtals havia desfigurat la seva cohesió socioeconòmica,²¹⁸ cosa que abocava a un nou escenari de capitalitats urbanes que presideixen la pròpia regió, les quals poden fins i tot desdibuixar els límits comtals inicials.²¹⁹ Coherentment, el titular de Barcelona no repeteix els títols comtals absorbits en el mateix segle XII, sinó que els entén encabits dins de la titulació barcelonesa. Les entitats comtals ja sols tindran sentit quan responguin a una identitat jurisdiccional, tal com es respecta al llarg de la baixa edat mitjana.²²⁰

La singularitat jurisdiccional pot aportar certes matisacions i ambigüitats a la unitat cultural i lingüística. Bertran de Born pot, per exemple, distingir aragonesos, catalans i urgellesos: «Aragones fan gran dol, / Catala e cilh d'Urgel / quar non an qui los chapdel». En el mateix darrer terç del segle XII, Raimbaut d'Aurenga singularitza bé tant els súbdits urgellesos —«mais sai m'a mol dol cregut / us clam que fan entre lor / cilh d'Urgel per que·lh pluzor / seran mort e confondut»— com la terra urgellenca: «e.t voill pregar, / vers, ab diz car / que lai en Urgel te prezens, / ab talen car / si·m fai amar. / E·l bon esper qu'eu n'ai guirens!».²²¹ Tanmateix, el comtat d'Urgell del segle XII manca absolutament d'unitat jurisdiccional, socioeconòmica i fins i tot física, cosa que mena a la percepció separada dels diferents espais sobre els quals s'ha estès i s'ha adaptat, cosa que ha projectat i desplaçat la denominació urgellenca inicial.²²² Aquesta situació dilueix la percepció d'un espai urgellenc fins que aquest no sigui redefinit a la baixa edat mitjana i referma, per

217. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. I, 1975, p. 88 i 525; vol. II, p. 1155.

218. Flocel SABATÉ, *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?*, Lleida, Universitat de Lleida, 1996, p. 86-92.

219. Flocel SABATÉ, «Las tierras nuevas en los condados del nordeste peninsular (siglos X-XII)», *Studia Historica: Historia Medieval* (Barcelona), núm. 23 (2005), p. 164-167.

220. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval: Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1997, p. 41-59.

221. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. II, 1975, p. 683; vol. I, p. 422-423.

222. Flocel SABATÉ, «Organització administrativa i territorial del comtat d'Urgell», a Prim BERTRAN, Francesca ESPAÑOL, Francesc FITÉ, Gener GONZALVO, Flocel SABATÉ i Max TURULL, *El Comtat d'Urgell*, Lleida, Universitat de Lleida i Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, p. 30-48.

tant, l'encaix d'aquestes terres dins del conjunt català amb el qual comparteix llengua, juntament amb tots els trets culturals i socials.

Diferentment, la Cerdanya ha perllongat la denominació sobre un espai físicament homogeni, en la capçalera del Segre. El 1190 Guillem de Berguedà expressa que «a mon seignor puosc / ben gabar e dir / que no-il reman el comtat de Sardaigna / mieiller vassals; e cel qe-m fai partir / de s'amistat Dampnidieus lo contraigna». ²²³ Es manifesta, doncs, el més fidel vassall del comtat de Cerdanya, el qual, el 1117, s'havia integrat als dominis del comte de Barcelona, ²²⁴ per a passar, a la mort de Ramon Berenguer IV, el 1162, a dotar el secundogènit Pere, ²²⁵ de qui, el 1168, passa al seu germà Sanç. Així, regit per una branca secundària de la casa reial, manté una singularitat extensible al conjunt territorial i als seus habitants: quan, ja entrat el segle XIII, en vigílies de les Navas de Tolosa, Gavaudan anima a participar en la croada a la Península, apella a un conjunt de pobles cristians peninsulars, entre els quals singularitza els cerdans: «portogals, gallicx, castellans, / navars, aragones, serdas». ²²⁶ Valgui recordar que *Cerdana* també va funcionar com a andrònim femení, amb certa equivalència, doncs, amb *Catalana*. ²²⁷

El comte Sanç de Cerdanya, vers 1185, estén els seus drets sobre el Rosselló, per cessió del seu nebot el rei Alfons. Aquest l'havia rebut, l'any 1172, segons la tria feta per nobles i burgesos reunits en assemblea pel comte Girard II, mancat de descendència. ²²⁸ La tria, que desbancà parents més propers, com el comte d'Empúries, fou efectuada a la recerca d'una estabilitat política i social dins del tens context septentrional, ²²⁹ en coherència amb la relació entre els comtes rossellonès i barcelonès, ²³⁰ i no pas per les raons identitàries que hi apuntava la historiografia

223. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. I, 1975, p. 539.

224. Joan BLASI SOLSONA, *Els oblidats comtes de Cerdanya (798-1117)*, 1999, p. 237-240.

225. Antoni UDINA, *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó: De Guifré Borrell a Joan II*, 2001, p. 104.

226. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. II, 1975, p. 1052.

227. *Na Cerdana Pellicera*, per exemple (B.-J. ALART, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdangne*, París, Maisonneuve, 1881, p. 43).

228. Andreu Bosc, *Sumari, índex o epítome dels admirables i nobilitssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, Barcelona, Curial, 1974, p. 172-173 (facsimil de 1628, Perpinyà, Pere Lacavalleria).

229. Pere BENITO, «L'expansió territorial ultrapirinenca de Barcelona i de la Corona d'Aragó: guerra, política i diplomàcia (1067-1213)», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Manuel RIU I RIU (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*, vol. I.1: *Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213*, 2009, p. 67-68.

230. Martin AURELL, *Les noces du comte: Mariage et pouvoir en Catalogne, 785-1213*, París, Publications de la Sorbonne, 1995, p. 353.

catalana tradicional.²³¹ Tanmateix, sense ser determinants ni motivar les decisions polítiques,²³² és cert que els trets culturals, començant per l'evolució idèntica de la llengua,²³³ s'erigeixen com els elements compartits dels territoris encabits sota una percepció catalana comuna. Aquesta és compatible amb el manteniment de la singularització institucional d'aquests territoris. La minoria difícil de Jaume I, a partir de 1213, facilita a Sanç afermar el domini sobre els dos comtats.²³⁴ L'aparellament dels comtats de Rosselló i Cerdanya es manté institucionalment: ambdós retornen al monarca el 1242, en morir el fill i successor de Sanç, Nunó, tal com era previst en el seu testament,²³⁵ i ambdós són delegats pel sobirà al seu segundogènit, qui, el 1261, es pot presentar com a «habentis vicem et locum dominis regis patris nostri in negotio feudorum in Rossilione, Ceritania et Confluenti».²³⁶ Són, certament, els comtats de Rosselló i Cerdanya en la seva definició baixmedieval, a manera de suma de les vegueries de Rosselló, Conflent i Cerdanya, amb les respectives sotsvegueries de Vallespir, Capcir i Baridà, i encara la vegueria natural de la Vall de Ribes.²³⁷

L'infant Jaume continuarà regint aquests territoris convençut que els rebrà testamentàriament, juntament amb Mallorca i Montpeller, raó per la qual, per exemple, el 1273 atorga privilegis de pasturatges als homes de Queralbs i Fustanyà titulant-se «infants Jacobus illustris regis Aragonum filius heres Majoricarum et Montispeullani, Rossilionis et Ceritaniae ac Confluentis».²³⁸ Aquest conjunt, amb Omeladès i Carladès,²³⁹ constitueix, certament, el regne de Mallorca establert a

231. Jordi VENTURA, *Alfons el Cast: El primer comte-rei*, Barcelona, Aedos, 1961, p. 130-131; Santiago SOBREQUÉS, *Els barons de Catalunya*, 1989, p. 17. La historiografia tradicional francesa en feia, precisament, una interpretació ben diferent: Pierre VIDAL, *Histoire de la ville de Perpignan: Depuis les origines jusqu'au Traité des Pyrénées*, Paris, H. Welter, 1897, p. 34.

232. Coetàniament, hi ha altres territoris en els quals el grup dirigent opta per la unió amb el casal barcelonès sense que hi existeixi una unitat lingüística, com és el cas de la vall d'Aran (Flocel SABATÉ, «L'idéal politique et la nation catalane: la terre, le roi et le mythe des origines», a Jean-Philippe GENET, *La légitimité implicite*, vol. II, Paris, Publications de la Sorbonne, 2015, p. 91-96).

233. Josep MORAN, «La llengua catalana en els seus orígens i en relació amb les altres llengües de l'Europa carolíngia», a *Catalunya a l'època carolíngia: Art i cultura abans del romànic (segles IX i X): 16 desembre 1999 - 27 febrer 2000*, Barcelona, Diputació de Barcelona i Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1999, p. 130.

234. Laure VERDON, «Essor et affirmation d'une société féodale (1027-1344)», a Jean SAGNES (dir.), *Nouvelle Histoire du Roussillon*, Canet, Trabucaire, 1999, p. 115-117.

235. Archives Départementales des Pyrénées-Orientales, B-9, pergami 14 (1241).

236. B.-J. ALART, *Privileges et titres relatifs aux franchises, institutions et propriétés communales de Roussillon et de Cerdagne depuis le XIe siècle jusqu'à l'an 1660*, Perpinyà, Charles Latrobe, 1874, p. 249.

237. Flocel SABATÉ, *Vegueries i sotsvegueries de Catalunya*, en premsa.

238. Ferran VALLS i TABERNER, *Privilegis i ordinations de la Vall de Ribes*, Màlaga, Universidad de Málaga, 1992, p. 330-331.

239. Ricard URGELL, «La Corona de Mallorca. Orígens i constitució territorial», a Pau CATEURA

partir de la mort del rei Jaume I, el 1276, una suma de territoris allunyats, que estretren una relació menys artificial del que hom podria pensar,²⁴⁰ en gran part gràcies a la capacitat articuladora de Perpinyà,²⁴¹ amb la projecció imposada per la seva elit dirigent,²⁴² un fort intercanvi marítim,²⁴³ la complementarietat de funcions entre els territoris,²⁴⁴ el desenvolupament d'un marc cultural regional²⁴⁵ i l'esforç regi per aplicar-hi una vertebració econòmica²⁴⁶ i una viabilitat fiscal.²⁴⁷ Tanmateix, tant la dispersió com, sobretot, la imposició al regne de Mallorca d'una posició subsidiària respecte de la Corona d'Aragó, destorba la cohesió econòmica, social i política del conjunt, imposa una sobrecàrrega fiscal²⁴⁸ i li lleva un espai

---

(ed.), *Jaume II i les ordinacions de l'any 1300*, Palma de Mallorca, Consell de Mallorca, Departament de Cultura, 2002, p. 69-72.

240. Gilbert LARGUIER, «Narbonne, l'expédition du Roussillon et les courants migratoires. Un révélateur pour le domaine occitano-catalan», a Philippe SÉNAC (ed.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 421.

241. Jaume SASTRE MOLL, «La presència de cavallers rossellonesos a les Balears al primer terç del segle XIV», *Societat d'Onomàstica: Butlletí Interior* (Barcelona), núm. 26 (1986), p. 17-19.

242. Les disposicions locals de Perpinyà arriben a pretendre una eficàcia sobre tot el conjunt territorial: «adordonaren los sobrepausats dels parayres e dels teneyres de la vila de Perpenyà per tot Resseyló e per Cerdanya e per Vilafrancha de Conflent e per tota la terra del senyor Rey de Malorcha, que no sia negú teneyre qui gaus tenyer negú drap de lana a vert sino ab gauda» (B.-J. ALART, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, 1881, p. 174).

243. Marcel DURLIAT i Joan PONS, «Recerques sobre el moviment del port de Mallorca en la primera meitat del segle XIV», a *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Cerdeña, 1957)*, Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores, Dirección General de Relaciones Culturales, 1960, p. 349; Eugeni CORTADE, *Cotlliure marítim: Navegants, corsaris i pescadors*, Barcelona, Barcino, 1967, p. 36.

244. David ABULAFIA, *A Mediterranean emporium: The Catalan kingdom of Majorca*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, p. 187.

245. Marcel DURLIAT, *L'art en el regne de Mallorca*, Palma de Mallorca, Moll, 1964, p. 297-298; Yvette CARBONELL-LAMOTHE, «Architectes languedociens et majorquins au début du xive siècle», a *LIII Congrès de la Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon: Majorque, Languedoc et Roussillon de l'antiquité à nos jours (Palma de Mallorca, 1980)*, Montpellier, Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon i Université Paul-Valéry, 1982, p. 58-60.

246. Antoni RIERA, «Mallorca 1298-1311, un ejemplo de "planificación económica" en la época de plena expansión», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), núm. 5 (1977), p. 199-243; Maria BARCELÓ, *Jaume II de Mallorca: 'Savi e bon rei': Retrat d'un monarca*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 2014, p. 37-45.

247. Antoni RIERA, «La lezda de Colliure bajo la administración mallorquina. I: La reforma de aranceles de finales del siglo XIII (1299?)», *Acta Histórica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 1 (1980), p. 91-125; Antoni RIERA, «La lezda balear de 1302, un punto de fricción entre el reino de Mallorca y las ciudades mercantiles catalanas a principio del siglo XIV», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocolos* (Barcelona), núm. 9 (1981), p. 124-196.

248. Antoni RIERA, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo XIV*, vol. I, Madrid i Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1986, p. 31-153.

propi en el dens context mediterrani,²⁴⁹ cosa que facilita el desenllaç mitjançant la supressió del regne privatiu després de la dura campanya armada endegada per Pere el Cerimoniós el 1344.²⁵⁰

Després d'aquest periple, els comtats de Rosselló i Cerdanya mantindran l'aparellament i la singularitat jurisdiccional, expressada en aspectes com l'ordenament monetari, l'estructura de les comunitats jueves o l'articulació de la defensa, així com, ben visiblement, l'actuació d'institucions pròpies, sobretot el governador, la procuració reial i els jutges d'apel·lacions, tot centrat sempre a Perpinyà.²⁵¹ Aquesta vila, situada entre les primeres a rebre un reconeixement municipal a Catalunya, en el segle XII, i erigida en la més poblada després de Barcelona, hi aporta el pern vertebrador.²⁵² A partir de la seva puixança econòmica,²⁵³ desenvolupa una plena capitalitat en tots els vessants, explícitament reivindicada pel seu govern municipal en la segona meitat del segle XIV,²⁵⁴ en entendre amb naturalitat els comtats de Rosselló i Cerdanya com el seu espai de projecció socioeconòmica.²⁵⁵

En realitat, la titulació del sobirà singularitza aquests comtats, formalment ben diferenciats, doncs, de la resta de territoris encabits dins del comtat de Barcelona, tal com resta petrificat en la titulació de tots els reis de la Corona d'Aragó i, posteriorment, de la monarquia hispànica.²⁵⁶ Institucionalment també es mantindran,

249. Antoni RIERA, «El regne de Mallorca en el context internacional de la primera meitat del segle XIV», a *Homenatge a la memòria del prof. Dr. Emilio Sáez*, Barcelona, Universitat de Barcelona i Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1989, p. 46-68.

250. Jesús ERNEST MARTÍNEZ FERRANDO, *La tràgica història dels reis de Mallorca*, Barcelona, Aedos, 1979, p. 204-244.

251. Flocel SABATÉ, «Corona de Aragón», a Pedro A. PORRAS, Eloísa RAMÍREZ i Flocel SABATÉ, *La época medieval: administración y gobierno*, 2003, col·l. «Historia de España», núm. VIII, p. 361-377.

252. Philip DAILEADER, *De vrais citoyens: Violence, mémoire et identité dans la communauté médiévale de Perpignan, 1162-1397*, Canet, Trabucaire, 2004, p. 199-213.

253. Antoni RIERA, «Perpiñán, 1025-1285. Crecimiento económico, diversificación social y expansión urbana», a David ABULAFIA i Blanca GARÍ (dir.), *En las costas del Mediterráneo occidental: Las ciudades de la Península Ibérica y del reino de Mallorca y el comercio mediterráneo en la Edad Media*, Barcelona, Omega, 1997, p. 1-61.

254. Flocel SABATÉ, «Perpinyà capital baix medieval dels comtats de Rosselló i Cerdanya», a Louis ASSIER ANDRIEU i Raymond SALA (ed.), *La ciutat i els Poders / La Ville et les Pouvoirs*, Perpinyà, Institut Català de Recerques en Ciències Socials, 2000, p. 194-195.

255. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval: Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, 1997, p. 184-185.

256. Els tres comtats apareixen poc abans de cloure la llista de titulacions de què és portador el sobirà, com es pot apreciar en l'ús habitual que en fa el rei Felip II de Castella a finals del segle XVI: «Nos Philippus, Dei gratia rex Castellae, Aragonum, Legionum, utrisque Sicilie, Hierusalem, Portugallie, Hungarie, Dalmatie, Croatiae, Navarre, Granate, Toleti, Valentie, Gallitie, Maioricarum, Hispanie, Sardinie, Cordube, Corsice, Murcie, Giennis, Algarbii, Algezire, Gibraltaris, insularum Canarie, Indiarum orientalium et occidentalium, insularum et terre firme maris oceanii, archidux

en els segles moderns, les seves figures pròpies amb capacitat sobre els dos comtats de Rosselló i Cerdanya, tal com invoquen les seves titulacions, començant pel governador —«general governador en dits comptats de Rosselló y Cerdanya»—, seguint pel procurador encarregat de vetllar per les rendes règies —«procurator regius in comitatibus Rosillionis et Ceritanie»²⁵⁷ i continuant pels altres oficials vinculats com l'*advocat fiscal*, segons el defineix el rei el 1585: «nuestro advogado fiscal en las cortes reales de los condados de Rossellón y Cerdaña». L'alt representant reial a Catalunya inclou en el seu domini els comtats de Rosselló i Cerdanya, però ho singularitza en la seva titulació, com per exemple fa el comte de Miranda, el 1584: «nos, don Johan de Çagarriga, comte de Miranda, marqués de Lavañeza, vizcomte de Vallduerna, señor de les cases de Avallaneda et de Bastán, conseller, lloctinent y capità general de la S. C. Y real magestat del Rey don Felip nostre seyyor en los Principat de Cathalunya y comptats de Rosselló y Cerdanya». Altres aspectes, com l'adscripció de la noblesa, es mostren inserits en la pràctica amb Catalunya, per bé que mantenint formalment la singularització d'ambdós territoris, el Principat de Catalunya i els comtats de Rosselló i Cerdanya: el 1576, per exemple, a *Johannis Desanyes domicelli Perpigniani residentis* se li reconeixen els privilegis propis de l'ordre baronial «in presenti Principatu et comitatibus Rosillionis et Ceritani», raó per la qual «debere gaudere privilegiis et immunitatibus quibus similes persone generose et de genere militari sint solite gaudere in dictis principu et comitatibus».²⁵⁸

En realitat, la percepció separada d'ambdós comtats ha facilitat que políticament es poguessin negociar entre els sobirans francesos i hispans,²⁵⁹ atesa la posició fronterera en la qual es troben just quan s'avança en el sentit estatal de les fronteres.²⁶⁰ De manera conjunta, els comtats de Rosselló i Cerdanya passaran a

---

Austrtie, dux Burgundie, Brabantie, Mediolani, Athenarum et Neopatrie, comes Abspurgii, Flandrie, Tirolis, Barcinone, Rossilionis et Ceritanie, marchio Oristani et comes Gotiani» (Griselda JULIOL (cur.), *Llibre vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, p. 532).

257. Amb la titulació desenvolupada, el 1569, Lluís de Llupià es presenta com a «Nos Don Ludovicus de Lupiano Sacre Catholice et Regie maiestatis domini nostri Aragonum etc., Regis consiliarius et pro eadem procurator regius et feudorum amortitzatorque generalis ac magister portum et aquarum in comittatibus Rosilionis et Ceritanie» (Archives Départementales des Pyrénées-Orientales, B-375, f. 55v).

258. Archives Départementales des Pyrénées-Orientales, B-375, f. 296v, 44v, 273v, 246v i 248v-249r.

259. Pierre VIDAL, *Histoire de la ville de Perpignan: Depuis les origines jusqu'au Traité des Pyrénées*, 1897, p. 317-344 i 597-643.

260. Flocel SABATÉ, «Changement de frontières et perception de l'altérité en Catalogne (XIIe-XIVe siècles)», a Stéphane PÉQUIGNOT i Pierre SAVY (ed.), *Déplacements de frontières et annexions dans l'Occident médiévale (XIIe-XVe siècles)*, en premsa.

sobirania francesa entre 1462 i 1473,²⁶¹ 1474 i 1493²⁶² i, definitivament, a partir del Tractat dels Pirineus de 1659, per bé que es respectarà, en aquest cas, la part oriental de la Cerdanya dins de la monarquia hispànica,²⁶³ situació que ha mantingut, fins a l'actualitat, diversos nivells de relació humana per damunt de la segmentació fronterera.²⁶⁴

Quin és l'abast real d'aquesta singularització pel que fa a la identitat assumida? És fàcil de copsar que tots els components de l'equació comparteixen una mateixa identitat catalana. D'antuvi, institucionalment: els tres braços de les Corts catalanes acullen els membres provinents dels comtats de Rosselló i Cerdanya i, fins i tot, després de la reintegració, el 1350, Pere el Cerimoniós convoca les Corts catalanes a Perpinyà, on es repetiran el 1356²⁶⁵ i s'hi tornarà en el segle xv.²⁶⁶ Amb plena naturalitat, les viles dels comtats de Rosselló i Cerdanya se senten interpel·lades quan són convocats els catalans a les Corts del Principat —«generales curias in civitate Barchinone cathalanis celebrantibus»—, tal com reflecteix el govern de Perpinyà, per exemple, en acceptar, el 1344, «que·ls hòmens de Perpinyà puxen usar e alegrar·se dels Usàties de Barsalona et Constitucions de Catahalunya» i en incloure entre els seus privilegis la resposta a les peticions elevades al monarca el 1377 «per universa brachia generalis curie quam celebramus in cholis Cathaloniae principatus».²⁶⁷ No pot ser d'altra manera, atès que els comtats participen plenament de la unitat socioeconòmica catalana, ja sigui en les relacions mantingudes entre terres veïnes²⁶⁸ o en la integració en un mateix espai socioeconòmic, que precisament va presidint cada cop més Barcelona.²⁶⁹ Així s'aprecia en la relació

261. Jaume VICENS VIVES, *Juan II de Aragón (1398-1479): Monarquía y revolución en la España del siglo xv*, Pamplona, Urgoiti, 2003, p. 353-369; Manuel J. PELÁEZ, *Catalunya després de la Guerra Civil del segle xv*, Barcelona, Curial, 1981, p. 50-78.

262. Filip KUBIACZYK, «La política exterior de Fernando el Católico de 1492 a 1516», a Ricardo CENTELLAS SALAMERO (COORD.), *Ferdinandus Rex Hispaniarum: Príncipe del Renacimiento*, Saragossa, Diputación Provincial de Zaragoza i Cortes de Aragón, 2006, p. 394-395.

263. Juan REGLÀ, «El Tratado de los Pirineos de 1659. Negociaciones subsiguientes acerca de la delimitación fronteriza», *Hispania* (Madrid), núm. 42 (1951), p. 101-166.

264. Lluís SOLÉ i Pau VILA, «Cerdanya», a Lluís SOLÉ I SABARÍS (dir.), *Geografia de Catalunya*, vol. 2, Barcelona, Aedos, 1964, p. 219-230.

265. *Cortes de Cataluña*, vol. I, 1896, p. 337-459 i 482-504.

266. Paul de la FABRÈGUE PALLARÈS, «Les Corts catalanes de Perpignan», *Société Agricole Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales* (Perpinyà), núm. 100 (1992), p. 37-62.

267. Vicent GARCIA EDO (ed.), *El Llibre Verd Major de Perpinyà (segle XII-1395)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2010, p. 718, 563 i 700.

268. Carme BATLLE, «Les relacions entre la Seu d'Urgell i Puigcerdà a l'edat mitjana», *Urgellia* (la Seu d'Urgell), núm. 1 (1978), p. 349-365.

269. Flocel SABATÉ, «Història medieval», a Albert BALCELLS (dir.), *Història de Catalunya*, 2004, p. 299.

entre Perpinyà i Barcelona²⁷⁰ o en la mescla de drets i rendes entorn a diferents membres de la noblesa,²⁷¹ malgrat que aquesta mantingui una singularització formal.²⁷² El marc cultural i lingüístic és, en realitat, el mateix.²⁷³ Ben coherentment, es comparteixen el gentilici i el corònim catalans: el trobador rossellonès Berenguer de Palou, per exemple, és presentat com a *Berengiers de Palazol si fo de Cataloigna, del comtat de Rossillon*,²⁷⁴ alhora que s'entén que la costa rossellonesa s'inclou dins de les disposicions emeses per Alfons el Liberal el 1286 sobre naufragi «in aliquibus locis Cathalonie».²⁷⁵

A l'altra vessant dels Pirineus, la consolidació dels llinatges baronials al Pallars afavoreix les estructures de cohesió interna en el segle XI,²⁷⁶ alhora, però, que es van concatenant llargues tensions, encetades arran de les diferències, el 1011, dins de la família comtal per l'herència del comte Sunyer, continuades en anar arrengejant a un costat i a l'altre els diferents llinatges baronials, perllongades amb la implicació de la seu episcopal d'Urgell pels propis interessos en joc i encara complicades a partir de l'antepenúltima dècada del segle, amb les discrepàncies territorials i jurisdiccionals amb el comte d'Urgell. La pacificació assolida mitjançant les convinenes de la darrera dècada del segle, que estabilitzen la divisió entre els comtats Jussà i Sobirà,²⁷⁷ coincideix amb l'afermament pirinenc del rei d'Aragó i Pamplona, Pere I, el qual manifesta una preocupació explícita per controlar els passos del Pirineu Central, raó per la qual entra a la vall d'Aran, on mor el 1104.²⁷⁸ Durant el primer terç del segle XII, els comtes de Pallars combinen la sobirania en els pro-

270. Damien COULON, «Convergencias económicas entre Perpiñán y Barcelona en un período clave de su historia bajomedieval», a Flocel SABATÉ (ed.), *El mercat: Un món de contactes i intercanvis*, Lleida, Pagès, 2014, p. 141-156.

271. Es pot apreciar en l'evolució dels Llupià: Josep FERNÁNDEZ TRABAL (dir.), *Història dels Llupià (1088-1771)*, Canet, Trabucaire, 2006.

272. Andreu Bosc ho reflecteix en recollir una proximitat d'interessos tot i separar la noblesa explícitament en el títol de la seva obra: Andreu Bosc, *Sumari, índex o epítome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, Barcelona, Curial, 1974 (facsimil de 1628, Perpinyà, Pere Lacavalleria).

273. Josep MORAN, «La Couronne d'Aragon et le royaume de Castille et León. Deux systèmes politiques différents en Espagne. Essai d'interprétation historique», a Joan PEYTAUÍ DEIXONA (dir.), *Pau, treva i mil·lenari, la Catalogne du xe au xxe siècle*, Canet, Trabucaire, 2010, p. 75.

274. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. I, 1975, p. 303.

275. Vicent GARCIA EDO (cur.), *El Llibre Verd Major de Perpinyà (segle XII-1395)*, 2010, p. 363.

276. Lydia MARTÍNEZ I TEIXIDÓ, *Les famílies nobles del Pallars en els segles XI i XII*, Lleida, Pagès, 1991, p. 73-86.

277. Joan Josep BUSQUETA I RIU i María Lluïsa CASES I LOSCOS, «L'organització política dels comtats», a Antoni PLADEVALL (dir.), *Catalunya romànica*, vol. xv, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993, p. 25-32.

278. Carlos LALIENA CORBERA, *La formación del Estado feudal: Aragón y Navarra en la época de Pedro I*, Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1996, p. 203-205.

pis dominis amb una participació en l'entorn del rei d'Aragó,²⁷⁹ cosa que fa que s'integrin en la seva cort i en les seves campanyes militars.²⁸⁰ Ben significativament, des de 1124, el rei Alfons el Bataller d'Aragó i Pamplona compta entre el seu seguici amb el comte Artau III de Pallars Sobirà, alhora que no dubta a incloure el Pallars Jussà entre els seus dominis per raó dels acords de vassallatge establerts.²⁸¹ De fet, la crisi successòria oberta al Pallars Jussà el 1177 serà ben aprofitada per Alfons el Cast, que el 1192 aconseguirà el comtat de Pallars Jussà.

Santiago Sobrequés veia, en aquesta extensió del casal barcelonès pels Pirineus, que «la veu de la sang i la conjuntura geopolítica varen conjuminar admirablement».²⁸² Pròpiament, més que el determinisme teleològic que hom podria pensar en la primera part de l'afirmació, cal apreciar-ne la segona part, entorn a la conjuntura geopolítica: la progressió que la casa reial aragonesa ha anat protagonitzant sobre el Pirineu Central, en culminar-se al Pallars en el segle XII, beneficia el casal barcelonès. A partir d'ara, integrat el Jussà en l'hiperbòlic sentit del comtat de Barcelona, l'anomenat *comtat de Pallars* s'identificarà amb el Sobirà. El llinatge pallarès, tot i diversos acords amb el monarca en els segles XIII i XIV, reivindicarà el seu domini «en franc alou», és a dir, en ple domini superior, fins a ser-ne judicialment desposseït el 1491, després d'unes dècades molt tenses, en el context de la Guerra Civil catalana, l'afermament regi i la descapitalització de la mutanya.²⁸³ Tot i això, en realitat, el Pallars participa plenament i amb intensitat del context social i econòmic català des del mateix segle XII. En primer lloc, gràcies a la vitalitat dels vincles socioeconòmics, ancorats en activitats de forta relació humana, com són el tràfec permanent pels passos de muntanya i la transhumància,²⁸⁴ cosa que reflecteix l'estreta vinculació amb espais meridionals,²⁸⁵ que inclouen la

279. José María LACARRA, *Alfonso el Batallador*, Saragossa, Guara, 1978, p. 31-32.

280. Ignasi M. PUIG I FERRETÉ, «El comte Artau III del Pallars Sobirà presoner a la ciutat de Saragossa (1111). Notes sobre la datació de documents pels anys dels reis de França Felip I (1060-1109) i Lluís VI el Gros (1108-1137) a Catalunya», a *Jaime I y su época: X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. IV: *Comunicaciones*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1980, p. 471-478. Cal, però, matisar-ne la cronologia: José Ángel LEMA PUEYO, *Instituciones políticas del reinado de Alfonso I el Batallador, rey de Aragón y Pamplona (1104-1134)*, 1997, p. 258.

281. José Ángel LEMA PUEYO, *Alfonso I el Batallador, rey de Aragón y Pamplona (1104-1134)*, 2008, p. 241-242.

282. Santiago SOBREQUÉS, *Els barons de Catalunya*, 1989, p. 2.

283. Josep Maria BRINGUÉ I PORTELLA, «Del Pallars als Cardona. Guerra i canvi a la societat del Pallars, segles XV-XVI», a Ferran RELLA I FORO (dir.), *Senyor en les muntanyes: Procés polític a Hug Roger III, darrer comte de Pallars*, Lleida, Pagès, 2002, p. 183-195.

284. Sobre la importància primerenca de la ramaderia en els espais pirinencs, es pot continuar consultant l'article pioner de Prim Bertran: Prim BERTRAN, «Notes sobre la ramaderia a la Catalunya nord-occidental (segles IX-XI)», *Ilerda* (Lleida), núm. 47 (1986), p. 219-231.

285. Carles GASCON CHOPO, «La carta de Niquinta y la "Ecclesia Aranensis": una reflexión

ciutat de Lleida, que en el segle XII creix en contacte estret amb el nord dels Pirineus mitjançant l'atractiu demogràfic i l'intercanvi comercial.²⁸⁶ I, en segon lloc, per la integració evident del comte de Pallars en les tensions polítiques que enfronten, en el segle XIII, faccions de nobles contra el sobirà.²⁸⁷ Per això no es qüestiona la identificació del Pallars amb el conjunt de Catalunya. Tot i que en el Tractat de Corbeil, de 1258, no s'inclou entre els territoris als quals renuncia el rei de França en favor del seu homòleg aragonès perquè no forma part de la sobirania d'aquest,²⁸⁸ ja el 1251, quan Jaume I descriu els dominis que pretén llegar al seu fill Pere, hi especifica «cum comitatibus Rippacurcie et de Pallars».²⁸⁹

Ben imbricada amb el Pallars se situa la vall d'Aran, amb qui els comtes pallaresos estableixen acords preferencials en el segle XI,²⁹⁰ precisament per la posició axial de la vall,²⁹¹ que la converteix en objecte d'apetència per ambdós vessants dels Pirineus,²⁹² tot i imbricar-se indiscutiblement en el segle XII sota el monarca catalanoaragonès. Com el Pallars i la Ribagorça, la vall d'Aran, en el segle XIII, és tractada amb Catalunya, la qual és explícitament definida «cum valle de Aran»,²⁹³ per bé que, després del parèntesi entre 1283 i 1313 en què ha estat sota invasió francesa i segrest cautelari mallorquí,²⁹⁴ en tornar als dominis meridionals és integrada a Aragó fins que, a partir de 1322, va sent tractada entre els dominis catalans. De fet, la forta vinculació amb el Pallars justifica una nítida orientació catalana, constantment alimentada no sols arran del trànsit ramader i comercial pels ports pallare-

---

sobre los orígenes del catarismo en Cataluña», *Espacio, Tiempo y Forma: Serie III: Historia Medieval* (Madrid), vol. 21 (2008), p. 151-155.

286. Flocel SABATÉ, *Història de Lleida*, vol. 2: *Alta edat mitjana*, 2003, p. 300-301 i 339-343.

287. Flocel SABATÉ, «El poder soberano en la Cataluña bajomedieval: definición y ruptura», a François FORONDA, Jean-Philippe GENET i José Manuel NIETO SORIA (ed.), *Coups d'État à la fin du Moyen Âge?: Aux fondements du pouvoir politique en Europe occidentale*, Madrid, Casa de Velázquez, 2005, p. 484-498.

288. «11 mai 1258, Corbeil. Traité de paix conclu entre Louis IX, roi de France, et Jacques Ier, roi d'Aragon», *Paris et Ile-de-France: Mémoires* (París), t. 60 (2009), p. 399.

289. Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. III, Saragossa, Anubar, 1978, p. 21.

290. Ferran VALLS i TABERNER, *Privilegis i Ordinacions de la Vall d'Aran*, Barcelona, Promociones y Publicaciones Universitarias, 1987, p. IX; Francisco MIQUEL ROSELL, *Liber Feudorum Maior*, vol. I, 1945, p. 131.

291. Joaquim MIRET i SANS, *La expansión y dominación catalana en los pueblos de la Galia meridional*, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1900, p. 47-48.

292. Charles HIGOUNET, *Le comté de Comminges: De ses origines à son annexion à la Couronne*, Sent Gaudenç, L'Adret, 1984, p. 44-45.

293. Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. III, 1978, p. 21.

294. Félix PASQUIER, «Cession définitive du Val d'Aran à l'Aragon, par Philippe le Bel. Étude d'après des documents inédits», *Revue de Comminges* (Sent Gaudenç), t. 7 (1892), p. 101-104.

sos, sinó per una concreció creixent amb les terres occidentals de Catalunya: per la projecció de la ciutat de Lleida sobre aquest territori des dels vessants institucional i inversor; per la procedència del Pallars Jussà de molts oficials reials de la vall d'Aran; pels molts juristes i notaris oriünds de territoris meridionals que s'instal·len a la vall atrets pel seu dinamisme econòmic; per nombrosos acords econòmics establerts entre habitants de la vall i població dels comtats de Pallars i Urgell, i per una intensa relació humana i cultural que comporta l'extensió de la llengua catalana a la vall, amb la qual es redacten les ordinacions, els acords i els diversos actes locals.²⁹⁵ Aquest tracte és coherent amb una forta cohesió de la vall, institucionalment expressada mitjançant la invocació de la representativitat per part del consell general de la vall, articulat sota fórmules municipals que dissimulen greus tensions internes i mitjançant el qual s'encaren tant els conflictes contundents amb el bisbat de Comminges com les negociacions amb el monarca.²⁹⁶ Ben coherentment, el 1381, Pere el Cerimoniós confirma la integració de la vall d'Aran a Catalunya i es compromet a mantenir la vall sempre unida al «regno et corone ac principatui Cathalonie et comitatu Barchinone», tal com ratifica el seu fill Joan I, el 1387,²⁹⁷ i és tractada, a tots els efectes, dins de la vegueria del Pallars.²⁹⁸

És diferent el cas de la Ribagorça, un comtat d'origen carolingi, orientat cap a Pamplona des de 1017 i unit, el 1043, amb Aragó, entitat amb la qual es mescla la cúpula nobiliària. En unir-se Aragó i Barcelona, Ramon Berenguer IV atorga un tractament català a la Ribagorça, que el seu successor Alfons corregeix en favor d'Aragó, però al qual es retorna en el segle XIII, quan es defineix la Ribagorça com l'extrem occidental de Catalunya, en la delimitació del Cinca: «usque fluvio Cinche usque ad Salsas».²⁹⁹ Hi ha contribuït la resolució, el 1203, del llarg conflicte pels límits diocesans entre Osca i Lleida, que situa dins de la diòcesi lleidatana tant la Ribagorça com la capçalera del Cinca, el Sobrarb,³⁰⁰ tot i no discutir el caràcter aragonès d'aquesta regió, i la capitalitat que està afermant Benavarri, capaç de vertebrar un territori més enllà del mateix comtat de Ribagorça. Significativament, l'oficial reial assentat a Benavarri es projecta sobre els territoris veïns acumulant sobre si mateix tres oficis territorials, dos de catalans i un d'aragonès, pel fet de ser

295. Archiu Generau d'Aran, Ajuntament de Betren, pergami 1 (609) i 2 (606).

296. Flocel SABATÉ, «Changement de frontières et perception de l'altérité en Catalogne (XIIe-XIVe siècles)», a Stéphane PÉQUIGNOT i Pierre SAVY (ed.), *Déplacement de frontières et annexions dans l'Occident médiévale (XIIe-XVe siècles)*, en premsa.

297. Ferran VALLS i TABERNER, *Privilegis i Ordinacions de la Vall d'Aran*, 1987, p. 112-122.

298. Flocel SABATÉ, *Vegueries i sotsvegueries de Catalunya*, en premsa.

299. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, Pergamins de Jaume I, camisa 90, número 1347.

300. Antonio UBIETO ARTETA, «Disputas entre los obispos de Huesca y Lérida en el siglo XII», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* (Saragossa), núm. 5 (1952), p. 74-77.

«vicario Rippecurcie et de Payllars et supraiuntario de Sobrarbe»,³⁰¹ també conegut com a «vicario Rippecurcie et Palariense ac supraiuntario Subrarbii et Vallium».³⁰² Similarment, el batlle reial és definit per l'ocupació sobre la Ribagorça, el Pallars i Barbastre.³⁰³

La Ribagorça exerceix, així, de frontissa entre Catalunya i Aragó, tal com s'evidencia quan les Corts de 1292 han de manar que el veguer a la Ribagorça apliqui en uns casos els usatges de Barcelona i en d'altres el fur aragonès, perquè es mesclen nuclis sota una condició i l'altra.³⁰⁴ Aquesta mateixa situació esdevé força inviable arran de la cohesió creixent de les identitats col·lectives catalana i aragonesa, tal com es reflecteix en les Corts Generals, en què s'adopten posicions conjuntes per part dels braços d'un mateix territori: les Corts aragoneses reunides a Saragossa el 1300 reclamen per Aragó, Sobrarb, la Ribagorça i la Llitera, mentre que, com ja hem assenyalat, les catalanes reunides a Barcelona el 1305 protesten contra aquesta demanda. El 1300, però, Jaume II defineix la Ribagorça com aragonesa, i el 1301 ordena separar els oficials de la Ribagorça i del Pallars³⁰⁵ per a passar tot seguit a organitzar la Ribagorça d'acord amb el model territorial aragonès, és a dir, el «suprajunctario Rippacurcie, Suprarbe et Vallium».³⁰⁶

Finalment, la recreació del comtat de Ribagorça el 1322, per a dotar un fill del rei, l'infant Pere, comporta la retallada de la vegueria del Pallars, perquè la Ribagorça s'allarga fins al vessant dret de la Noguera Ribagorçana, i s'emporta, així, destacades viles pallareses com Areny i Montanyana.³⁰⁷ Significativament, les capitalitats socioeconòmiques i els vincles culturals es mantindran més enllà d'aquestes noves segmentacions, tal com també s'esdevé amb les retallades dels límits de Catalunya que es produiran al llarg del mateix segle XIV, que s'enduen a Aragó la Llitera, Fraga i Mequinença,³⁰⁸ indrets que servaran les vinculacions mantingudes amb Lleida. Es generen, així, uns territoris definits com aragonesos però que mantindran les seves relacions socials i econòmiques amb capitalitats catalanes vigoroses.

301. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 42, f. 152v; reg. 49, f. 71v.

302. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, fragment d'un registre «Commune» de Jaume II entre els registres 115 i 106, f. 204r.

303. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 46, f. 8.

304. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón, Valencia y principado de Cataluña*, vol. I, 1896, p. 162.

305. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 198, f. 337v.

306. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 234, f. 13v.

307. Ángeles MASÍÁ DE ROS, «La cuestión de los límites entre Aragón y Cataluña. Ribagorza y Fraga en tiempos de Jaime II», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. XXII (1949), p. 170-181.

308. FLOCEL SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval: Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, 1997, p. 296-305.

ses i properes fins al segle xx,³⁰⁹ amb les quals compartiran, també, els trets culturals i lingüístics, i crearan, així, regions humanament viscudes al marge de les segmentacions administratives.³¹⁰ Atesa l'evident continuïtat malgrat l'escassa demografia,³¹¹ des de la perspectiva de Catalunya, a la recerca d'un qualificatiu comú per aquest Aragó català o, segons d'altres, aquesta Catalunya aragonesa, Pau Vila va parlar, el 1929, de «Marques de Ponent»,³¹² expressió que Ferran Soldevila canvia per «ratlla d'Aragó»,³¹³ i que, poc després d'encetar-se el darrer quart del segle xx, va anar quallant com a «Franja de Ponent» o, més institucionalment, «Franja d'Aragó».³¹⁴

4. CATALANS I LA CORONA D'ARAGÓ

L'aparellament esmentat entre els comtats de Rosselló i Cerdanya i el regne de Mallorca porta a indagar el sentit específic de la catalanitat a l'interior d'aquest. Efectuada la conquesta de l'illa amb el suport de burgesos i nobles que esperen obtenir resposta als propis interessos, el monarca, per la seva part, desitja trobar-hi, en forma de rendes i d'imatge, la compensació a les febleses que el seu poder està patint a Aragó i Catalunya.³¹⁵ Aquesta és la principal raó per la qual el sobirà s'apressa a titular-se *rex Maioricarum*, només acabada la conquesta el 1230, amb tota la intenció de vincular directament els nous dominis al monarca,³¹⁶ qui immediatament adapta la seva titulació: «Nós, en Jacme, per la gràtia de Déu Rey d'Aragó et del Regne de Mallorques, Comte de Barchelona et d'Urgel, et Senyor de Montpestler».³¹⁷ Així, la menció al regne de Mallorca restarà per sempre més

309. José María CASAS TORRES i Alfredo FLORISTAN SAMANÉS, *Mercados de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1946, p. 23-24.

310. És el que indicava Joan Coromines des d'un punt de vista lingüístic: JOAN COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, vol. II, Barcelona, Barcino, 1970, p. 44-46.

311. HÈCTOR MORET i ARTUR QUINTANA, «La literatura en català a l'Aragó: els darrers vint anys», a AXEL SCHÖNBERGER i TILLBERT DÍDAC STEGMANN (ed.), *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Frankfurt 18-25 de setembre de 1994)*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 392.

312. PAU VILA, *Visions geogràfiques de Catalunya*, vol. II, Barcelona, Barcino, 1963, p. 229-279.

313. FERRAN SOLDEVILA, «El territori i la seva delimitació històrica», a LLUÍS SOLÉ I SABARÍS (dir.), *Geografia de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Aedos, 1958, p. 641-642.

314. HÈCTOR MORET, *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a l'Aragó*, Calceit, Associació Cultural del Matarranya i Institut d'Estudis del Baix-Cinca, 1998, p. 7-16.

315. FLOCEL SABATÉ, «Poder i territori durant el regnat de Jaume I. Catalunya i Aragó», a MARIA TERESA FERRER (cur.), *Jaume I: Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, p. 61-129.

316. PAU CATEURA, *Mallorca en el segle XIII*, Palma de Mallorca, El Tall, 1997, p. 24.

317. ANTONI MUT i RICARD URGELL, «Regests de documents i de compilacions d'interès històric i legal des de la Conquesta del 1229 fins a la nova Planta del 1715», a FRANCESC GARÍ I MIR (dir.),

instal·lada en la titulació reial dels sobirans de la Corona d'Aragó i de la monarquia hispànica. Tanmateix, la mateixa feblesa del monarca dificulta el desenvolupament de les pretensions: ja el 1231 ha d' infeudar Mallorca a Pere de Portugal, qui el mantindrà com a *regni Maioricarum dominus* —«l'Enfant en Pere, senyor del Regne de Mallorca»—³¹⁸ fins al 1244,³¹⁹ mentre que Eivissa es conqueria gràcies a la concòrdia entre tres magnats.³²⁰ El regne no desenvolupa estructures estamentals i, per tant, manca de representació parlamentària, argument que, durant l'Interregne a la mort del rei Martí, permet rebutjar qualsevol representació mallorquina,³²¹ malgrat que aquesta es pretén expressar mitjançant els representants provinents del Gran i General Consell de la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca.³²² Enfront de situacions com el Compromís de Casp o la Guerra Civil catalana, el Consell General reivindica la representativitat sobre el conjunt del regne de Mallorca malgrat que la seva estructura no és estamental.³²³

Certament, el fort pes de la Ciutat de Mallorca repoblada facilita actuacions representatives locals culminades amb el reconeixement municipal de 1249,³²⁴ que dona pas en el segle XIV a consells generals ben articulats a cada illa (Mallorca, Menorca i Eivissa), amb una representació forana estructurada a Mallorca, precisament perquè, en fomentar-la a partir de 1315 mitjançant el «Sindicat de fora», el monarca espera minvar el pes del govern local de la capital de l'illa, tal com es consolida, perquè els trenta-dos nuclis rurals es representen en el Consell del Sindicat de Fora.³²⁵ Així, la representativitat es basa en organismes de base municipa-

---

Documents cabdals del Regne de Mallorca: Documents i compilacions legals, Palma de Mallorca, Parlament de les Illes Balears, 2003, p. 33 i 39.

318. Antoni MUT i Ricard URGELL, «Regests de documents i compilacions d'interès històric i legal des de la Conquesta del 1229 fins a la nova Planta del 1715», a Francesc GARÍ I MIR (dir.), *Documents cabdals del Regne de Mallorca: Documents i compilacions legals*, 2003, p. 45.

319. Pau CATEURA, «Las cuentas de la colonización feudal (Mallorca, 1231-1245)», *En la España Medieval* (Madrid), núm. 20 (1997), p. 57-141.

320. Isidor MACABICH, *Eivissa: Les seves institucions històriques*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1964, p. 3-14; Joan MARÍ CARDONA, *La conquesta catalana de 1235*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1976, col·l. «Illes Pitiüses», núm. 1, p. 19-259.

321. Flocel SABATÉ, «Per què hi va haver un Compromís de Casp?», a Ricard BELLVESER (dir.), *Els valencians en el Compromís de Casp i en el Cisma d'Occident*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2013, p. 111-112.

322. Álvaro SANTAMARÍA, *Historia de una marginación: La participación del Reino de Mallorca en el Interregno de la Corona de Aragón*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 2003.

323. Pau CATEURA, «La gobernación del Reino de Mallorca», *Anales de la Universidad de Alicante* (Alacant), núm. 12 (1999), p. 109.

324. Álvaro SANTAMARÍA, *Ejecutoria del Reino de Mallorca*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 1990, p. 458-467.

325. Pau CATEURA, *Sociedad y sistema fiscal del Reino de Mallorca (1360-1400)*, Palma de Mallorca, El Tall, 2003, p. 67-68.

lista i, per damunt de la gravetat dels bàndols que divideixen la ciutat, s'avança vers una dualitat entre la part urbana i la forana.³²⁶ Aquesta darrera assumeix una forta cohesió enfrontada al domini ciutadà,³²⁷ cosa que mena als esclats de 1391³²⁸ i a la revolta de mitjan segle xv, durament reprimida i amb fortes conseqüències econòmiques.³²⁹ El diàleg, doncs, s'estableix entre poder municipal i monarquia, i la feblesa rendística de les illes contribueix a la incapacitat d'articulació estamental.³³⁰

El sobirà tampoc no contribueix a cohesionar institucionalment aquest territori, perquè no es generà cap institució pròpia vinculada a l'Administració règia, llevat de les existents durant l'esmentat regne privatiu, de manera que restaren com a autoritats delegades un governador a cadascuna de les tres illes grans, Mallorca, Menorca i Eivissa, designats directament pel sobirà, el qual utilitza les dues governacions menors per a compensar favors i ajuts, mentre que els receptors empren el càrrec en benefici propi i com a primer esgraó en els oficis públics.³³¹ Coherentment, els vincles formals d'aquestes governacions amb la de Mallorca,³³²

326. Guillem MORRO VENY, «Govern municipal i fiscalitat a Mallorca (1400-1410)», a Salvador CLARAMUNT (COORD.), *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó: El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta*, vol. 3, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, p. 629-645.

327. Antoni PLANAS ROSSELLÓ, *El Sindicat de Fora: Corporación representativa de las villas de Mallorca (1315-1834)*, Palma de Mallorca, Miquel Font, 1995.

328. Josep Francesc LÓPEZ BONET, «La revolta del 1391. Efectivament, crisi social», a *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó: Comunicacions*, vol. 1, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 1989, p. 111-123.

329. José María QUADRADO, *Forenses y ciudadanos*, Palma de Mallorca, Govern Balear, Conselleria d'Educació i Cultura i Miquel Font, 1986; Guillem MORRO VENY, *L'alçament forà*, Palma de Mallorca, El Tall, 1998.

330. Les representativitats locals a Mallorca, comenta Pau Cateura, «se reducen a poderes supramunicipales como el Consell General o el Sindicat de Fora, dado que el reino carece de Cortes propias y carece de ellas no por casualidad, sino por expresa voluntad de los poderes políticos de instrumentalizar en beneficio propio la debilidad del reino [...] El cuerpo de privilegios del reino, de índole municipal, apenas suponen [*sic*] más que un velo, que no valla, ante la acción de la monarquía y de sus agentes.» (Pau CATEURA, «La gobernación del Reino de Mallorca», *Anales de la Universidad de Alicante* (Alacant), núm. 12 (1999), p. 79).

331. Flocel SABATÉ, «Corona de Aragón», a Pedro A. PORRAS, Eloísa RAMÍREZ i Flocel SABATÉ, *La época medieval: administración y gobierno*, 2003, col·l. «Historia de España», núm. VIII, p. 370-371.

332. En la pràctica és un lloctinent del governador qui regeix la governació —«en Francesch Berenguer de Blanes lloctinent general e portantveus de l'ofici de governador general en lo dit nostre regne de Mallorques», es diu, per exemple, el 1470 (Maria BARCELÓ CRESPI, Baltasar COLL TOMÀS i Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *Espanyols i Pacs: Poder i cultura a la Mallorca del segle xv*, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears, 1999, p. 111)—, per la qual cosa se sol resumir com a lloctinent: «magnífich mossèn Vidal de Blanes, lochtinent de vostra maiestat en lo dit regne» (Maria BARCELÓ i Gabriel ENSENYAT, *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'edat mitjana*, Palma de Mallorca, Documenta Balear, 2000, p. 215).

com les apel·lacions,³³³ es dilueixen en una pràctica marcada per la negociació directa entre la Corona i els representants municipals d'Eivissa i de Menorca, els quals obtenen privilegis directament del sobirà, al marge i fins i tot amb oposició de Mallorca.

Certament, sense vincles institucionals i amb un pes reduït pel que fa a riquesa i pes demogràfic dins de la Corona d'Aragó, el predomini de la Ciutat de Mallorca no pot evitar que la seva pretesa preeminència sigui contestada dins de la mateixa illa i que no es pugui imposar sobre els ens jurídicament equivalents que dominen les altres illes. Per bé que els habitants de les illes veïnes solen ser vistos com a mallorquins,³³⁴ les relacions institucionals sovint són tenses. El 1472, Eivissa demana proveir-se de gra a Mallorca invocant «vostra insigne ciutat, mare d'aquesta ylla e cap de tot lo regne de Mallorque»; i, alhora, el 1484, els jurats de Mallorca eleven una demanda similar davant dels homòlegs menorquins de Ciutadella i es presenten com a representants del regne de Mallorca, com si aquest se centrés a l'illa més gran. És la dualitat inherent en els mateixos jurats de Mallorca, que davant del rei usualment s'identifiquen amb el regne, i deixen les altres illes supeditades —«en aquest vostre regne ne en les illes de Manorque e de Eiviça a aquell adjacents»—, però quan interessa remarquen la unitat: «vostres vassalls de aquesta illa e de la illa de Manorcha les quals ensemps ab Yviça fan e constitueixen aquest regne».³³⁵

Amb la conquesta, la població musulmana fou en gran part aniquilada o esclavitzada, per la qual cosa el gruix de la població procedeix de la immigració catalana, a la qual el rei s'adreça com a «amats et feels nostres universes et sengles pobladors et habitants de la Ciutat e del Regne de Malorques».³³⁶ La majoria gaudeix de prou capacitat per a immigrar, i conserva inicialment propietats, béns i interessos a Catalunya.³³⁷ Amb Catalunya es vincula i manté, així, una forta relació en tots els sentits,

333. Jesús LALINDE, *La gobernación general en la Corona de Aragón*, 1963, p. 421-457.

334. «E com sabés largament la viltat e descortesía del mallorquí, apellà-lo e dix axí denant gran multitud de cavallers e de mercaders: —Digues, aytal, e d'on ést natural? E respòs lo dit mercader que de Iviça.» (Francesc EIXIMENIS, «Dotzè llibre del Crestià», cap. 164, a Xavier RENEDE (ed.), *Dotzè llibre del Crestià*, vol. 1, 2005, p. 354.)

335. Antoni MAS, «El discurs identitari i polític en la correspondència dels jurats del regne de Mallorca en la segona meitat del segle xv», *eHumanista/IVITRA* (Santa Barbara, Califòrnia), vol. 7 (2015), p. 269-272.

336. Antoni MUT i Ricard URGELL, «Regests de documents i compilacions d'interès històric i legal des de la Conquesta del 1229 fins a la nova Planta del 1715», a Francesc GARÍ I MIR (dir.), *Documents cabdals del Regne de Mallorca: Documents i compilacions legals*, 2003, p. 59.

337. «La procedència predominant dels colons que s'instal·len al territori és de Catalunya, tant de la Vella com de la Nova. Val a destacar que són famílies que temptegen el terreny mallorquí sense haver trencat els vincles amb la terra de procedència i que disposen davant del notari Pere Romeu sobre propietats o assumptes variats que tenen pendents a Catalunya.» (Maria Carme COLL FONT,

que impliquen, òbviament, el cultural i lingüístic —amb el català no sols com a llengua vehicular entre la població, sinó també en la important Administració local—,³³⁸ l'econòmic i cada cop més el creditici, amb la creixent dependència del deute privat i sobretot públic amb el crèdit barceloní, especialment des de la segona meitat del segle XIV. El mateix fet que el crèdit se cerqui preferentment a Barcelona concorda amb l'existència d'una forta relació comercial i econòmica de tot tipus: Mallorca s'inscriu amb naturalitat dins del marc del comerç marítim de la Corona d'Aragó i específicament en la ruta i els negocis dels comerciants barcelonins.³³⁹

Atesa aquesta plena concordança en tots els vessants sobre uns orígens comuns en la població catalana, és comprensible que tant en el segle XIV com en el XV els pobladors de l'illa siguin esmentats com a catalans. Les ordinacions són ben nítides: el 1354 s'especifica que «negun patró no gos metre negun catiu menys del doble de cristians catalans, so és entendre que si y va un catiu en qualque barque, que hi vagen dos catalans»,³⁴⁰ i el 1384 es determina que «alcuna filla de cativa e de català o de altre hom franch, qui emperò no sia estat catiu, no gos portar ni vestir draps de seda».³⁴¹ Encara el 1445, el batlle de Sencelles ha d'investigar si al lloc de Costix s'aplegaven a jugar «així catalans com esclaus», atès que, tant aquí com en altres llocs es detalla, com a Binissalem el 1449: «que tot cathalà o altre persona qualsevulla no juch ne guos jugar a joch de daus ni en altra manera ab catiu o cativa». De manera semblant, el 1456, dos captius són condemnats perquè havien menjat «en companyia de un home català», atès que, al cap i a la fi, la disquisició està entre «catius e si serà franch o català».³⁴² Apreciant el volum elevat d'esclaus existents a l'illa,³⁴³ i l'ampli ventall d'exemples que al llarg de tota la baixa edat

---

El Llibre Manual de Pere Romeu, notari públic de Mallorca (1239-1243), tesi doctoral, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears, 2012, p. 331.)

338. Pau CATEURA, *Realitat, identitat i tradició*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 2000, p. 9.

339. Marcel DURLIAT i Joan PONS i MARQUÈS, «Recerques sobre el moviment del port de Mallorca en la primera meitat del segle XIV», a *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Cerdeña, 8 - 14 de diciembre de 1957)*, Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores, Dirección General de Relaciones Culturales, 1959, p. 345-363; Josep LLADONOSA, *Relacions entre Mallorca i Lleida a l'època medieval*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1976, p. 20-22.

340. FRANCISCO SEVILLANO COLOM, «Demografía y esclavos del siglo XV en Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (Palma de Mallorca), vol. 34 (1973), p. 194.

341. Estanislau de Kostka AGUILÓ, *Colección de leyes suntuarias decretadas por las autoridades superiores del antiguo Reino de Mallorca desde 1384 a 1790*, Palma de Mallorca, Imprenta de Felipe Guasch, 1889, p. 198.

342. Antoni MAS, *Esclaus i catalans: Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*, Palma de Mallorca, Leonard Muntaner, 2005, p. 97-100.

343. Antoni MAS, «La incidencia del mercado de esclavos en la estructura productiva de Mallorca (aprox. 1300-1450)», a Fabienne P. GULLÉN i Salah TRABELSI (ed.), *Les esclavages en Méditerranée: Espaces et dynamiques économiques*, Madrid, Casa de Velázquez, 2012, p. 77-100.

mitjana defineixen els habitants illencs no esclaus com a catalans, és ben encertat el títol de l'obra amb què Antoni Mas defineix els habitants de l'illa medieval: *Esclaus i catalans*; bo i més quan en alguns processos judicials explícitament es contraposa una condició i l'altra, per tal de remarcar a qui sigui «hom de bon tayl e bé català en sses faysons, en ssa peraulla e-n tots sos captènements». ³⁴⁴ Amb naturalitat, els habitants de l'illa parlen de si mateixos constantment com a catalans, començant per Ramon Llull: «ego, magisteri Reymundus Lul, cathalanus». ³⁴⁵ I des de l'exterior són copsats com a catalans: el 1469, en ser una nau mallorquina arrossegada per una tempesta cap a Arles, en aquest lloc deixaren partir els tripulants tot parlant dels «catalans que foron relaxatz per anar en lur país de Malhorca». ³⁴⁶

Els habitants de l'illa es perceben a si mateixos com a integrants de la nació catalana: el 1334, davant del rei Jaume III de Mallorca, un grup de mercaders es queixen contra un altre, Jaume Manfrè, que atorgava «auxilio et favore sarracenos de Ispania et januenses», els quals són «publicos hostes dicti dimini nostri regis et omnium cathalanorum», per la qual cosa provocava «dampnum et lesionem et eversionem tocius cahalanice nacionis et signanter universitatis Majoricarum et singularium personarum ipsius universitatis et specialiter dictorum mercatorum». Hi ha, doncs, una condició de catalans per damunt de les segmentacions polítiques: estan en regnes diferents, però tots ells són catalans. La clau està en l'origen comú, transplantat de Catalunya. En el mateix procés es reconeix que l'inculpat «Iacobi traxisse de Catalonia originem ab antiquo sicque aliquid sinistrum predictum Iacobum Manfredi facere vel tractare in aliquo contra nacionem catalanorum ius, racio et natura aliquatenus non presumant». Per això n'ha de derivar una solidaritat entre catalans: «quod ipse non dabit operam nec prestabit opem, consilium nec favorem pro aliquo de mundo contra catalanicam nacionem et specialiter contra subditos domini nostri regis prefati in personis nec rebus ipsorum subditorum». ³⁴⁷

És coherent, doncs, que s'ordini que tant a Catalunya com a Mallorca els oficials han de ser catalans. Així, a les Corts catalanes de 1292, Jaume II «ad supplicationem dicte curie concedimus, statauimus et ordinamus in perpetuum quod de

344. Antoni MAS, *Esclaus i catalans: Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*, 2005, p. 92.

345. Jocelyn Nigel HILLGARTH (comp.), *Diplomatari lul·lià: Documents relatius a Ramon Llull i a la seva família*, Barcelona i Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona i Universitat de les Illes Balears, 2001, p. 59.

346. Antoni MAS, *Esclaus i catalans: Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*, 2005, p. 113.

347. Manuel SÁNCHEZ, «Mallorquines y genoveses en Almería durante el primer tercio del siglo XIV: el proceso contra Jaume Manfré (1334)», *Miscel·lània de Textos Medievals* (Barcelona), vol. 4 (1988), p. 147 i 162.

cetero procurator, vicarius, baiulus et curia et quilibet officialis qui ius habeat reddere de uno ad alium in Cathalonia et in Regno Maiorice et dictis insulis, et assessor eorum, sint Cathalani». La raó esgrimida és el millor coneixement del dret i els costums del país, tal com s'especifica en detallar la mateixa normativa per a la cort del procurador reial:

[...] quod nobilis Infans Petrus, dum fuerit procurator Cathalonie et alii procuratores Cathalonie et dictarum Insularum decetero habeant consiliarios et iudices Cathalanos in factis Cathalonie et dicti Regni Maiorice et dictarum insularum, et non alios; pro eo qui Catalani scient melius consuetudines et observantias Cathalonie et dictarum insularum.³⁴⁸

Sota el mateix criteri, quan el 1344 el rei Pere el Cerimoniós reincorpora el regne de Mallorca al seu domini directe mitjançant una campanya militar basada en acusar de deslleialtat el seu gendre, el rei Jaume III de Mallorca,³⁴⁹ el mateix monarca s'adreça als prohoms de Mallorca, segons explica ell mateix en la seva crònica: «e puis parlam nós e dixem que catalans eren e que catalans tostemps foren lleials, e que no començassen ells a fer cosa que sia contra lleialtat».³⁵⁰ En un context on monarques com els de França o d'Anglaterra van reforçant la seva posició mitjançant la invocació de la presidència de la respectiva nació,³⁵¹ una actitud similar contribueix a donar suport a l'actuació del Cerimoniós sobre Mallorca.³⁵²

Les Corts catalanes de 1365, en desenvolupar els pagaments que es vincularan a la Diputació del General, especifiquen l'equivalència institucional entre catalans i mallorquins pel que fa a exaccions, privilegis i càrrecs civils i eclesiàstics.³⁵³ Ja havia succeït el 1292, quan les Corts catalanes articularen la percepció de la cisa tant a Catalunya com al regne de Mallorca, i singularitzen, doncs, un i altre, però deixant clar que ambdós eren objecte de les Corts catalanes.³⁵⁴

348. *Cortes de Cataluña*, vol. I, 1896, p. 156.

349. Manuel de BOFARULL, *Proceso contra el rey de Mallorca D. Jaime III mandado formar por el rey D. Pedro IV de Aragón*, Barcelona, Imprenta del Archivo, 1866, 3 v., coll. «Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón», núm. 29-31.

350. Pere el Cerimoniós, «Crònica», cap. 3.30, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, 1983, p. 1051; Pere el Cerimoniós, «Crònica», cap. 3.30, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, vol. IV, 2014, p. 156.

351. Bernard GUENÉE, *Occidente durante los siglos XIV y XV: Los Estados*, Barcelona, Labor, 1973, p. 56-73.

352. Pau CATEURA, *Política y finanzas del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 1982, p. 34.

353. *Cortes de Cataluña*, vol. II, 1899, p. 163-430.

354. «Primerament, que la sisa sia mesa e levada generalment per tota Cathalunya, ço és a ssa-ber, de la aygua de Çincha tro al coll de Paniçars e dels ports tro a la mar e tro al riu de Ulldecona e per tot regne de Mallorches e de les illes de Iviça e de Manorcha, enaxí que nul·la persona estranya

En realitat, el fet que la Ciutat de Mallorca, a partir de la segona meitat del segle xiv, sigui invitada a participar en el Parlament de Catalunya dins del braç reial seria l'adaptació institucional a una realitat social, i mostraria que el Parlament adopta el caire representatiu des d'un punt de vista identitari: en convocar els catalans —«una letra del senyor rey en la qual mane Corts generals als catalans»³⁵⁵ també convocaria els mallorquins. La no acceptació d'aquesta invitació posa en relleu l'existència d'altres interessos en joc, cosa que evidencia la malfiança a restar subsumits a la preeminència de Catalunya i perdre, així, el control de donatius que, altrament, es poden resseguir sota fórmules municipals.³⁵⁶ Explícitament, l'esmentada inclusió en els pagaments acordats per les Corts catalanes el 1365 no és acceptada a Mallorca fins a acordar, el 1366, que el regne de Mallorca no participaria en les Corts catalanes sinó en les Generals de la Corona, cosa que posa en igualtat «tots sos regnes dessà mar e de Mallorques». En realitat, la participació de representants de Mallorca i fins i tot de Menorca a les Corts Generals de la Corona d'Aragó serà molt escassa i sempre institucionalment a manera d'apèndix de la representació catalana, com a les Corts de Montsó de 1362-1363, 1435-1436 i 1469-1470. La reiterada oposició a participar a les Corts catalanes al llarg del segle xv per part del Gran i General Consell no deixa d'expressar la voluntat institucional de diferenciar-se de Catalunya tot reivindicant la condició de regne.³⁵⁷

De tota manera, la visió dels mallorquins com a catalans es manté i s'exhibeix pels dos costats quan políticament interessa. En les negociacions amb Barcelona, els jurats mallorquins expliquen en diverses ocasions que «les rael de vostres precessós e Principat de Catalunya havem tretes».³⁵⁸ Semblantment es fa des de l'altre costat, el 1462, quan en esclatar la Guerra Civil catalana dos diputats de la Generalitat cerquen el suport del Consell General mallorquí tot recordant que «sou fills del dit Principat e vertaders catalans, e sempre los huns ab altres havem fetes obres de pares, frares e germans».³⁵⁹

---

ne privada no se-n pusca escusar per nulla rahó [...] Item, que la dita sisa sia despesa en defeniment de Catalunya e del regne de Mallorches e de les dites illes, per mar o per terra, els feys sdevenidors e no en null altre feyt.» (Manuel SÁNCHEZ i Pere ORTÍ (cur.), *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: els capítols del donatiu (1288-1384)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1997, p. 19.)

355. Arxiu Municipal de Lleida, fons municipal, llibre d'actes 402, f. 8r.

356. José Luis MARTÍN, *Las cortes medievales*, Madrid, Historia 16, 1989, p. 81-82.

357. Antoni PLANAS ROSSELLÓ, «La participación del reino de Mallorca en las Cortes Generales de la Corona de Aragón», *Ius Fugit* (Saragossa), núm. 10-11 (2001-2002), p. 763-770.

358. Antoni MAS, «El discurs identitari i polític en la correspondència dels jurats del regne de Mallorca en la segona meitat del segle xv», *eHumanista/IVITRA* (Santa Barbara, Califòrnia), vol. 7 (2015), p. 275.

359. Ricard URGELL, *El regne de Mallorca a l'època de Joan II: La guerra civil catalana i les seves repercussions*, Palma de Mallorca, El Tall, 1997, p. 103.

Aquesta percepció no evita fortes tensions, sobretot arran del deute amb els creditors catalans, en la majoria barcelonins. Les condicions de prelatió imposades en el Contracte Sant de 1405,³⁶⁰ encara endurides amb la Concòrdia de Barcelona de 1431,³⁶¹ afavoreixen una situació de tensió vers Catalunya, que explica els temors expressats el 1439 respecte a ser regits pel Principat de Catalunya,³⁶² per part d'un govern illenc que ha d'adaptar la fiscalitat al deute i que s'adiu a la definició feta per Pau Cateura en veure-hi una «administració atrapada».³⁶³ Els endarreriments en els pagaments derivats de la revolta forana i les tensions durant la Guerra Civil, que comportaran la suspensió del pagament dels deutes i la retenció de béns i persones catalanes i, finalment, l'enfrontament obert, tornen a tensar la relació mútua, de tal manera que, com indica Ricard Urgell, el deute «enverinarà notablement les relacions entre Mallorca i Barcelona»,³⁶⁴ bo i més quan la Concòrdia de 1484 confirma la preeminència dels creditors barcelonins.

Les negociacions entorn al deute es contraposen «entre los censalers de Barchinona e Principat de Catalunya de una part e los missatgers del regne de Mallorques d'altre part». Des de Mallorca es parla en nom del regne, i els representants municipals s'adrecen al sobirà en nom de «la vostre ciutat e regne»,³⁶⁵ i ells són «los jurats de la Universitat e Regne de Mallorques», tot i que sovint abreugen com a «los jurats del Regne de Mallorca», tal com fan en escriure al seu «síndich de Mallorca en Cort del Rey nostre senyor», per tal d'informar el monarca «en los fets d'aquesta ciutat e regne».³⁶⁶ En escriure als homòlegs barcelonins, aquests accepten la titulació ostentada i, en contestar, s'adrecen sempre a «los jurats de la ciutat e regne de Mallorques».³⁶⁷ Quan es pretenia participar directament en les deliberacions de

360. Carmen FERNÁNDEZ, «Alguns aspectes jurídics del Contracte Sant», a Pau CATEURA (ed.), *Comprar, vendre i pagar al rei: Els impostos indirectes al Regne de Mallorca, s. XIV-XV*, Palma de Mallorca, El Tall, 2006, p. 145-152.

361. Ricard URGELL, «El Municipi de Mallorca en el segle XV», a *La Ciutat de Mallorca, 750 anys de govern municipal*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 2000, p. 37-38.

362. José Luis MARTÍN, *Las cortes medievales*, 1989, p. 82.

363. Pau CATEURA, *L'administració atrapada: Crèdit, finances i adaptacions fiscals al Regne de Mallorca (s. XV)*, Palma de Mallorca, El Tall, 2008, p. 41-112.

364. Ricard URGELL, *El regne de Mallorca a l'època de Joan II: La guerra civil catalana i les seves repercussions*, 1997, p. 101.

365. Pau CATEURA, *L'administració atrapada: Crèdit, finances i adaptacions fiscals al Regne de Mallorca (s. XV)*, 2008, p. 43 i 55.

366. Maria BARCELÓ i Gabriel ENSENYAT, *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'edat mitjana*, 2000, p. 212.

367. Maria BARCELÓ, «Correspondència entre els jurats de Mallorca i els consellers de Barcelona en temps de Joan II i Ferran el Catòlic», a Manuel SÁNCHEZ, Ana GÓMEZ, Roser SALICRÚ i Pere VERDÉS (ed.), *A l'entorn de la Barcelona medieval: Estudis dedicats a la doctora Josefina Mutgé i Vives*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2013, p. 51.

l'Interregne obert el 1410, s'enviaven, des de la Ciutat de Mallorca, «los missatgés del regne de Mallorquas», vistos des d'Aragó com a «síndicos del regne de Mallorquas», que reivindicaven la condició de regne: «el regno de Mallorquas es hun grant miembro de la Corona Real d'Aragon». La representativitat se centrava en el consell illenc, de caire municipal, malgrat que l'enviat era un «missatger del general de tot lo regne de Mallorques», el qual era rebut com a «missatgero del regno de Mallorquas». Tot i que, finalment, arran de l'escassa pressió que en la pràctica es podia efectuar des de Mallorca, es preferí acceptar que institucionalment el regne illenc estigués representat per Catalunya, hom adopta l'explicació d'una dualitat aparent, en detallar que els representants «del principat de Cathalunya e del regne de Mallorques seran ensemps», i es presentaren reiteradament sota aquesta dualitat, fins i tot fent-ne explícita correcció: «quisieron que en la respuesta por ellos feyta a los missatgeros del regno de Valencia que allà do en aquella se dizia “mesatgeros del principado de Catalunya”, que y sia meso “del regno de Mallorquas”».³⁶⁸

Coetàniament, hom percep que el conjunt de terres marítimes de la Corona són «València, Cathalunya e Mallorques»,³⁶⁹ i col·loquialment «anar a l'illa» és «anar en Mallorques», entesa com una terra —«és opinió que jamàs vindrà a aquesta terra»—,³⁷⁰ mentre que fer la ruta contrària cap al nord-est peninsular és anar a Catalunya, cosa que diferencia amb permanent nitidesa ambdós corònim. ³⁷¹ S'assumeix, doncs, una plena identitat pròpia de Mallorca, comunament acceptada com a regne, i s'entén aquest allargassat des de la més gran fins a la resta de les illes, malgrat que manca de la unitat institucional que derivaria de comptar amb institucions de conjunt pròpies i d'una plena estructura representativa basada en el format estamental.

Alhora, quan el notari que redacta inventaris abandona el llatí, ho fa per recollir l'expressió *vulgariter*,³⁷² la qual sempre és la llengua vernacle, presentada com «in layca lingua»,³⁷³ que en tots els casos és el català: «lingua catalanica, vulgare

368. José Ángel SESMA MUÑOZ (cur.), *Parlamentos del Interregno (1410-1412): Actas del Parlamento de Alcañiz - Zaragoza (1411-1412)*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 2011, p. 54, 83, 163, 92, 77, 171, 178, 185, 186, 267 i 201, entre moltes d'altres.

369. Maria BARCELÓ, *Els Llitrà: Una nissaga de notaris a la Mallorca baixmedieval*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, 2001, p. 266-291.

370. Maria BARCELÓ i Gabriel ENSENYAT, «Mossèn Gabriel Vaquer en el context de les lletres mallorquines de la tardor medieval», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (Palma de Mallorca), vol. 62 (2006), p. 202-203.

371. Maria BARCELÓ i Gabriel ENSENYAT, *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'edat mitjana*, 2000, p. 218.

372. Maria BARCELÓ, «Notes sobre els Vilasclars, “picapedres”», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (Palma de Mallorca), vol. 49 (1993), p. 139.

373. Maria BARCELÓ, «Nous documents sobre l'art de la construcció», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (Palma de Mallorca), vol. 59 (2003), p. 236.

christianorum catalanico».³⁷⁴ Així, tot i l'assumida identitat pròpia com a regne de Mallorca i malgrat el context de forta tensió amb Barcelona arran de les condicions creditícies, els trets culturals, començant per la llengua, es comparteixen, i no es discuteix el discurs de pertinença a la catalanitat amb què políticament s'han justificat les vinculacions amb el Principat. Els esments normatius i populars a la mateixa illa remetent, com hem vist, a l'assumida condició catalana, i destaca, sobretot, el fet que més de dos segles després de la conquesta, al llarg del segle xv, la documentació recull la naturalitat amb què es defineixen els nadius de l'illa lliures com a catalans, i disposen sobre «les filles de cativa e de català o d'altra hom franch»; sobre «los fadrins il·legitims fills de català e catalana», o, com es deia el 1391, que «tots los conversos qui en altra manera són apel·lats cristians novells e a tots sengles sards que d'aquí avant no deguen portar armes [...] ans aquelles deguen comandar a alguns amichs lurs cathalans de natura».³⁷⁵ De tota manera, l'evolució separada i a voltes contraposada imposa segmentacions —la Guerra Civil catalana és percebuda a Mallorca com «la guerra ab los catalans»³⁷⁶ i la singularització del col·lectiu mallorquí que assumeix la pròpia representativitat queda fora de dubtes, com gràficament descriu el notari Pere Llitrà el 1487, en donar compte als jurats mallorquins de les negociacions que està portant a terme: «no cregau nació al món sia tant notada de esser apassionada com Mallorquins que ja som en assò que per honesta demanda que fassam tots los hoints stan ab recel de passions».³⁷⁷

Precisament assumint la catalanitat de les illes, en reintegrar el regne a la Corona d'Aragó, Pere el Cerimoniós es compromet a no designar com a governadors de Mallorca súbdits provinents d'Aragó, entenent que els altres territoris comparteixen catalanitat. I d'entre aquests usualment també s'exclou el Rosselló, en aquest cas per evitar complicitats entre l'antiga unitat del regne de Mallorca. Sota el regnat dels Trastàmara es compleix aquest mandat i es designen preferentment governadors provinents de València o del Rosselló i s'eviten els de Catalunya, maniobra intencionada que Pau Cateura interpreta com «una pequeña “vendetta” de los primeros Trastámaras por el comportamiento de los compromisarios catala-

374. Antoni MAS, «De “nationes seu linguae” a “cuius regio, eius lingua”. Les denominacions gentilícies de la llengua de Mallorca durant l'edat mitjana», a Catalina FERRANDO BALLESTER (coord.), *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*, vol. II, Palma de Mallorca, Govern de les Illes Balears, 2002, p. 585-606.

375. Antoni MAS, *Esclaus i catalans: Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*, 2005, p. 97-103.

376. Antoni MAS, «El discurs identitari i polític en la correspondència dels jurats del regne de Mallorca en la segona meitat del segle XV», *eHumanista/IVITRA* (Santa Barbara, Califòrnia), vol. 7 (2015), p. 279.

377. Maria BARCELÓ, *Els Llitrà: Una nissaga de notaris a la Mallorca baixmedieval*, 2001, p. 281.

nes en Caspe»,³⁷⁸ tot i que precisament la designació del valencià Olf de Pròixida com a governador de Mallorca, per Ferran I el 1415, va abocar a una greu tensió, pel rebuig d'un sector dels mallorquins que al·legaven que no era català i per la protesta, en sentit contrari, de les institucions valencianes.³⁷⁹

Tanmateix, la identitat de València cal matisar-la, perquè aquest regne segueix una evolució ben diferent a la mallorquina. De manera tant o més evident que amb Mallorca, la conquesta del vessant oriental de la península Ibèrica concita interessos nobiliaris i burgesos i l'afany del rei per a crear un regne nou i propi, on compensar les mancances que pateix en els dominis originaris del nord i alhora afermar el propi discurs de preeminència, perquè a partir d'ara passarà a ser recordat com «aqueu qui conquès Malorques e València».³⁸⁰ Per això, des de la presa de la ciutat de València, el 1238,³⁸¹ Jaume I adopta el títol de rei de València, tal com s'oficialitza l'any següent en definir una entitat creada de bell nou,³⁸² estirada fins a la serra de Xixona segons el pacte d'Almirra de 1244³⁸³ i allargassada, el 1305, en incorporar la part oriental del regne de Múrcia.³⁸⁴ Tanmateix, la feblesa del monarca imposa una progressiva reducció del patrimoni regi, ja prou evident en el pas del segle XIII al XIV: en començar el regnat de Jaume II, el reialenc suposava el 31 % del regne valencià, xifra que es redueix al 24 % en cloure's, el 1327.³⁸⁵

A diferència de Mallorca, a València, la majoria de la població autòctona restà closa en moreries, amb les cúpules socials escapçades,³⁸⁶ ostensiblement separada

378. Pau CATEURA, «La gobernación del Reino de Mallorca», *Anales de la Universidad de Alicante* (Alacant), núm. 12 (1999), p. 110.

379. Agustín RUBIO VELA, *El patriciat i la nació: Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*, Castelló de la Plana i Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012, vol. I, p. 298-301; vol. II, p. 207-208.

380. Stefano Maria CINGOLANI, *Historiografía, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006, p. 175-221.

381. Antoni FURIÓ, *El rei conqueridor: Jaume I: entre la història i la llegenda*, València, Bromera, 2007, p. 82.

382. «Res no presagiava, doncs, la formació del País Valencià. Ni uns límits “naturals”, diàfans, ni una geografia concloent, ni una història conjunta, unitària. Tampoc la conquesta cristiana no comportava necessàriament la creació del regne de València, un regne a cavall del Xúquer en l'avançada de l'expansió meridional de la Corona d'Aragó.» (Antoni FURIÓ, *Història del País Valencià*, València, Alfons el Magnànim, 1995, p. 20.)

383. Francisco de MOXÓ Y MONTOLIU, *Estudios sobre las relaciones entre Aragón y Castilla* (ss. XIII-XV), Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1997, p. 25-28.

384. Enric GUINOT, *Els límits del Regne*, València, Alfons el Magnànim i IVEL, 1995, p. 103-115.

385. Enric GUINOT, «“Donamus et concedimus vobis”. Monarquia i senyorialització del patrimoni reial al País valencià en temps de Jaume II», a *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón* (Jaca, 1993): *El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)*, t. I, vol. 2, 1996, p. 230-231.

386. Josep TORRÓ, *El naixement d'una colònia: Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, València, Universitat de València, 1999, p. 193-237.

dels conqueridors per raó de cultura, religió i llengua,³⁸⁷ i amb uns drets progressivament reduïts,³⁸⁸ cosa que garantia una població destinada a una mà d'obra ben destacada en àmbits com, sobretot, l'agrícola,³⁸⁹ d'acord amb el que, en general, havia succeït a la part inferior de la vall de l'Ebre.³⁹⁰ El nou regne de València es nodreix, doncs, d'una immigració atreta pel repartiment de terres, que dona lloc a una singular geografia d'«universitats i aljames».³⁹¹ Hi predomina nítidament la població vinguda de Catalunya, la qual assoleix entre el 60 % i el 90 % dels nous habitants, segons les zones, seguida pels aragonesos (entre 10 % i 35 %, per bé que arriben a ser majoritaris en les zones limítrofes amb Aragó).³⁹² Aquest desplaçament de població i l'establiment de diversos lligams per part de la noblesa, que s'aniran renovant en les dècades següents,³⁹³ afermen una relació permanent amb Catalunya, reblada en tots els vessants econòmics i socials. Ben coherentment, la llengua emprada tant per la població com pels governants en els seus diferents àmbits és el català.³⁹⁴

Alhora, aquest mateix dinamisme facilita una ràpida cohesió de la nova societat, que compta amb la contundent vitalitat de la capital, on el govern municipal ja està reconegut el 1245. El regne gaudeix de costums des de 1238 i furs des de 1271.³⁹⁵ L'articulació jurídica es correspon amb la vitalitat social i econòmica, amb totes les seves conseqüències institucionals. Les Corts del regne es reuneixen des de 1261, cosa que contribueix poderosament a l'assumpció de la representativitat sobre el conjunt del regne. La feblesa del monarca i la seva creixent dependèn-

387. «El llenguatge devia ser la principal diferència percebuda i el principal factor d'estranyesa entre moros i cristians a la València conquerida», Robert I. BURNS, *Moros, cristians i jueus en el Regne croat de València*, València, Tres i Quatre (Eliseu Climent editor), 1987, p. 277.

388. Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Els sarraïns de la Corona catalano-aragonesa en el segle XIV: Segregació i discriminació*, Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques, 1987, p. 1-60.

389. Ferran GARCIA-OLIVER, *La vall de les sis mesquites: El treball i la vida a la Vall d'igna medieval*, València, Universitat de València, 2003.

390. Carmel BIARNÉS, *Moros i moriscos a la Ribera de l'Ebre (710-1615)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1972, p. 30-41.

391. Ferran GARCIA-OLIVER, *Terra de feudals*, València, Alfons el Magnànim i Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1991, p. 55-60.

392. Enric GUINOT, *Els fundadors del regne de València*, València, Tres i Quatre, 1999.

393. Manuel MAGDALENA, *Les senyories valencianes dels comtes d'Urgell: Les baronies de Bunyol, Xiva i Xestalgar entre el 1238 i el 1327: Renda i jurisdicció*, tesi doctoral, València, Universitat de València, 2015.

394. Vegeu l'exemple d'Oriola a inicis del segle XIV: Juan Antonio BARRIO BARRIO, «Per servey de la Corona d'Aragó». Identidad urbana y discurso político en la frontera meridional del reino de Valencia: Orihuela en la Corona de Aragón, ss. XIII-XV», *Hispania: Revista Española de Historia* (Madrid), vol. LXXI, núm. 238 (2011), p. 446.

395. Pedro LÓPEZ ELUM, *Los orígenes de los Furs de València y de las Cortes en el siglo XIII*, València, Pedro López Elum, 1998, p. 35-72.

cia dels estaments, a mesura que s'accentuen els reptes del segle XIV, remarquen la representativitat de les Corts. Per això, la diputació permanent creada el 1363, com a Aragó i a Catalunya, complementa ben aviat les seves competències fiscals inicials amb una plena representativitat sobre un territori ara ben definit, arran de les duanes establertes entre els mateixos territoris de la Corona.³⁹⁶

La dualitat entre el rei i la Diputació del General de València comporta que aquesta promogui i s'empari en el discurs de cohesió del regne de València. La reforma de 1403 blindava completament la gestió i la plena autoritat dels diputats fins al punt que les seves disposicions no poden ser apel·lades al monarca.³⁹⁷ Invocant la representativitat del regne de València, la Diputació del General assumeix posicions polítiques en afers interiors i exteriors, com les negociacions mantingudes directament amb Castella el 1404. Ben clarament, el 1409, la mateixa Diputació justifica el seu comportament al rei Martí: «com lo offici de la Diputació representàs tot lo regne».³⁹⁸

A tota la Corona d'Aragó, la combinació entre feblesa del monarca i cohesió regional mena a una incapacitat per a cohesionar la Corona i, en canvi, a un afermament identitari i institucional de cadascun dels territoris constitutius.³⁹⁹ Les institucions reials també reflecteixen la cohesió territorial. D'antuvi, pel protagonisme del procurador fins a 1344, continuat amb el governador de València, tot i la singularització de la governació «ultra Sexonam» entorn d'Oriola des de 1366,⁴⁰⁰ atès que la governació consolida una cort ordinària⁴⁰¹ pròpia i una representativitat política molt més directa que la protocol·loritzada governació general sobre el conjunt de la Corona.⁴⁰² I, de manera tant o més destacada, perquè oficis inicialment establerts en el conjunt de la Corona es regionalitzen d'acord amb les exigèn-

396. José Ángel SESMA, «La fijación de fronteras económicas entre los estados de la Corona de Aragón», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), núm. 5 (1983), p. 141-165.

397. Maria Rosa MUÑOZ POMER, «La Generalidad valenciana en el siglo xv. Entre la representación y los mecanismos de control», a *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca, 1993): El poder real en la Corona de Aragón: siglos XIV-XVI*, t. I, vol. 4, 1994, p. 216-218.

398. Maria Rosa MUÑOZ POMER, *Orígenes de la Generalidad Valenciana*, 1987, p. 400-401.

399. Flocel SABATÉ, «La organización central de la Corona de Aragón cismarina», a José Ángel SESMA (coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia 1208-1458: La Monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*, Saragossa, Grupo de Investigación de Excelencia CEMA de la Universidad de Zaragoza, 2010, p. 408-415.

400. José HINOJOSA, *Diccionario de historia medieval del Reino de Valencia*, vol. 2, València, Generalitat Valenciana, 2002, p. 372-281.

401. José Vicente CABEZUELO PLIEGO, *La curia de la procuración: Estructura de una magistratura medieval valenciana*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert i Excma. Diputación Provincial de Alicante, 1998.

402. Jesús LALINDE, *La gobernación general en la Corona de Aragón*, 1963, p. 371-421.

cies elevades des dels respectius territoris. Així, el mestre racional,⁴⁰³ ja abans de tancar el segle XIV, situa un dipòsit documental específic a València⁴⁰⁴ i, el 1418, aplicant una sol·licitud elevada pel braç reial a les Corts valencianes de l'any anterior, es designa un mestre racional específic per al regne de València.⁴⁰⁵ Fins i tot el consell reial adopta un caire regional estable, com consta a València al segon terç del segle XV.⁴⁰⁶

Aquest afermament institucional respon a una realitat social i econòmica, parió d'una cohesió territorial que sustenta i embolcalla el discurs identitari del regne de València. Això comporta, és clar, una diferenciació radical amb els altres territoris de la mateixa Corona, i fins i tot una competitivitat, amb la consegüent tibantor. En coherència, els jurats de la ciutat de València malden per l'accés a la cort reial de valencians, tal com explícitament reivindiquen el 1421 davant del secretari reial Francesc d'Arinyo, arran del perill que el protonotari Pere Ram sigui remogut:

Quina sperança porem haver nosaltres, valencians, de ésser promoguts a oficis e beneficis si-ls ja proveïts axí indifferentment són palanquejats e remoguts? Bé corresponen los premis als mèrits de nostres servirs! No-n cuidàvem viure en semblant opinió; com se experimenta ja, adés no y romandrà un valencià en cort. Açò-ns ve de altra part qui, per pura iniquitat e ambició en àls no studien sinó en aterrar valencians. E vós, mossèn lo secretari, qui sots nostre valencià, bé y devets de lunny mirar e preveure; per propi interès e pròpia amor d'aquesta pàtria vos deu excitar en entendre en nostres honorificències.

Precisament tres anys abans, el mateix govern municipal s'havia mobilitzat perquè Francesc d'Arinyo no fos remogut com a secretari, i en fer-ho esgrimiren la necessitat, per a bé del regne i de la ciutat de València, de defensar la presència del valencià, que precisament en aquest cas es pretenia remoure per un català a partir de les maniobres efectuades des de Catalunya:

403. Tomàs de MONTAGUT, *El mestre racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, vol. 1, 1987, p. 49-425.

404. Carlos LÓPEZ, *Patrimonio regio y orígenes del maestre racional del reino de Valencia*, 1998, p. 24-33.

405. Enrique CRUSELLES, *El maestre racional de Valencia: Función política y desarrollo administrativo del oficio público en el siglo XV*, València, Alfons el Magnànim i Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1989.

406. Carlos LÓPEZ, «Notas en torno al consejo real de Valencia entre la Guerra de Castilla y la Conquista de Nápoles (1429-1449)», a *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca, 1993): El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)*, t. 1, vol. 2, 1996, p. 255-274.

[...] com se diga que'l dit senyor ha dispost que a tres secretaris sia feyt compte, e· ginyiria aquí, per alguns de Cathalunya, que En Pere Margall, qui és català, sia hun dels tres, remogut lo dit En Francisco, ço que seria gran desonor de aquesta ciutat e regne, peruplicació dels quals fo admès, doncs, bé parria a nosaltres, si serà mercè del dit senyor rey, sia cosa congruent que'l dit En Francisco sia hun per lo regne de València, majorment, senyor, car de aquesta ciutat no y ha home de ploma en cort sinó'l dit Francisco.⁴⁰⁷

Aquest recurs generalitzat al gentilici *valencià* és coherent amb l'ús del mateix adjectiu per a qualificar els diferents elements que configuren la identitat, incloses la llengua vulgar o romanç especificada com a «vulgar llengua valenciana» o, directament, «llengua valenciana» o «valenciana prosa», tal com palesen els testimonis literaris del segle xv,⁴⁰⁸ sense menar a cap confusió pel fet que és la mateixa llengua emprada a Catalunya⁴⁰⁹ —on coetàniament es parla del «vulgari cathalanorum ydiate»—,⁴¹⁰ tal com evidencia l'atracció que la potent València del segle xv exerceix sobre els diversos escriptors en aquest idioma comú.⁴¹¹ En realitat, si ja a la darrerria del segle xiv hom parla de «valenciana prosa»,⁴¹² l'ús d'aquest adjectiu, sobretot en estrats populars, pot sovintejar en les dècades anteriors del mateix segle, en coherència amb la cohesió social de la ciutat de València com a capital, en tots els sentits, del regne homònim. L'afermament progressiu del vigor econòmic, social i polític de València, que en el segle xv concorda amb l'afebliment de la influència catalana,⁴¹³ anirà accentuant la denominació pròpia⁴¹⁴ i l'as-

407. Agustín RUBIO VELA, «L'escrivania municipal de València en els segles xiv i xv. Notes i documents», *Caplletra* (València), núm. 15 (1993), p. 153-154.

408. Antoni FERRANDO, «Sobre una etiqueta historiogràfica de la literatura valenciana: la “valenciana prosa”», *Caplletra* (València), núm. 15 (1993), p. 11-28.

409. En aquest sentit, com ha definit Agustín Rubio, «no s'hauria d'anomenar “particularisme lingüístic”, sinó “particularisme onomàstic”». Agustín RUBIO VELA, *El patriciat i la nació: Sobre el particularisme dels valencians en els segles xiv i xv*, vol. 1, 2012, p. 17.

410. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 1892, f. 32r. Un recull d'expressions similars en el segle xiv es pot apreciar a Antoni FERRANDO, *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, València, Universitat de València, 1980, p. 26-31.

411. Vicent Josep ESCARTÍ, «Conexiones e interferencias en la literatura valenciana del siglo xv», *e-Spania* (París), núm. 11 (2011), en línia a <<https://e-spania.revues.org/20384>>.

412. Jaume RIERA, «El primer text conegut en “estil de valenciana prosa”: una carta atribuïda a fra Antoni Canas (1392)», a Josep MASSOT (ed.), *Miscel·lània Aramon i Serra. Estudis de llengua i literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari*, vol. II, Barcelona, Curial, 1980, p. 513-522.

413. Sobre l'evolució socioeconòmica de València es pot veure, entre d'altres, Enrique CRUSELLES, *Los mercaderes de Valencia en la Edad Media*, Lleida, Milenio, 2001.

414. El gentilici *valencià* va unit a la ciutat de València, i òbviament s'empra amb continuïtat des de la fundació de la València reial (Ricardo del ARCO Y GARAY, «El jurisperito Vidal de Canellas: obispo de Huesca», *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita* (Saragossa), núm. 1 (1951), p. 86, per exemple). La seva

sumpció de particularismes, com els emprats en la llengua, com a trets identitaris.⁴¹⁵

Ja el 1319, Jaume II defineix la Corona com la suma de tres territoris i determina que així resti, de manera estable, en el futur: «quicumque sit Rex Aragonum idem etiam sit Rex Regni Valentie et Comes Barchinone».⁴¹⁶ Afirmant aquesta mateixa visió, a finals del segle xv, l'arxiver Pere Miquel Carbonell planteja la Corona com la suma del rei i de tres nacions: «lo rey e nostra nació aragonesa, valenciana e catalana».⁴¹⁷

---

generalització sobre el regne, els seus habitants i els seus trets, com la llengua, té a veure, com acabem d'exposar, amb la percepció de l'afermament col·lectiu. Ve a ser el que ja va copsar Antoni Ferrando, el 1980: «En enrobustir-se el paper econòmic, demogràfic i cultural del Regne de València enfront d'un Principat en decadència, els valencians de les darreries del segle xiv i del segle xv van voler remarcar la seua personalitat privativa, restringint paulatinament l'abast semàntic del terme “català” si més no en contextos intra-nacionals, a la gent del Principat i donant fins i tot el nom de “llengua valenciana” al seu parlar local [...]. Les successives transformacions onomàstiques que la llengua catalana experimentà en la València medieval foren generades bàsicament pel procés d'ascensió de les classes burgeses valencianes, creadores d'una ferma consciència “nacionalitària”» (Antoni FERRANDO, *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, 1980, p. 9 i 185). La unificació jurídica forma part, i de manera destacada, del mateix procés d'afermament i cohesió social, però no és determinant a efectes de percepció col·lectiva, malgrat que historiogràficament s'hagi apuntat en aquest sentit (Vicent BAYDAL, «¿Els valencians, des de quan són valencians?», a Frederic APARISI, Vicent BAYDAL i Ferran ESQUILACHE, *Fer harca: Històries medievals valencianes*, València, Drassana, 2014, p. 57-64). Els usos dels adjectius han de ser objecte d'estudi perquè informen sobre la percepció—subjectiva—de les identitats, i en aquest sentit sempre remetem a realitats complexes individualment copsades i conjuntament compartides. Sobre la recerca entorn a la percepció, pot ser encara vàlida bibliografia antiga provinent de la geografia de la percepció, entre d'altres: Horacio CAPEL, «Percepción del medio y comportamiento geográfico», *Revista de Geografía* (Barcelona), vol. 7, núm. 1-2 (1973), p. 58-150; Yi-Fu TUAN, *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1974; Thomas F. SAARINEN i James L. SELL, «Environmental perception», *Progress in Human Geography* (Londres), vol. 4, núm. 4 (1980), p. 525-547; Yi-Fu TUAN, «Environment, behaviour and thought», a Frederick W. BOAL i David N. LIVINGSTONE (ed.), *The behavioural environment: Essays in reflection, application and re-evaluation*, Londres i Nova York, Routledge, 1989, p. 77-81. Sobre identitat i recerca entorn a la societat baixmedieval, es poden trobar algunes referències interessants a Flocel SABATÉ, «Identitats», a Flocel SABATÉ (ed.), *Identitats*, Lleida, Pagès, 2012, p. 7-21; Flocel SABATÉ, «Els referents històrics de la societat: identitat i memòria», a Flocel SABATÉ (coord.), *L'edat mitjana: Món real i espai imaginat*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2012, p. 13-32; Flocel SABATÉ, «Identities on the move», a Flocel SABATÉ (ed.), *Identities on the move*, Berna, Peter Lang, 2014, p. 9-38.

415. Nicasio SALVADOR, «Valencia en torno a 1511», a Marta HARO CORTÉS, Rafael BELTRÁN, José Luis CANET i Héctor H. GASSÓ (ed.), *Estudios sobre el 'Cancionero General' (Valencia, 1511): Poesía, manuscrito e imprenta*, vol. 1, València, Universitat de València, 2012, p. 50-51.

416. Bienvenido OLIVER, *La nación y la realza en los estados de la Corona de Aragón*, Madrid, Imprenta de M. Ginesta, 1884, p. 38; Juan Manuel del ESTAL, «Antigüedad del concepto y denominación “Corona de Aragón”», *Medievalia* (Cerdanyola del Vallès), núm. 10 (1992), p. 137.

417. Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, ed. d'Agustí Alcoberro, vol. II, Barcelona, Barcino, 1997, p. 170.

Aquesta singularitat valenciana assumida, prou expressada en les denominacions emprades i en el format institucional, no nega l'evidència que la llengua i els trets culturals són pràcticament els mateixos siguin formulats en valencià o en català. Això explica que al mateix temps el concepte de *nació catalana* ho embolcalli tot. Hom ho pot sospitar reprenent les esmentades paraules del rei Pere el Cerimoniós queixant-se, el 1369, davant de les Corts valencianes reunides a Sant Mateu, perquè el jutge d'Arborea Marià IV encapçala una revolta a Sardenya malgrat haver estat educat a l'entorn reial i, per tant, format en «amar la nostra nació». ⁴¹⁸ Quina nació? La catalana o la valenciana, o les dues alhora? La resposta és més clara si esguardem els conflictes a la vila valenciana d'Oriola que, des d'un punt de vista diocesà, depenia del bisbe castellà de Cartagena, cosa que a les primeres dècades del segle xv havia comportat greus tensions amb les seves inherents conseqüències econòmiques i espirituals, que se sumaven a l'interès polític i estratègic en les gestions reials en la pretensió de segregar de la diòcesi murciana les terres situades al regne valencià des de 1305. ⁴¹⁹ En aquest context, explícitament, el 1433, els jurats oriolans es queixen «no solament per lo dit bisbe que a present és; e encara per tots los passats qui contínuament són castellans [...] e han acostumat favorir als de nació castellana defavorint als de la nació catalana». ⁴²⁰ La nació catalana, doncs, pot ser entesa com un embolcall superior, que aplega tots els que comparteixen els mateixos trets culturals, començant per la llengua.

Hi cap, doncs, una percepció àmplia de la condició catalana, prou ben exemplificada en un indret destacat com Oriola, que encapçala les terres valencianes més enllà de Xixona i, per tant, allunyades de València i, en canvi, en permanent contacte amb les castellaneres terres de Múrcia. En aquesta posició, Oriola pot afermar la pròpia identitat en la condició catalana, evident en la llengua i reforçada amb trets culturals que, precisament, cerquen l'aval en un origen comú a Catalunya. En aquest sentit, és prou significatiu que a mitjan segle xv s'entengui la llegenda que la Verge de Montserrat s'havia aparegut a Oriola el 1306, just l'any

418. Ricard ALBERT i Joan GASSIOT, *Parlaments a les corts catalanes*, 1928, p. 37-38; Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, vol. II, 1997, p. 138; Francisco GIMENO BLAY, «Escribir, leer, reinar. La experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso (1336-1387)», *Scrittura e Civiltà* (Florència), núm. 22 (1998), p. 215.

419. José HINOJOSA MONTALVO, Juan Antonio BARRIO BARRIO, José-Vicente CABEZUELO PLIEGO i Pedro PICATOSTE NAVARRO, «Las relaciones entre Alfonso V y Eugenio IV ante la crisis del Concilio de Basilea y la cuestión del obispado de Orihuela (1431-1447)», a Guido D'AGOSTINO i Giulia BUFFARDI (ed.), *XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona: Celebrazioni Alfonsine*, vol. I, Nàpols, Paparo, 2000, p. 385-392.

420. Juan Antonio BARRIO BARRIO, «“Per servey de la Corona d'Aragó”. Identidad urbana y discurso político en la frontera meridional del reino de Valencia: Orihuela en la Corona de Aragón, ss. XIII-XV», *Hispania: Revista Española de Historia* (Madrid), vol. LXXI, núm. 238 (2011), p. 460.

següent de l'establiment de la frontera.⁴²¹ Certament, la divisió de la vall del Segura, de 1305, situa Múrcia sota la jurisdicció castellana i Oriola dins del regne valencià,⁴²² posició que facilita malfiances entre ambdues poblacions, que «soven contenen e aven a contenir en defensió de termens e de la cosa pública»,⁴²³ per bé que aquestes discrepàncies jurisdiccionals es basen, precisament, en una intensa relació humana, encara accentuada per les dimensions i funcions de Múrcia com a capital del regne i Oriola que regeix les terres valencianes més enllà de Xixona.⁴²⁴ Aquesta intensa relació comporta una barreja de població, bo i més quan han precedit diverses repoblacions catalanes en terres que finalment han restat sota sobirania castellana,⁴²⁵ situació en la qual des de Múrcia, tant la ciutat com la resta del regne, els oriolans són sempre percebuts i esmentats com a *catalanes*.⁴²⁶ El punt identificador és la llengua: en aquesta frontera d'intens contacte, ambdós vessants accepten la llengua de l'altre, i practiquen un bilingüisme passiu en el qual, ocasionalment, fins i tot l'«adelantado mayor» del regne de Múrcia es pot adreçar als veïns d'Oriola en català.⁴²⁷ La llengua identifica en el sentit global amb què es referia Vicent Ferrer als serrans valencians: «vosaltres de la Serrania, qui estats enmig de Castella e de Catalunya e per ço prenets un vocable castellà e altre *català*».⁴²⁸

421. Juan Antonio BARRIO BARRIO, «'Que-als dits ordenaments e capitols sien meses en memòria de scriptura'. Modelos de identidad urbana en el reino de Valencia, siglos XIII-XIV», *Anales de la Universidad de Alicante: Historia Medieval* (Alacant), vol. XVI (2009-2010), p. 259.

422. José Vicente CABEZUELO PLIEGO, *Poder público y administración territorial en el reino de Valencia, 1239-1348: El oficio de la procuración*, València, Generalitat Valenciana, 1998, p. 127.

423. Juan Antonio BARRIO BARRIO, «Inmigración, movilidad y poblamiento urbano en un territorio de frontera. La Gobernación de Orihuela a fines del Medievo», *Revista d'Història Medieval* (València), núm. 10 (1999), p. 206.

424. Flocel SABATÉ, «La sexualidad en la sociedad alicantina bajomedieval», *Canelobre* (Alacant), núm. 52 (2007), p. 125-126.

425. Juan Francisco JIMÉNEZ ALCÁZAR i Mercedes ABAD MERINO, «Fronteras lingüísticas durante la Baja Edad Media en el Sureste Peninsular: castellano, árabe y catalán en el Reino de Murcia (siglos XIII-XV)», a *VII Estudios de Frontera: Islam y Cristiandad: Siglos XII-XVI: Homenaje a Maria Jesús Viguera Molins*, Jaén, Diputación Provincial de Jaén, 2009, p. 412-416.

426. Juan Francisco JIMÉNEZ ALCÁZAR, «Relaciones interterritoriales en el sureste de la Península Ibérica durante la baja edad media: cartas, mensajeros y ciudades en la frontera de Granada», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 40, núm. 2 (2010), p. 579-480.

427. «Las cartas entre Lorca y Orihuela fueron habituales, los unos escribiendo en castellano y los otros en catalán, sin que hubiera mayores problemas. La solución nos la ofrece los grandes vaivenes demográficos de ese siglo XV, pues se puede documentar que el porcentaje de murcianos (de la capital y de Lorca) establecidos en la ciudad orcelitana durante esos años fue altísimo; escasos conflictos habría por lo tanto. Tenemos el caso de que, en ocasiones, el propio adelantado mayor del reino de Murcia se dirigirá a los oriolanos en catalán.» (Juan Francisco JIMÉNEZ ALCÁZAR, «Relaciones interterritoriales en el sureste de la Península Ibérica durante la baja edad media: cartas, mensajeros y ciudades en la frontera de Granada», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 40, núm. 2 (2010), p. 595.)

428. Antoni FERRANDO, *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, 1980, p. 76.

5. LA DINASTIA BARCELONESA D'ARAGÓ I L'EXPANSIÓ CATALANA

La puixança del llinatge comtal barcelonès es corona amb el títol reial aragonès des de 1162.⁴²⁹ La condició règia situa el comte de Barcelona per damunt dels altres nobles catalans i s'erigeix en un argument cabdal per a la consolidació del seu poder a Catalunya.⁴³⁰ A fi de preparar la campanya de conquesta de Lleida, el 1148 pactaren el comte de Barcelona i el d'Urgell («hec est conveniencia que est facta inter Raimundum, comitem Barchinonensem et Ermengaudum comitem Urgellensem»);⁴³¹ quan els respectius successors renoven el tracte, el 1187, aquest continua essent el «comitem Urgellensis», però el primer ha passat a ser el «rex Aragon».⁴³² Tothom copsa la seva posició personal superior com a rei, i se'l tracta amb aquest títol i no pas en funció de la titulació pròpia del respectiu territori: «clamamus ad regem», invoquen els seus súbdits de Font-rubí, al Penedès, en fer-li arribar unes queixes.⁴³³ Semblantment, trobadors com Bertran de Born l'identifiquen com el *barsalonès*, tot reconeixent-lo com «lo rei d'Aragó». Es parla, doncs, dels *reis aragones*, confiant que, en paraules de Folquet de Marsella, «pots Dieus tot complir e nostre reys d'Aragó».⁴³⁴ Alhora, en encabir les diferents referències comtals sota la titulació de Barcelona, aquesta adopta el sentit hiperbòlic sobre Catalunya consolidat en el segle XIII: «comitatum Barchinone cum Cathalonia universa a Salsis usque Cincham».⁴³⁵ Els nobles i barons aragonesos i catalans que acompanyen Jaume II acabat de morir, el 1327, es poden resumir, doncs, com a «maxime multitudine virorum nobilium ac militum tam regni Aragonie quam comitatus Barchinone».⁴³⁶

429. Flocel SABATÉ, «La construcción ideológica del nacimiento unitario de Cataluña», a María Isabel del VAL VALDIVIESO i Pascual MARTÍNEZ SOPENA (ed.), *Castilla y el mundo feudal: Homenaje al profesor Julio Valdeón*, vol. I, Valladolid, Junta de Castilla y León i Universidad de Valladolid, 2009, p. 100.

430. Flocel SABATÉ, «El nacimiento de Cataluña. Mito y realidad», a *Fundamentos medievales de los particularismos hispánicos: IX Congreso de Estudios Medievales (León, 2003)*, 2005, p. 241-242.

431. Ignasi J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep Maria SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, vol. III, Barcelona, Fundació Noguera, 2010, p. 1399.

432. Ana Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza: Documentos (1162-1198)*, 1995, p. 587-588.

433. Arxiu de la Corona d'Aragó, pergamins extrainventari, núm. 3288.

434. Martín de RIQUER, *Los trovadores: Historia literaria y textos*, vol. I, 1975, p. 713, 527, 923 i 601.

435. Próspero de BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. 8, Barcelona, Imprenta del Archivo, 1851, p. 114; Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. II, 1976, p. 151.

436. José María MADURELL, «Excerpta documental de Santes Creus», *Santes Creus: Boletín del Archivo Bibliográfico* (Santes Creus), vol. 18, núm. 2 (1963), p. 345.

La pluralitat de dominis i de situacions pròpia dels monarques europeus baixmedievals facilita la recerca d'expressions que compendiïn el conjunt de titulacions sota un mateix senyor. Així, tot tractant de contribuir a la consolidació del poder regi, una de les abstraccions més usuals, a l'Europa que enceta la baixa edat mitjana, és la de corona,⁴³⁷ amb tota la intenció d'avançar vers una comprensió global de la sobirania,⁴³⁸ fins i tot més intangible que no pas la persona del rei.⁴³⁹ És una figura retòrica que assoleix una funció aglutinadora ben eficaç al nord-est peninsular, atesa la conjugació de fragmentació jurisdiccional, cohesió regional dels respectius territoris, incapacitat d'assolir una cohesió conjunta i feblesa del sobirà. Per això, l'expressió *Corona d'Aragó* permet reivindicar la jurisdicció reial ja en el segle XIII —«numquam vos de corona Aragonum separaremus»⁴⁴⁰ i sobretot en el XIV —«ad Coronam Aragonum devolvantur»;⁴⁴¹ «retinenti ea perpetuo corone Aragonie ac Comitatu Barchinonensi».⁴⁴² Tot just entrar en la centúria següent, la mateixa expressió és emprada per a significar el conjunt de territoris sota la dinastia o casa d'Aragó,⁴⁴³ tal com es diu, el 1410, quan, en el context de l'Interregne, es preveu l'actuació de «lo principat de Catalunya ensemps ab los altres regnes e terres de la corona reial d'Aragó». Així es defineix, en darrer terme, una dualitat entre el conjunt de territoris encabits en la Corona i el sobirà d'aquesta, de tal manera que, com proclama la reina Maria a les Corts de Lleida de 1440, totes les actuacions seran a l'«honor, servei e exaltació de la corona d'Aragó e del dit senyor rei».⁴⁴⁴

En l'encaix de territoris sota aquesta Corona, el discurs justificatiu accentua inicialment el pes del llinatge aragonès, a fi d'avaluar, sobretot davant del papat,⁴⁴⁵ una continuïtat beneïda per l'Església des del rei Sanç Ramir fins a la coronació de Pere el Catòlic a Roma, el 1204, amb tota la intenció d'afermar un suport papal que

437. Entre altres exemples, Karel SCHELLE i Ilona SCHELLEOVÁ, *Geschichte der tschechischen öffentlichen Verwaltung*, Norderstedt, Grin, 2011, p. 18-23.

438. John WATTS, *The making of polities: Europe, 1300-1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, p. 75.

439. Antony BLACK, *El pensamiento político en Europa, 1250-1450*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 294.

440. José María FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, 1969, p. 501.

441. Juan Manuel del ESTAL, «Antigüedad del concepto y denominación "Corona de Aragón"», *Medievalia* (Cerdanyola del Vallès), núm. 10 (1992), p. 139.

442. Lluís G. CONSTANS I SERRATS, *Diplomatari de Banyoles*, vol. III, Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1989, p. 294.

443. Flocel SABATÉ, «Maison et Couronne d'Aragon», a *Hommage à Georges Martin*, en premsa.

444. Ricard ALBERT i Joan GASSIOT, *Parlaments a les corts catalanes*, 1928, p. 92 i 177.

445. Paul Fridolin KEHR, «El Papado y los reinos de Navarra y Aragón hasta mediados del siglo XII», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* (Saragossa), núm. 2 (1946), p. 166-167.

tanqui definitivament les tensions obertes arran del desplaçament del testament del Bataller.⁴⁴⁶

Aquesta preocupació legitimista perd sentit en el nou context polític, territorial i social que ocupa el segle XIII. En canvi, durant aquesta centúria s'han consolidat els arguments jurídics, religiosos, teològics i socials que van afavorint l'herència agnàtica, amb el corresponent arraconament femení en els diferents àmbits de la societat.⁴⁴⁷ Hi concorden les explicacions biològiques sobre la transmissió de qualitats i virtuts.⁴⁴⁸ Ben coherentment, a Europa les diferents monarquies coetànies assumeixen que la legitimitat del sobirà no deriva de cap acte jurídic o cerimonial, sinó de la successió biològica, l'única que garanteix la permanent i ininterrompuda continuïtat de la institució monàrquica a través de la respectiva dinastia.⁴⁴⁹

Dins d'aquest marc, en el segle XIV, Pere el Cerimoniós assumeix sense cap dubte la transmissió agnàtica de la dinastia, identificada amb la casa comtal de Barcelona, que és l'única que aporta continuïtat i legitimitat mitjançant la successió constant i regular des de Guifré el Pilós.⁴⁵⁰ Davant de l'evident feblesa enfront dels estaments, arran de les migrades bases jurisdiccionals i rendístiques, el monarca contraposava el discurs d'enaltiment de la continuïtat dinàstica. Per això, recorda els èxits obtinguts per la dinastia i l'encert del seu tracte amb els súbdits —si cal, proclamant-ho a les Corts Generals, com a Tarragona, el 1370⁴⁵¹ o, encara amb més detall, a Montsó, el 1383—,⁴⁵² i en fa ostentació visual esculpint tots els membres de la dinastia al palau reial⁴⁵³ i representant-los en la beina de l'espasa emprada en les cerimònies de coronació a Saragossa o en altres actuacions que sempre exhibeixen la continuïtat en els comtes de Barcelona.⁴⁵⁴ La continuïtat biològica identifica i conso-

446. Paul Fridolin KEHR, *El Papat i el Principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó*, Barcelona, Estudis Universitaris Catalans i Fundació Patxot, 1931, p. 89.

447. Flocel SABATÉ, «Evolució i expressió de la sexualitat medieval», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 23 (1993), p. 166-167.

448. Danielle JACQUART i Claude THOMASSET, *Sexualidad y saber médico en la edad media*, Barcelona, Labor, 1989, p. 55-57.

449. Ernst H. KANTOROWICZ, *Los dos cuerpos del rey: Un estudio de teología política medieval*, Tres Cantos, Akal, 2012, p. 330-332.

450. Flocel SABATÉ, «L'invisibilitat del re i la visibilitat de la dinastia nella Corona d'Aragona», a Lucia BERTOLINI, Arturo CALZONA, Glauco Maria CANTARELLA i Stefano CAROTI (ed.), *Il Principe invisibile*, Turnhout, Brepols, 2015, p. 35-44.

451. Ricard ALBERT i Joan GASSIOT, *Parlaments a les corts catalanes*, 1928, p. 46-48.

452. Josep Maria SANS i TRAVÉ (dir.), *Cort general de Montsó 1382-1384*, 1992, p. 78-81.

453. José María MADURELL, «El palacio real mayor de Barcelona. Nuevas notas para su estudio», *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), núm. 13 (1937-1940), p. 89-111.

454. Antoni RUBIÓ i LLUCH (ed.), *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, vol. I, 1908, p. 192 (facsimil, 2000).

lida la dinastia, que es va enriquint amb les diferents aportacions, entre les quals destaca la Corona reial d'Aragó. No hi ha contradicció, doncs, entre la invocació de la continuïtat dinàstica barcelonesa i la ponderació del títol reial com el més destacat i principal, de tal manera que el mateix sobirà resumeix la seva titulació com a rei d'Aragó,⁴⁵⁵ el mateix títol amb què és sempre invocat per tothom,⁴⁵⁶ i aquesta consideració tan elevada confereix el nom a la casa dinàstica.⁴⁵⁷ És la visió que es mantindrà, per bé que els successors immediats, Joan I i sobretot Martí, matisaran el discurs a fi d'equilibrar les aportacions barcelonesa i aragonesa,⁴⁵⁸ tal com, no pas casualment, es visualitza en representacions com el rotllo genealògic de Poblet.⁴⁵⁹

La dinastia, entesa com a casa reial, garanteix la continuïtat, segons explica Pere el Cerimoniós: «continúan de nós e dels altres reys que après nós seran d'Aragó e de Sicília, sots la vida dels reys d'Aragó, pus són ixits de nostra casa».⁴⁶⁰ Coherentment, Pere Torrelles, el 1410, resumeix els seus serveis emprant el terme *casa d'Aragó* per a referir-se a la dinastia reial, *Corona d'Aragó* per a parlar de l'actuació sobre els diferents dominis del sobirà i encara la *cosa pública* en referència al bé públic a cadascun dels territoris: «els serveys que ell ha fets a la casa e corona d'Aragó e a la cosa pública de sos regnes et terres».⁴⁶¹

En coherència, la casa reial es percep com la dinastia barcelonesa d'Aragó. Per això, la coronació d'Alfons el Benigne com a nou rei, és preparada «ab gran brogit de trompes, e ab tabals e ab dolçaines e de cembes e d'altres estruments e de cavallers salvatges qui cridaven tots "Aragó! Aragó!"», d'acord amb la narració del cronista Ramon Muntaner, el mateix que ens ha mostrat abans els almogàvers combatent en terres bizantines engrescant-se cridant «Aragon!, Aragon!».⁴⁶²

455. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 1914, f. 184r; reg. 1915, f. 8v-9r, 150r, entre altres exemples.

456. Flocel SABATÉ, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25, núm. 2 (1995), p. 643.

457. Flocel SABATÉ, «Maison et Couronne d'Aragon», a *Hommage à Georges Martin*, en premsa.

458. Miquel COLL i ALENTORN, *Historiografia*, Barcelona, Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 310.

459. Amadeo SERRA DESFILIS, «La historia de la dinastía en imágenes: Martín el Humano y el rollo genealógico de la Corona de Aragón», *Locus Amoenus* (Cerdanyola del Vallès), núm. 6 (2002-2003), p. 62.

460. Antoni RUBIÓ i LLUCH (ed.), *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, vol. I, 1908, p. 212 (facsímil, 2000).

461. Próspero de BOFARULL, *Procesos de las antiguas cortes y parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia*, vol. I, Barcelona, Establecimiento Litográfico y Tipográfico de D. José Eusebio Monfort, 1847, p. 238.

462. Ramon MUNTANER, «Crònica», cap. 297 i 207, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, 1983, p. 939 i 854; Ramon MUNTANER, «Crònica», cap. 297 i 207, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, vol. III, 2011, p. 501 i 347.

d'acord amb la tradició feudal d'invocar el llinatge al qual se serveix.⁴⁶³ De manera ben semblant, quan el monarca assumeix el seu «regne de Cerdenya»⁴⁶⁴ o parla del seu «regni Sicílie», ell mateix es continua presentant com «lo rey d'Aragón»,⁴⁶⁵ tal com l'anomenen els seus oficials, els quals es presenten com «Johannes de Granoles, comissarius domini regis Aragonum» o «Bernardus Claverius Catellanus, comissarius regis Aragonum», entre molts d'altres.⁴⁶⁶ La importància concedida al tron de la Corona d'Aragó i al llinatge que el posseeix explica que Martí el Jove, com a rei de Sicília, es presenti, sigui esmentat i posteriorment recordat com «lo senyor rey de Sicília don Martí primogènit d'Aragó».⁴⁶⁷ I encara Ferrante, fill del Magnànim que regirà Nàpols separatament de la resta de la Corona, fruit del reconeixement com a membre de la casa d'Aragó, tal com es perllongarà en els seus descendents.⁴⁶⁸

Conseqüentment, les conquestes a la Mediterrània es fan en nom de la casa d'Aragó, tal com s'espera a Sardenya, el 1411, «la fi e conclusió desitjada de la dita conquesta la qual stà en fort poch de ésser subjecta a la casa d'Aragó». De manera semblant, a Sicília, el mateix 1411, en el context de l'Interregne en què són «morts los senyors reys d'Aragó e de Sicília», els «rebelles a la Corona d'Aragó» pretenen el «dan e destrucció de la dita casa d'Aragó», raó per la qual «són preses e robats mercaders catalans». Per això, cal esforçar-se a «conservar aquest regne per la casa d'Aragó», perquè, altrament, «tota la nació catalana fore sterpada d'aquest regne», a fi «que los catalans haguessin rey per si e ells [els sicilians] per lli».⁴⁶⁹ Així, amb tota naturalitat, el relat posa de costat, com dues parts de la mateixa realitat, la casa reial d'Aragó i el gentilici dels catalans.

463. Flocel SABATÉ, «Orden y desorden. La violencia en la cotidianidad bajomedieval catalana», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), núm. 14-15 (1999), p. 1401.

464. Francesco Cesare CASULA, *Carte reali diplomatiche di Giovanni I il Cacciatore, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, Pàdua, A. Milani, 1977, p. 103; Alberto BOSCOLO (dir.), *I Parlamenti di Alfonso il Magnanimo, 1421-1452*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1993, coll. «Acta Curiarum Regni Sardiniae», núm. 3, p. 95.

465. Patrizia SARDINA (ed.), *Registri di lettere e artri, 1395-1410*, Palerm, Municipio di Palermo, 1994, p. 118 i 38.

466. Nenad FEJIĆ, *Шпанци у средњем веку*, Belgrad, Prosveta, 1988, p. 165 i 177.

467. Alberto BOSCOLO (dir.), *I Parlamenti di Alfonso il Magnanimo, 1421-1452*, 1993, p. 137.

468. La ciutat de Barletta s'adreça a Frederic I, el 1501, remembrant el seu pare a fi que «se digne pigliar la felice corona in la predetta Terra di Barletta, como affettionatissima di Casa d'Aragona assunto che la felice memoria de vostro padre Re Ferrando primo coronandosi in ditta Terra ottenne vittoria contra soii rebelli, maxime contra el Duque Joanne, contra de subditi et baroni rebelli, per esser dicta Terra bene avventurosa et augorosa in la prosperità de Casa d'Aragona» (Giulana VITALE, «“Universitates” e “officiales regii” in età aragonese nel regno di Napoli: un rapporto difficile», *Studi Storici* (Roma), vol. 51, núm. 1 (2010), p. 65).

469. Próspero de BOFARULL, *Procesos de las antiguas cortes y parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia*, 1847, vol. II, p. 83 i 96-102; 1848, vol. III, p. 251.

Certament, arreu, els qui protagonitzen l'expansió, sigui comercial o sigui militar, sobre la Mediterrània no són esmentats en funció del llinatge de llur sobirà, sinó per com són percebuts, és a dir, com a catalans. Són accions de les quals es responsabilitza la globalitat dels catalans, i s'empra, doncs, el gentilici i no pas el referent a la Corona. Cap a 1320 l'emperador Andrònic II beneficia, a l'Imperi Romà d'Orient, els mercaders *catalans* («τῶν Κατελάνων»).⁴⁷⁰ Coetàniament, a tota la Mediterrània Oriental⁴⁷¹ es constata el que Chryssa Maltezoú descriu per a Creta: «nei documenti notarili i catalani vengono dichiarati talvolta con il nome e cognome afficanto dall'aggettivo nazionale "Catalanus"». ⁴⁷² De manera semblant, a Xipre, per exemple, s'especifiquen nombrosos mercaders i altres viatgers identificats com a catalans o provinents de Catalunya, com «Bernardo de Millano de Villafranca de Cathalonia», Guillem «de Mudonis de Cathalonia, magisteri Polo Cathalanus», Pere «de Beltrame Cathalanus» o Pere Subaldi «miles catalanus de Barcelona». ⁴⁷³ Els interlocutors de qualsevol mena sempre són, globalment, els *catalans*: el 1339 al senat de Venècia, respecte de la defensa del Negrepont, accepta l'ajut dels catalans, «si Catellani volunt solvere aliquam quantitatem peccuniam pro facienda armata». ⁴⁷⁴ En una altra illa, a Sicília, el 1335 s'explica que la topada comercial amb Gènova ha menat a «guerram catalanorum et ianuensium», raó per la qual, davant de Palerm mateix, «catalani et ianuenses in portu eiusdem urbis inter se hostiliter concurrerunt», ⁴⁷⁵ amb el temor, ja expressat el 1331 respecte a «aliquod vasselum, galea vel lignum catalanorum vel ianuensium de quibus propter guerram inter eos noviter ortam habetur suspicio quod se adventurum in portubus nostris». ⁴⁷⁶

L'historiador bizantí Paquimeres també descriu un combat explícitament presentat com un enfrontament entre genovesos i catalans —«Μάχη τῶν

470. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1947 (facsimil, 2001), p. 140.

471. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, p. 158, 162 i 163.

472. Chryssa A. MALTEZOÚ, «Attività catalana in Creta veneziana (xiv sec.)», a Maria Teresa FERRER I MALLOL (COORD.), *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003, p. 114.

473. Laura BALLETO, «Presenze catalane nell'isola di Cipro al tempo di Giacomo II d'Aragona», *Medioevo: Saggi e Rassegne* (Càller), núm. 20 (1995), p. 47-51.

474. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, 1947 (facsimil, 2001), p. 225.

475. Laura SCIASCIA, *Registri di lettere (1321-22 e 1335-36)*, Palerm, Municipio di Palerm, 1987, p. 94 i 172.

476. Pietro CORRAO (CUR.), *Registri di lettere ed atti (1328-1333)*, Palerm, Municipio di Palerm, 1986, p. 253.

Κατελάνων καὶ τῶν Γεννουιτῶν»⁴⁷⁷, corresponent als primers anys del segle xiv, quan la companyia expedicionària formada per tropa ociosa després de la pau de Caltabellota de 1302 entrà al servei de l'emperador romà d'Orient (a «l'emperi de Romania»),⁴⁷⁸ tot i que la posterior discrepància econòmica mutarà l'acord inicial en una confrontació i en l'actuació autònoma de la companyia.⁴⁷⁹ Les tropes arribades el 1303 a Constantinoble foren vistes per Paquimeres com un conjunt de llatins⁴⁸⁰ —en referir-se a ells, escriu «Περί τῶν ἐκ προσηκλήσεως ἐλθόν τῶν Λατίνων»—, comandades per Roger de Flor, a voltes esmentat com a llatí («τόν Λατίνον Ῥοντζέριον») i d'altres com a italià («Ἰταλόν ὄντα»), i formades per catalans i almogàvers: «στόλω ἐκ Κατελάνων καὶ Ἀμογαβάρων». Quan posteriorment s'hi afegeix Berenguer d'Entença, s'hi veu arribar un català: «τις τῶν Κατελάνων καὶ αὐτός Μπουριγέριος τοῦνομα». Tots ells actuen com a almogàvers —l'emperador acaba tement aquests almogàvers—, i poden ser globalment tractats com a llatins i fins i tot com a italians —Roger de Flor promet contenir el murmuri dels italians si arriben a un acord amb l'emperador («καταστέλλειν τῶν Ἰταλῶν ὑπισχνούμενος») —, per bé que, en qualsevol cas, el sobirà oriental, en negociar amb ells, tracta de contemporitzar amb els catalans.⁴⁸¹ De fet, són percebuts com a *catalans*, per uns i altres. Per això hom pot referir-se, el 1307, als «Cathalani qui in Gallipoli morabantur». En combatre les terres gregues són descrits com la companyia o societat dels catalans: «societatem Cathalanorum», i els danyssoferts pels seus pillatgessón responsabilitzats «adictorum Cathalanorum».⁴⁸² N'és sinònim la «societate Francorum», que n'esdevé la denominació formal⁴⁸³

477. Georges PACHYMÉRÈS, *Relations historiques*, vol. iv: *Livres X-XIII*, ed. Albert Failler, París, Institut Français d'Études Byzantines, 1999, p. 437. He d'expressar el meu sincer reconeixement al col·lega Ernest Emili Marcos pel seu imprescindible suport i ajut en la localització i consulta d'aquesta font.

478. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, 1947 (facsimil, 2001), p. 33.

479. Ernest MARCOS, «Els catalans i l'Imperi bizantí», a Maria Teresa FERRER I MALLOL (coord.), *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*, 2003, p. 51-59.

480. «Sense distingir els seus orígens nacionals, els anomenaven de manera indistinta 'llatins', *Latinoi*, per raó del seu origen històric i de la llengua litúrgica que empraven» (Ernest MARCOS, *Almogàvers: La història*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2005, p. 47).

481. Georges PACHYMÉRÈS, *Relations historiques*, vol. iv: *Livres X-XIII*, 1999, p. 437, 431, 493, 459, 531 i 539.

482. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, 1947 (facsimil, 2001), p. 43 i 73.

483. «Les membres de la Compagnie, leurs descendants et les Latins qui se joignaient à eux étaient considérés comme Francs, terme qui désignait les Latins de condition libre reconnaissant l'autorité de l'Église romaine, par opposition aux Grecs orthodoxes» (David JACOBY, «L'état catalan en Grèce: société et institutions politiques», a Maria Teresa FERRER I MALLOL (coord.), *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*, 2003, p. 92).

—«capite societatis felicis exercitus Francorum in Athenarum»—, sense generar cap confusió perquè sempre s'esmenten els seus membres com a «catellanus». En establir-se com a possessors dels ducats d'Atenes i Neopàtria, a partir, respectivament, de 1311 i 1319, continuen sent vistos com una companyia («Compagna vocatur», «de magna societate», «illos de Compagna qui tenent ducatum Athenarum»); els seus representants són, doncs, «presidente, consiliarius, syndicosque Compagne» i pròpiament són la companyia dels catalans («Compagne des castellans», «illis de compagna Catellanoum qui tenent ducatum Athenarum»), entenent així els «homines de Compagna» com a «Cathalanos». ⁴⁸⁴ En imposar un règim de separació de les poblacions catalanes i les nadiues, ⁴⁸⁵ justificat per la diferència religiosa (es pot advertir individualment «quod sitis Grecus et scismaticus grecorum ritus vos teneat irretitum»), es facilita que els primers restin com a catalans —«ego Nicolaus Toron, catellanus habitator Thebarum»— i els altres com a «grecos», i arreu es tractarà «tam grecorum quam Catellanorum». ⁴⁸⁶

L'arrelament en els ducats comporta, alhora, la insistència en singularitzar-se com a companyia o societat («illos qui de Magna Societate vocantur»), si de cas especificant la ubicació romana, en referència a l'Imperi romà d'Orient («illos de Compagna Romanie»; «in partibus Romanie Magna Societas nuncupatur»), com recull el papa Climent VI el 1343: «illos qui de Societate magna Romanie se vocant». Això permet especificar-los, com evidencia la queixa de Venècia, de 1350, respecte a danys fets «per illos de Campagna et Albanenses», que esmenta pel gentilici els darrers i no pas els primers. Tanmateix, la seva identificació com a catalans no es posa en dubte, com ho evidencia l'esmentat papa Climent VI quan, el 1346, es refereix a «illos de Magna societate Catalonorum in ducatu Athenarum existentium». Traspasat mitjan segle, l'estabilitat socioeconòmica i institucional, amb l'arrelament de l'administració i les figures governatives, assenta les denominacions oficials entorn de «los ducats de Atenes e de Neopatria»: «Vicario generali ducatum Athenarum et Neopatrie» o «vicari de los ducats de Atenes e de Neopatria», per exemple. La identificació catalana de la població —«la gent dels ducats de Atenes e de la Pàtria»— es manté, així, al marge de les evolucions de la titulació jurisdiccional superior, inicialment vinculada amb Sicília i directament imbricada amb la Corona d'Aragó des de 1379 fins a la pèrdua del ducat d'Atenes, el 1388, i

484. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, 1947 (facsimil, 2001), p. 43, 73, 104, 108, 114, 124, 123, 128, 130, 132, 141, 144, 164, 168, 197, 198, 222, 228, 358 i 359.

485. David JACOBY, «L'état catalan en Grèce: société et institutions politiques», a Maria Teresa FERRER I MALLOL (coord.), *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*, 2003, p. 95-97.

486. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, 1947 (facsimil, 2001), p. 19, 107 i 542.

del de Neopàtria, el 1391.⁴⁸⁷ És coherent amb la permanent relació humana i comercial amb Catalunya⁴⁸⁸ i amb la presència dels trets culturals catalans, començant per la llengua: el 1372 es reconeix un document d'Atenes «scripti manu Johanni Seraio notari actorum curie civitates eiudem et aliorum testium subscriptionibus roborati in carta videlicet de pappiro et vulgari catalanorum eloquio, secundum usum et mores civitatis eiusdem». La relació humana i sobretot comercial fa que el 1383 Pere el Cerimoniós comenti que a Constantinoble mateix hi ha grecs que saben català: «in Constantinopole unum Grecum [...] cum plures sint inibi sufficientes et boni literas et linguam nostram scientes».⁴⁸⁹

Ramon Muntaner, amb el to personal de la pròpia experiència al servei del monarca,⁴⁹⁰ narra tant la campanya oriental⁴⁹¹ en la qual va participar com la presa de Sicília dues dècades abans.⁴⁹² Aquest relat també pot ser interpretat, segons Albert Hauf, com una lloança dels catalans, a manera de *Gesta Dei per catalanos*.⁴⁹³ Una visió col·lectiva en aquest sentit permet centrar el protagonisme no en les dinasties, sinó en els pobles cohesionats. De manera clara, el tractament col·lectiu facilita que el jutge d'Arborea, en obrir a partir de 1353 una forta topada contra el domini reial a Sardenya, pugui adoptar un discurs nacional.⁴⁹⁴ Per aquesta raó, la revolta no es justificarà per un conflicte entre dos senyors, sinó entre dos pobles, el sard i el català. Des del primer moment, el jutge d'Arborea Marià IV es presenta com a víctima dels catalans —«quia domini cathalani volebant eum privare regno suo quo tenet propter quod idem iudex impugnat taliter cathalanos ut melius se

487. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, 1947 (facsimil 2001), p. 325, 241, 245, 246, 253, 309, 338, 389, 411, 413, 457, 462 i 495.

488. Anna PÉREZ CASTILLO, «Notícia d'un inventari de l'arxiu de la catedral de Barcelona (els béns d'un barceloní a Tebes)», a *Homenatge a la memòria del professor Emilio Sáez*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1989, p. 139-149.

489. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, 1947 (facsimil, 2001), p. 423 i 601.

490. Stefano Maria CINGOLANI, *La memòria dels reis: Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Base, 2006, p. 159-193.

491. *The catalan Expedition to the East: from the 'Chronicle' of Ramon Muntaner*, ed. J. N. Hillgarth, trad. Robert D. Hughes, Barcelona, Barcino; Woodbrige, Tamesis, 2006.

492. Ramon MUNTANER, «Crònica», cap. 60-76, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, 1983, p. 715-730; Ramon MUNTANER, «Crònica», cap. 60-76, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, vol. III, 2011, p. 111-136.

493. Albert G. HAUF, «Més sobre la intencionalitat dels textos historiogràfics catalans medievals», a Ian MICHAEL i Richard Andrew CARDWELL, *Medieval and Renaissance Studies in Honour of Robert Brian Tate*, Oxford, The Dolphin Book, 1986, p. 52.

494. Luciano GALLINARI, *Les judicats sardes: Un modèle de souveraineté médiévale*, tesi doctoral, París, École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2009, p. 258-314.

possit defendere ab eodem»—,⁴⁹⁵ i la topada alimentarà, durant dècades, expressions que canalitzen el conflicte com un enfrontament entre dues nacions. El combat es fa cridant «Arborea!, Arborea! Morgen sos Cathalanos».⁴⁹⁶ El plantejament respondria a una actitud popular assumida, com es diu a Sàsser —«tot lo poble de Sàsser e les dones ab los infants ab braços, cridant que abans se mengerien los fills que no consentirien que fossen de Catalans»—,⁴⁹⁷ contra els catalans invasors:

[...] aquesta siutat de Sàsser és fundada per Sarts propis e naturals, e no pas per Cathalans ni per altra generació, e lo rey ab los Cathalans malvadament e hinigua la levaran sots bona fe als dits sarts e-ls giraran fora ab gran trayció de que se-n seguí dan e manquement.⁴⁹⁸

El costat reial copsa i assumeix el mateix marc conceptual. Per una banda, el 1405, quan es van desplaçar homes de Sardenya a Còrsega, es constata que l'illa «és fort despoblada de hòmens de nostra nació»⁴⁹⁹ i, per l'altra, el 1409 es mobilitza explícitament per «aniquilar i abatre la detestable i fàtua rebel·lió de la nació sarda».⁵⁰⁰ La batalla de Sanluri que en segueix⁵⁰¹ es justificaria, precisament, per l'actitud odiosa dels sards contra els catalans: «los sarts ab moltes cordes e lligams que havien aparellats se havien lexat dir que penyarien los catalans e que lurs menjarian lo fetja e varen venir molt poderosament contra los catalans».⁵⁰²

És comprensible, dins d'aquesta dinàmica, que el 1392 el sard Brancaleone Doria hagi tractat de combinar esforços amb el sicilià Andreotto Chiaromonte,⁵⁰³ atès que comparteixen enemic —«quelli Cathalani che vi vogliamo adversari sono

495. Luciano GALLINARI, «Una società senza cavalleria? Il giudicato di Arborea e la Corona di Aragona tra XIV e XV secolo», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 33, núm. 2 (2003), p. 852.

496. Francesco Cesare CASULA, *La Sardenya catalano-aragonesa: Perfil històric*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1985, p. 41.

497. Luciano GALLINARI, «Amerigo di Narbona, ultimo sovrano di Arborea?», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 29 (1999), p. 321.

498. Francesco Cesare CASULA, *Carte reali diplomatiche di Giovanni I il Cacciatore, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, Pàdua, A. Milani, 1977, p. 62.

499. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Il partito filocatalano in Corsica dopo la morte di Arrigo della Rocca», *Medioevo: Saggi e Rassegne* (Càller), núm. 24 (1999), p. 83.

500. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 2220, f. 75r.

501. Andrea GARAU, «Le strategie militari della battaglia di Sanluri alla luce di nuove fonti documentarie», a *Deputazione di Storia Patria per la Sardegna*, en línia a <<http://www.deputazioneistoriapatriasardegna.it/public/files/618/default/andrea-garau-le-strategie-militari-della-battaglia-di-sanluri.pdf>>.

502. Ernest MOLINÉ, «Noticiari català dels segles XIV y XV», *Butlletí de l'Ateneu Barcelonès* (Barcelona), núm. 1 (1915), p. 217.

503. Patrizia SARDINA, *Palermo e i Chiaromonte: Splendore e tramonto di una signoria: Potere nobiliare, ceti dirigente e società tra XIV e XV secolo*, Caltanissetta i Roma, Salvatore Sciascia, 2003, p. 185-238.

nostri emuli et antiqui inimici»—, a partir d'una experiència aparentment favorable: «con la justa et legitima ragione noy havemo recuperato et havuto tutti li citadi, terri et castelli li quali funno dati per la nostra liberatione ali Cathalani traditorivilmente et con gran falsità et inganno». Per aquesta raó, el desig i els resultats, en cas de poder-se materialitzar, són ben clars:

Piacesse a lo omnipotente Dio che per sua gratia e misericordia ni consentesse che da questa isula di Sardigna a cotesta isula di Cicilia havesse un ponte che per terra si potesse passare, perché lantora volunterimente vi soccorriamo ala dicta armata, et noy personivilmente ni troveriamo insieme con voy, con cinque milia pedoni sardi et mille sardi da cavallo almeno, imperciò che con la vostra posansa insieme, et con lo vostro senno et virtù, senza dubio il dicti iniqui et malvagi Cathalani meteriamo ad morte et ad crudelissimo des-trugimento, et la loro superbia et presumtuosa arrogantia conculchiamo in manera che sariam pagati di tutti loro traitioni et malvastai che anno usati in ver di noy.⁵⁰⁴

A Sicília, la presència catalana rau en una activitat comercial, ben present ja el 1238, amb població establitzada a Palerm i, més destadacament, a Messina, si més no des de 1257.⁵⁰⁵ Aquesta presència comercial s'incrementa ostensiblement després que les Vespres Sicilianes portin l'illa a Pere el Gran, el 1283,⁵⁰⁶ i a la posterior establització de la branca dinàstica pròpia després del Tractat de Caltabellotta de 1302. El gir cap a la Corona d'Aragó que adopta Sicília té efectes econòmics beneficiosos per a la Corona cismarina i, alhora, incideix en el teixit social de l'illa, amb ciutats que acullen diversos professionals vinguts de Catalunya, com mercaders, artesans i possessors d'altres oficis que es mouen amb facilitat pel món urbà i també per la cort reial,⁵⁰⁷ amb prou presència per marcar, fins i tot, la toponímia urbana: «in ruga Catalanorum» es documenta a Palerm en les primeres dècades

504. Francesco Cesare CASULA, *Carte reali diplomatiche di Giovanni I il Cacciatore, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, 1977, p. 64.

505. Carme BATLLE, «Les relacions entre Barcelona i Sicília a la segona meitat del segle XIII», a *XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona, sull tema la società mediterranea all'epoca del Vespro (Palermo-Erice-Trapani, 1982)*, vol. IV, Palerm, Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Palermo, 1984, p. 147-185.

506. François BÉRENGER, «Moranu i Franchiski! Les Vêpres siciliennes et leur traitement à travers les siècles», a David EL KENZ (ed.), *Le massacre, objet d'histoire*, Paris, Gallimard, 2005, p. 140-154.

507. «La incorporació de Sicília havia beneficiat els mercaders catalans, pel fet que refermava la penetració a ambdues conques de la Mediterrània dels fadristerns de la noblesa i del patriciat urbà del Principat, que hi van rebre beneficis i càrrecs ben retribuïts, i de les capes mitjanes i baixes de les ciutats marítimes de la confederació, pel fet d'atenuar-hi les oscil·lacions del preu del blat i d'estimular-hi alhora la producció d'alguns sectors manufacturats.» (Antoni RIERA, «La Mediterrània occi-

del segle XIV.⁵⁰⁸ A més, i de manera ben destacada, han arrelat a l'illa branques secundàries de barons d'Aragó i sobretot de Catalunya, com els Alagón, Torres, Queralt, Sarrià, Bellpuig, Cartellà o els Tallac, cosa que ha afectat l'estructura dels grups de poder a l'illa.⁵⁰⁹

En el fragmentat escenari sicilià, dividit en bàndols, hom situa aquestes famílies sota uns posicionaments similars, i encara que hagin establert lligams amb famílies nadiues i basin els seus interessos en els recursos de la mateixa illa, s'interpreta que configuren el bàndol dels catalans. De fet, Sicília s'endinsa en el segle XIV en una veritable guerra civil entre dos bàndols, els uns anomenats *catalans* i els altres *llatins*. Són denominacions basades en la procedència dels colons i, sobretot, dels llinatges dominants, que reflecteixen la història de l'illa, la qual en ser extreta del domini musulmà en el segle XI, s'obrí intencionadament a la influència llatina d'una immigració llombarda,⁵¹⁰ que mantindrà el seu pes i aplegarà encara noves aportacions italianes ja en el segle XIII, sota Federic II, cosa que crearà unes relacions de poder que hauran de ser retocades precisament arran de l'arribada dels llinatges baronials i burgesos imbricats amb els monarques catalanoaragonesos. La intervenció de Pere el Gran no és una invasió ni una agressió, sinó que respon a una estratègia interna. Per això, llinatges llombards i toscans se situen entre els seus suports, dins dels quals els nouvinguts catalans tracten d'encaixar més que violentar. Els mercaders catalans també se n'afavoreixen immediatament i, en afermar-se a l'illa, milloren els contactes amb la península Itàlica,⁵¹¹ a més de beneficiar-se de la posició axial de l'illa al Mediterrani, entre l'Orient i l'Àfrica.

Així, els tractes comercials amb Catalunya s'accentuen, i es beneficien del marc polític i social preferent establert amb l'illa mentre empren l'oportuna representació consular. En aquest sentit, la dualitat entre sicilians i catalans sempre es manté, tal com, entre altres exemples, es reflecteix, el 1391, quan es tem que les

---

dental vers 1300: comerç, cors, pirateria i diplomàcia», a Maria BARCELÓ i Jaume SASTRE (COORD.), *Jaume II i Sanç I: dues actituds, un mateix projecte (Palma, del 23 al 25 de novembre de 2011)*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 2012, p. 148.)

508. VINCENZO D'ALESSANDRO, «Un borghese palermitano del trecento: Fazio del giudice Fazio», a *Aspetti e Momenti di Storia della Sicilia (Sec. IX-XIX): Studi in memoria di Alberto Boscolo*, Palerm, Stampatori Tipolitografi Associati, 1989, p. 80.

509. VINCENZO D'ALESSANDRO, «Dinamiche socio-politiche e apparati di potere: la Sicilia», a Sergio GENSINI (dir.), *Le Italie del tardo medioevo*, Pisa, Pacini, 1990, p. 80-81.

510. VINCENZO D'ALESSANDRO, «Il ruolo economico e social della Chiesa in Sicilia dalla rinascita normanna all'està aragonesa», a *Gli spazi economici della Chiesa nell'Occidente mediterraneo (secoli XII-metà XIV): Atti del sedicesimo Convegno Internazionale di studi tenuto a Pistoia nei giorni 16-19 maggio 1997*, Pistoia, Centro Italiano di Studi di Storia e d'Arte, 1999, p. 274-276.

511. VINCENZO D'ALESSANDRO, «Immigrazione e società urbana in Sicilia (secoli XII-XVI). Momenti e aspetti», a Giovanna PETTI BALBI (ed.), *Comunità forestiere e 'nationes' nell'Europa dei secoli XIII-XVI*, Nàpols, GISEM i Liguori, 2001, p. 165-183.

naus genoveses tractin d'agredir «tantu contra catalani quanti sichiliani», tal com adverteix a les autoritats locals de Palerm «lu consuli de li catalani». ⁵¹² Certament, més enllà de la bona relació que puguin tenir amb les autoritats locals, els mercaders afermaven la seva posició mitjançant el consolat, per la protecció jurídica que comportava, juntament amb un clar embolcall cultural i identitari. ⁵¹³ Els còsols d'ultramar, ubicats en diferents ports axials per al comerç català, s'han afermat al llarg del segle XIII sota l'explícita missió d'assistir els mercaders catalans. Els privilegis concedits per Jaume I de 1266 i 1268 confien el nomenament dels còsols als consellers de Barcelona, cosa que assenyala el protagonisme de la capital del país, per bé que en tots els casos no sols s'ocupaven d'atendre els mercaders provinents de Catalunya, ⁵¹⁴ sinó que eren exclusivament esmentats com a còsols dels catalans; ells eren designats «in consulem Cathalanorum» i eren tractats com els «consules Cathalanorum». ⁵¹⁵

6. TRACTATS COM A CATALANS TERRA I MAR ENLLÀ

Els capítols del consolat dels catalans a Bruges foren redactats com «los capítols et ordenacions fetes per los mercaders catalans qui són en Flandes sotmeses del molt alt seyor Rei d'Aragó», a fi d'atendre «los mercaders catalans habitants estans en la vila de Bruges», però alhora preveïen que «totes les naus qui vendran partiran de Mallorches ho de tota Catalunya ho de regne de València», i tenien en compte que els mercaders «fosen de Catalunya, e de Malorcha e de València». ⁵¹⁶

El 1515, el Gran i General Consell de Mallorca, referint-se al comerç efectuat per mallorquins a Sicília, exposa que «los mercaders negocians de la nació catalana en què són compresos los mallorquins tinguen necessitat e forsadament hagen a dar manifest de totes les robes que conduyran en dit Regne de Sicília». ⁵¹⁷ No és res

512. Daniela SANTORO, *Registri di lettere e ingiunzioni (1391-1393 e 1324)*, Palerm, Città di Palermo, 2002, p. 209.

513. Pietro CORRAO, «Mercanti stranieri e regno di Sicilia: sistema di protezioni e modalità di radicamento nella società cittadina», a Mario DEL TREPPO (cur.), *Sistema di rapporti ed élites economiche in Europa (secoli XII-XVII)*, Nàpols, GISEM i Liguori, 1994, p. 87-88.

514. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «El Consolat de Mar i els seus Consolats d'Ultramar, instrument i manifestació de l'expansió del comerç català», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Damien COULON (ed.), *L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques, 1999, p. 67-69.

515. Nenad FEJIĆ, *Шпаници у средњем веку*, 1988, p. 207 i 211, entre d'altres.

516. Antonio PAZ Y MELIÀ, *Serie de los más importantes documentos del Archivo y Biblioteca del Exmo. Señor Duque de Medinaceli. 2ª Serie bibliográfica*, Madrid, Imprenta de Blas, 1922, p. 449-452.

517. Antoni MAS, *Esclaus i catalans: Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*, 2005, p. 145.

més que la simple constatació de la usual i normal acollida dels mercaders mallorquins per part dels consolats dels catalans, malgrat les tensions a l'hora de pretendre gaudir de representació pròpia durant el regnat privatiu,⁵¹⁸ sobretot per no dependre de la preeminència barcelonesa, amb les inherents obligacions exactives, com també reca als valencians.⁵¹⁹

Arreu, els consolats dels catalans no cenyien la seva activitat a la «nació catalana» invocada en la seva representació.⁵²⁰ Quan els consellers de Barcelona designen «idonea persona in consulem Cathalanorum», aquest té competències sobre «plures mercatores Cathalanos et alios serenissimi domini nostri regis Aragonum subditos ab aliquibus citra temporibus mercari et negotiari» en l'indret objecte del consolat. És el que es diu de manera ben explícita, el 1443, en la designació del nou cònsol a Ragusa:

Requerimus omnes et singulos Cathalanos et alios subditos et naturales dicti domini Regis de dictis suis regnis et terris et insulis ad dictam civitatem Raguxii et eius territorium et districtum navigantes seu applicantes aut appelantes aut in eis mercantes, negotiantes seu residentes et eis iniungimus cum presenti quatenus vos, dictum Georgium de Clemente de Goxa habeant et teneant pro consule suo et ad vos tanquam consulem eorum recurrent in partibus supradictis, vobisque obediant, pareeant et actendant et satisfaciant in et de omnibus pertinentibus ad dictum consulatus officium.⁵²¹

Ben coherentment, la mateixa titulació consular pot reflectir l'extensió de les atencions sobre el conjunt dels súbdits reials: el 1383, en escollir Manuel de Finar com a cònsol a Pera, els consellers de Barcelona diuen que «elegimus, constituimus et posuimus eundem Manuelem tanquam suis meritis dignum, in consulem Cathalanorum et aliorum subditorum dicti domini nostri regis in iamdicto loco de Pera».⁵²² Compartir sobirà facilita la percepció comuna. Així, tractar conjuntament amb els catalans els altres mercaders de la Corona era, en realitat, una pràctica usual en els diferents tractes comercials, si més no arreu de la Mediterrània. A

518. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «El Consolat de Mar i els seus Consolats d'Ultramar, instrument i manifestació de l'expansió del comerç català», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Damien COULON (ed.), *L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa edat mitjana*, 1999, p. 69.

519. Agustín RUBIO VELA, *El patriciat i la nació: Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*, vol. I, 2012, p. 214-221.

520. Pablo DESPORTES, «El consulado catalán de Brujas (1330-1488)», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), núm. 14-15 (1999), p. 381.

521. Nenad FEJLĆ, *Шпанци у средњем веку*, 1988, p. 206-207.

522. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, 1947 (fascíml 2001), p. 591.

Sorrento, per exemple, el 1438 es preveu sobre actuacions efectuades «per Catalanos seu adherentes regi Aragonum quomodocumque et qualitercumque».⁵²³

Invocar que el consolat dels catalans acull els súbdits del monarca mena a aparents confusions a partir de 1479, quan el sobirà no sols ho és d'Aragó, sinó també de Castella. Així, el 1487, la ciutat de Màlaga acabada de conquerir per Castella, rep l'assentament del «consolat de catalans en aqueixa ciutat», regit per l'«officio consularis catalanorum ciuitatis Malece, regni Granate», el qual actua com a «cònsul de la dicha nació de catalanes», i es presenta com a «consul catalanorum et aliorum naturalium dicti domini nostri regis Castelle et Aragonum ibidem existentium seu confluencium, navigantium aut enuncium ac morantium et residentium». Malgrat aquesta invocació i tenint en compte la ubicació en un territori de jurisdicció castellana, la pràctica mostra que s'assisteix exclusivament mercaders provinents de la Corona d'Aragó, és a dir, catalans i valencians, a més d'alguns mallorquins i també aragonesos. Un procés de 1489 parla de «quando vienen mercaderes catalanes e mallorquines e valencianos» a Màlaga, al mateix temps que l'expressió *nació catalana* els encabeix tots ells, com es diu el 1491 en referir-se al «consul para con la nación de los en el dicho previllejo contenidos».⁵²⁴

No sols es tracta, doncs, que els mercaders provinents dels diferents territoris de la Corona d'Aragó siguin atesos en el consolat dels catalans, sinó que tots ells puguin ser considerats catalans. A Creta, a inicis del segle XIV, s'hi troben personatges com «Dominicus de Vals Catellanus, habitator Maioricarum» o «Guilielmo Insalata Catellano, habitator Maioricarum».⁵²⁵ És ben semblant a Ragusa, on són explícitament presentats com a catalans mercaders vinguts del Rosselló («Johannes Crancio mercator de Perpignano, regni Cathelogne; Ponzettus Gandolfus, Catalanus de Colliuro»), de Mallorca («Johannes Solanus, Cathelanus de Maioricha et Johannes de Beninvellis, cathelanmus de Maiorica, mercator») i també de València («Johannes Collomerius, Catelanus de Valencia; Bernardus Spanus, Catelanus de Valencia; Bernardo de Alachant, Catelanus»). El factor lingüístic pot ser força determinant quan els aragonesos, tot i ser atesos, són definits sota la pròpia denominació ètnica: «Petrus Martines de Aragonia; Dominicus Ferier de Aragonia; Antonius Damit de Saragosa de Aragonia».⁵²⁶

Resumir com a catalans tots els qui empren aquesta llengua també es constata a la Castella del segle XIII, en referir-se a Múrcia. Aquest regne havia rebut una forta immigració de parla catalana en el darrer terç del segle XIII, després de l'ac-

523. Sandra BERNATO, «Le attività di Coluccio d'Afflito a Sorrento (1437-1439)», *Schola Salernitana. Annali* (Salern), núm. 11 (2006), p. 344.

524. José María RUIZ POVEDANO, «El consulado catalán de Málaga en época de los reyes Católicos», *En la España Medieval* (Madrid), núm. 10 (1987), p. 422-434.

525. Chrysta A. MALTEZOU, «Activitat catalana in Creta veneziana (xiv sec.)», 2003, p. 115.

526. Nenad FEJIC, *Шпанци у средњем веку*, 1988, p. 114-276.

tuació de Jaume I contra la revolta mudèjar, el 1264, i la intervenció de l'infant Pere en la dècada següent, cosa que va donar lloc a la coneguda explicació de Ramon Muntaner després de narrar la campanya de Jaume I:

[...] e con la dita ciutat hac presa, poblà-la tota de catalans, e així mateix Oriola e Els e Alacant e Guardamar, Cartagènia e los altres llocs; sí que sitats certs que tots aquells qui en la dita ciutat de Múrcia e en los davant dits llocs són, són vers catalans e parlen de ell catalanes del món e són tots bon d'armes e de tots fets.⁵²⁷

El 1296, Jaume II endega la conquesta del regne murcià.⁵²⁸ La crònica de Ferran IV de Castella sempre parla del contenciós territorial entre dos sobirans —el rei de Castella i el rei d'Aragó—, però entén que la conquesta ve facilitada per aquests immigrants: «movió el rey e Aragón con su hueste e fue al reino de Murcia e por consejos de los de la tierra, que eran catalanes, diéronsele todas las villas e los castillos salvo ende Lorca, que moraban castellanos, e otrosí Alcalá e Mula».⁵²⁹ Es contraposen, així, de manera genèrica, castellans i catalans, cadascun d'ells mantenint una definitiva vinculació no pas amb la zona de residència, sinó amb qui entenen com a respectiu senyor natural⁵³⁰ en un sentit de col·lectivitat gentilícia —i lingüística—,⁵³¹ és a dir, els castellans amb el rei de Castella i els catalans com a súbdits del rei d'Aragó. S'evidencia, en qualsevol cas, en un context de mescla immigratòria i lingüística, que els habitants del regne de Múrcia que parlen català són identificats com a catalans.⁵³²

De fet, si comparteixen la mateixa cultura, començant per la llengua, fàcilment seran copsats sota el mateix epígraf català, com recull, en un altre escenari, un notari valencià el 1370:

527. Ramon MUNTANER, «Crònica», cap. xvii, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, 1983, p. 681; Ramon MUNTANER, «Crònica», cap. xvii, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, vol. III, 2011, p. 48.

528. Àngel Luis MOLINA MOLINA, «El Reino de Murcia durante la dominación aragonesa (1296-1305)», *Anales de la Universidad de Alicante: Historia Medieval* (Alacant), núm. 11 (1996-1997), p. 264-272.

529. «Crónica del Rey Don Fernando Cuarto», cap. II, a Cayetano ROSELL (ed.), *Crónicas de los Reyes de Castilla*, vol. I, Mallorca, Atlas, 1953, p. 103.

530. Robert S. CHAMBERLAIN, «The concept of the 'señor natural' as revealed by Castilian law and administrative documents», *The Hispanic American Historical Review* (Durham, N. C.), vol. 19, núm. 2 (1939), p. 130-137.

531. Dieter MERTENS, *Il pensiero politico medievale*, Bolonya, Il Mulino, 1999, p. 128-129.

532. Juan Francisco JIMÉNEZ ALCÁZAR i Mercedes ABAD MERINO, «Fronteras lingüísticas durante la Baja Edad Media en el Sureste Peninsular: castellano, árabe y catalán en el Reino de Murcia (siglos XIII-XV)», a *VII Estudios de Frontera: Islam y Cristiandad: Siglos XII-XVI: Homenaje a María Jesús Viguera Molins*, 2009, p. 412-416.

[...] ell testimoni stant en Lisbona, del regne de Portugal, en aquest any present ab los noble e honrat mossèn Johan de Vilaragut e En Bernat de Miracle, misatgés qui eren del senyor rey d'Aragó al rey de Portugal, ell véu en la dita ciutat de Lisbona alguns mercaders catalans, entre los quals eren Johan Rocha, mercader de València [...] sab de çerta sciència que tots quants catalans anaven en una nau castellana, la qual era denant lo port de Sotúvol, eren morts e negats per la gran fortuna de la mar que féu en aquelles mars, ell testimoni stan en lo dit regne; entre los quals catalans que y moriren hi morí En Johan Rocha, jove mercader de València, lo qual ell testimoni conexia bé.⁵³³

Aquest plantejament facilita la disquisició entre catalans i aragonesos, tal com l'empra Jaume II, el 1305, en explicar a les autoritats genoveses «quod Aragonenses et Cathalani qui sunt in partibus Romanie, non iverunt illuc de voluntate, mandato aut consilio ipsius regis». Pere el Cerimoniós el manté, el 1351, quan, en el context de la guerra de Sardenya, demana l'adhesió als «fidelibus universis et singulis Aragonensibus et Cathalanis aliisque devotis nostris in partibus Romanie et alibi constitutis».⁵³⁴

Al costat d'aquesta realitat, hi caben altres plantejaments. A l'Estudi General de Bolonya els estudiants provinents dels diferents indrets de la Corona d'Aragó s'agrupen en la *natio Cathelanorum*, ben diferenciada de la nació espanyola en la qual s'integren els estudiants de la resta de la Península, diferenciació coherent amb l'elevat volum d'estudiants provinents de la Corona catalanoaragonesa,⁵³⁵ i sense contradicció amb què uns i altres siguin objecte d'acollida al col·legi de Sant Climent creat pel cardenal Gil de Albornoz, el 1363, per a facilitar l'estada a Bolonya de qualsevol estudiant provinent de la península Ibèrica.⁵³⁶ Hom pot apreciar, en aquest comportament, un sentit pràctic; al cap i a la fi, a tots els estudis generals els estudiants s'agrupen en funció d'unes nacions estabilitzades cercant la que els resti més propera,⁵³⁷ com és prou conegut en el cas de París.⁵³⁸ Tanmateix, en molts

533. Antoni FERRANDO, *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, 1980, p. 191-192.

534. Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, 1947 (facsimil, 2001), p. 25 i 257.

535. Pascual TAMBURRI, «España en la universidad de Bolonia: vida académica y comunidad nacional (siglos XIII-XIV)», *Espacio, Tiempo y Forma: Serie III: Historia Medieval* (Madrid), vol. 10 (1997), p. 296-297.

536. Baltasar CUART, «El Colegio de San Clemente de los Españoles de Bolonia en la Edad Moderna. Historiografía», a Luis E. RODRÍGUEZ-SAN PEDRO i Juan Luis POLO (ed.), *Universidades clásicas de la Europa Mediterránea: Bolonia, Coimbra y Alcalá: Miscelánea Alfonso IX*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 2006, p. 69-70.

537. Léo MOULIN, *La vie des étudiants au Moyen Âge*, Paris, Albin Michel, 1991, p. 119-136.

538. Jean-Philippe GENET, *La mutation de l'éducation et de la culture médiévales*, vol. 1, Paris,

altres casos la denominació de *català* es generalitza sobre conjunts ben amplis de súbdits de la Corona d'Aragó, a manera de qualificatiu més conegut a l'hora de cercar un gentilici comú. El 1408, per exemple, els defensors de la cort papal avinyonesa de Benet XIII es defineixen, conjuntament, com a *catalanos*.⁵³⁹

La visió global entorn a la identificació catalana s'ha de conjugar amb la realitat d'una Corona d'Aragó que, en la seva mateixa configuració, és a dir, en la seva incapacitat per a assolir una cohesió superior a la de cadascuna de les regions que la componen, comporta una mescla d'identitats, cosa que permet conjugacions en diferents sentits i adaptar les diferents combinacions a les necessitats coetànies, sense comportar cap contradicció. Així, quan a la Sardenya de finals del segle xv es recorda la repoblació imposada un segle abans, s'explica que «los predecesores Reys ab gran deliberació molt prudentment provehiren de tal manera que lo castell de Càller e la vila del Alguer fossen poblats de catalans, aragonesos e valencians e no de altres nacions e asò per tenir apretada e sotmesa la dita nació sarda».⁵⁴⁰ En canvi, en establir la pau entre el rei i el jutge d'Arborea, el 1388, s'havia compendiat entre catalans i aragonesos: «Cathalanos et Aragonenses, Sardos et alios honorem regium preservantes ex parte una, et domum Arboree et Sardos ad domum ipsam spectantes ex altera».⁵⁴¹ I, finalment, les crides coetànies incitant a la rebel·lió contra l'ocupant es concentren en la dualitat entre sards i catalans, perquè «no consentirien que fossen de Catalans».⁵⁴² Hom pot graduar, doncs, la percepció del grup aplicant una escala diferent, la qual pot ser apreciar les diferències regionals, agrupar en funció de la llengua o, simplement, emprar la referència catalana a manera globalitzadora.

A la sortida del segle XIII, a Sicília s'aprecien unes combinacions lingüístiques similars. El 15 de gener de 1296, abans de coronar Frederic III com a successor del seu germà Jaume, se celebra a Palerm un «generale colloquium» on es posa de manifest «convenientibus in unum Catalanis, Aragonibus, cunctisque magnatibus et Syndicis Sicolorum».⁵⁴³ És clar, doncs, que hi ha catalans i aragonesos, però,

---

Seli Arslan, 1999, p. 216-219; Pierre RICHÉ i Jacques VERGER, *Des nains sur des épaules de géants: Maîtres et élèves au Moyen Âge*, París, Tallandier, 2006, p. 272-273.

539. Francisco de Moxó, «La coyuntura económica catalano-aragonesa y el repliegue de Benedicto XIII de Porto Venere a Port Vendres (1403-1408)», *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià (Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979)*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1986, p. 119.

540. Antonio ERA, *Il Parlamento sardo nel 1481-1485*, Milà, Giuffrè, 1995, p. 178.

541. Francesco Cesare CASULA, *La Sardenya catalano-aragonesa: Perfil històric*, 1985, p. 64.

542. Luciano GALLINARI, «Amerigo di Narbona, ultimo sovrano di Arborea?», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 29 (1999), p. 321.

543. Vincenzo D'ALESSANDRO, «Un re per un nuovo regno», *Archivio Storico Siciliano* (Palerm), sèrie iv, vol. 23 (1997), p. 23.

tanmateix, es tendeix a resumir-ho en el primer gentilici. D'antuvi, totes les famílies establertes a Sicília a partir del segle XIII són conegudes com a catalanes, cosa que concorda amb l'origen català d'algunes, com la branca dels Montcada,⁵⁴⁴ però inclou, també, les que tenen origen aragonès, com els Peralta.⁵⁴⁵ I, en segon lloc, un cop arrelades a l'illa, la denominació de *bàndol català* s'estén a tots els que participaven i donaven suport al grup de pressió i solidaritat així conegut, independentment del seu origen. Enfront seu se situen els anomenats *llatins*, que tampoc no eren homogenis, tal com descriu D'Alessandro:

[...] per molti decenni del '300 due schieramenti si contrapponevano in una lotta d'egemonia: da una parte la «parzialità» capeggiata dai Chiaromonte e detta «latina» manutrita di molti iberici e di congiunti dei sovrani; d'all'altra parte la «parzialità» detta «catalana» capeggiata dagli aragonesi Alagona ma comprendente molti nobilili isolani fra cui i Ventimiglia.⁵⁴⁶

Certament, la divisió porta l'illa a una veritable guerra civil, ben nítida abans de mitjan segle XIV, entre llatins i catalans, d'acord amb la terminologia coetània, com diu el rei Lluís el 1349: «prefatos magnates et proceres latinos fideles nostros nobis assistentes gerentem animum odiosum et partem contrariam catalanorum et sequacium suorum».⁵⁴⁷ Així, en un moment de gran prosperitat per als nobles, es poden establir les zones d'influència dels barons, amb la focalitat dels *llatins* sobre el Palerm dels Chiaramonte i els anomenats *catalans* a Catània.⁵⁴⁸

No sols el bàndol és anomenat *català*, sinó que totes les seves actuacions són compreses com efectuades pels catalans. Així, encara que els participants siguin nobles i barons arrelats a l'illa, els que combaten aquest bàndol acusen els catalans. Quan poc abans de mitjan segle, el filocatalà Francesco Valguarnere pren Vicari a la ciutat de Palerm,⁵⁴⁹ des d'aquesta totes les expressions inculpen globalment els

544. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Nobles catalans arrelats a Sicília: Guillem Ramon I de Montcada», a *Mediterraneo Medievale: Scritti in onore di Francesco Giunta*, vol. I, Soveria Mannelli, Centro di Studi Tardoantichi e Medievali di Altomonte i Rubbetino, 1981, p. 417-431.

545. Maria Antonietta Russo, *I Peralta e il Val di Mazara nel XIV e XV secolo: Sistema di potere, strategie familiari e controllo territoriale*, Caltanissetta i Roma, Salvatore Sciascia, 2003, p. 19-21.

546. Vincenzo D'ALESSANDRO, «Dinamiche socio-politiche e apparati di potere: la Sicilia», a Sergio GENSINI (ed.), *Le Italie del tardo medioevo*, 1990, p. 75.

547. Cecilio BILELLO i Anna MASSA, *Registro di lettere (1348-49 e 1350)*, Palerm, Municipio di Palermo, 1993, p. 172.

548. Henri BRESK, «Après les Vêpres...», a Henri BRESK i Geneviève BRESK-BAUTIER (ed.), *Palerm 1070-1492: Mosaïque de peuples, nation rebelle: la naissance violente de l'identité sicilienne*, Paris, Autrement, 1993, p. 163-164.

549. Patrizia SARDINA, *Palermo e i Chiaromonte: Splendore e tramonto di una signoria: Potere nobiliare, ceti dirigente e società tra XIV e XV secolo*, 2003, p. 23.

catalans, atès que «nostris concivis, ut vos bene scitis, ad dictam terram Bicari comode accedere non valeret propter impedimentum Catalanorum per quos detinetur terra predicta», raó per la qual, el 1349, se cerca ajut armat «contra catalanos ipsorum castri et terre detentores eorumque complices et fautores dante domino». De manera semblant passa quan Enrico de Chiaramonte explica a son pare, el comte Manfredo Chiaramonte, que partidaris seus han requisat bestiar a Gugliotto de Craiatore, gendre de Gandolfo Pontecorono, partidari dels catalans, cosa que s'ha fet «de nostris consciencia et mandato ab eodem Guloceta et fratribus tamquam adherentibus catalanis nostris comunibus inimicis ablatorum per aliquos adherentes nobis nostros amicos», actuació amb la qual pretén procedir contra aquests «et alii adherentibus catalanis».

S'imposa, així, un discurs identitari, que pretén desqualificar els partidaris d'una facció per col·laborar amb l'invasor català, i es veuen com a responsables dels mals de Sicília els «Cathalani eorum sequaces».⁵⁵⁰ Per això, com suggereix el govern municipal de Palerm el 1348, la solució passaria per l'expulsió dels catalans de l'illa:

Cum propter intolerabiles catalanorum excessus qui contra magnates et alios siculos minus debite calcaneum erexunt ab eis honores, dignitates et comoda ad siculos de iure spectantes ipsi catalani ut exosi ab universo populo infestentur ut regnum exeant et castra, officia, dignitates et honores dimittant que de iure ad siculos pertinere videntur et dicta Universitas eo quod intellexerit quod inter dictos catalanos et magnates siculos pax et concordia procurantur, vereatur ne sub pacis velamine ad peiora deveniant cum deterior infirmitati priori evenire soleat recidiva supplicat dicta Universitas ut magestas regia dignetur taliter ordinare si placet quod dicti catalani Siciliam omnino exeant ut regnum remaneat in quiete nam dum ipsi in huiusmodi insula morabuntur populus quidem sedari non posset nec rumor extingui et regnum esset quasi in naufragio constitutum.⁵⁵¹

Ben al contrari d'aquestes pretensions, a partir de 1392, arran de la intervenció dels Martí, pare i fill, s'aferma una nova onada de barons i nobles catalans, valencians i aragonesos assentats a l'illa, a més d'eclesiàstics, en el tens context del cisma d'Occident.⁵⁵² «La “nació cathalana” restait le ciment de la conquête», interpreta

550. Cecilio BILELLO i Anna MASSA, *Registro di lettere (1348-49 e 1350)*, 1993, p. 60, 101, 118, 119 i 256.

551. Cecilio BILELLO i Anna MASSA, *Registro di lettere (1348-49 e 1350)*, 1993, p. 13-14.

552. Salvatore FODALE, «Naciones mercantiles y patriciado urbano en Palermo entre los siglos XIV y XV», a Jaume AURELL (ed.), *El Mediterráneo medieval y renacentista, espacio de mercados y de culturas*, Pamplona, Universidad de Navarra, 2002, p. 167-168.

Henri Besc d'acord amb els suports desenvolupats pels *Martini*.⁵⁵³ De tota manera, tant els Martí com la nova dinastia Trastàmara vint anys després tractaran d'assolir «l'assimilazione della nobiltà siciliana e catalana in una aristocrazia strettamente legata allà Corona»,⁵⁵⁴ però en qualsevol cas s'hi afermaran uns llinatges d'origen extern que assoliran un gran protagonisme en el regiment de l'illa al segle xv.⁵⁵⁵ Tot i la seva diversitat de procedències, es continuen visualitzant a l'illa sota un englobalitzador bàndol català.⁵⁵⁶

Malgrat les pretensions d'assolir assimilacions, es mantindran les percepcions diferenciades i les tensions, sempre diferenciant entre sicilians i catalans. Més enllà d'un ús hiperbòlic que permet identificar com a *català* tot aquell i tot allò relacionat amb un determinat bàndol sicilià, el gentilici determina una específica categoria d'habitants de l'illa. No sent, doncs, estrangers, però alhora considerats de manera separada dels sicilians, els catalans semblen una tercera categoria intermèdia, com comenta Salvatore Fodale:

Parece que los catalanes constituían casi una tercera categoría entre los súbditos del antiguo reino normando (de cualquier origen que sean) y los extranjeros: una categoría de hombres que son súbditos del mismo rey o que pertenecen a la misma comunidad y que por esto no pueden considerarse realmente extranjeros, pero que se distinguen de los sicilianos, pese a que con el tiempo y con el paso de las generaciones pueden devenir y considerarse — devienen y se consideran — sicilianos.⁵⁵⁷

En aquest sentit, en el parlament de Siracusa de 1398 es demana que els càrrecs municipals siguin desenvolupats per nadius, mitjançant una petició que només fa

553. Henri BRESK, «Un royaume pour Martin, duc de Montblanc», a Maria Teresa FERRER I MALLOL (cur.), *Martí l'Humà: El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): L'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 322.

554. Pietro CORRAO, «Per una storia del potere feudale nell'area madonita in età aragonese», a *Potere religioso e potere temporale a Cefalù nel medioevo: Atti del convegno internazionale (Cefalù, 7-8 aprile 1984)*, Cefalù, Centro di Cultura, 1985, p. 92.

555. Vincenzo D'ALESSANDRO, «Immigrazione e società urbana in Sicilia (secoli XII-XVI). Momenti e aspetti», a Giovanna PETTI BALBI (ed.), *Comunità forestiere e 'nationes' nell'Europa dei secoli XIII-XVI*, 2001, p. 182-184.

556. E. Igor MINEO, «Egemonia e radicamento della nobiltà militare catalana in Sicilia dopo il 1392: l'esempio dei Cruilles e del Santapau», a Marco TANGHERONI (ed.), *Commercio, finanza, funzione pubblica: Stranieri in Sicilia e in Sardegna nei secoli XIII-XV*, Nàpols, GISEM i Liguori, 1989, p. 89-95.

557. Salvatore FODALE, «Naciones mercantiles y patriciado urbano en Palermo entre los siglos XIV y XV», a Jaume AURELL (ed.), *El Mediterráneo medieval y renacentista, espacio de mercados y de culturas*, 2002, p. 64.

dues distincions: sicilians i catalans, i encabia dins d'aquest grup, doncs, els procedents de la Corona d'Aragó a qui el rei feia confiança: «Siculi siculis, Cathalani Cathalanis magnis conveniunt».⁵⁵⁸ El monarca evidenciarà la seva puixança no acceptant la petició i disposant de nomenar «in dictis officiis illes persones quae sibi videbuntur ita quod providebitur officio et non officiali».⁵⁵⁹ Per la part nobiliària es continua plantejant, en el segle xv, una divisió entre nobles sicilians i catalans, i s'encabeixen dins d'aquest gentilici tots els que han procedit de la Corona d'Aragó, tal com dona a entendre Giovanni Ventimiglia di Sperlinga en la queixa que eleva a Alfons el Magnànim:

Unu tali attu lu Regnu indi murmura, dichendu ki dapoy ki li catalani foru in Sicilia annu fattu multi cosi di fatto comu havu parsu alloru, ma tutti quanti fatti su stati, su nenti di poi di la prisa di dictu conti; et tucti dichinu ki zo esti distrudiri li nobili homini di Sichilia affini ki quilli ki restanu sianu tinuti comú judei et vinduti comu scavi.⁵⁶⁰

En definitiva, de manera generalitzada a Sicília, catalans eren tots els que venien de les terres cismarines de la Corona d'Aragó,⁵⁶¹ cosa que, com valora Vincenzo D'Alessandro, inicialment tindria a veure amb una presència més nombrosa i un pes de Catalunya en l'àmbit polític i econòmic més important, amb el prestigi inherent: «“Catalani” erano detti allora quanti provenivano dal regno iberico (Aragona, Catalogna, Valenza, Baleari) per il peso politico ed economico tenuto sin dall'inizio da quelli che venivano dalla città o dalla contea di Barcelona».⁵⁶² En realitat, un cop establerta la percepció globalitzada, es va reite-

558. Biagio SAITTA, «Catania nei documenti dell'Archivio della Corona d'Aragona», *Quaderni Catanesi* (Catània), vol. v, núm. 10 (1983), p. 503-504.

559. Luis GENUARDI, «La influencia del Derecho español en las instituciones públicas y privadas de Sicilia», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), núm. 4 (1927), p. 174-175.

560. Pietro CORRAO, «Per una storia del potere feudale nell'area madonita in età aragonesa», a *Potere religioso e potere temporale a Cefalù nel medioevo: Atti del convegno internazionale (Cefalù, 7-8 aprile 1984)*, 1985, p. 94.

561. «La categoría de los catalanes está constituida por los que vienen de la parte ibérica de la Corona (o de las Coronas, cuando hay dos reyes). Quiere decir que, en Sicilia, aragoneses, valencianos, mallorquines, son todos catalanes. En el binomio catalano-aragonés, el primer término prevalece en el ámbito demográfico y mercantil y el segundo en el ámbito dinástico y político-militar, pero en Sicilia representan diferentes aspectos de una misma realidad: son los que vienen de la Península Ibérica y todavía no se han integrado en la sociedad siciliana.» (Salvatore FODALE, «Naciones mercantiles y patriciado urbano en Palermo entre los siglos XIV y XV», a Jaume AURELL (ed.), *El Mediterráneo medieval y renacentista, espacio de mercados y de culturas*, 2002, p. 64.)

562. Vincenzo D'ALESSANDRO, «Spazio geografico e morfologie sociali nella Sicilia del basso medioevo», a Marco TANGHERONI (ed.), *Commercio, finanza, funzione pubblica. Stranieri in Sicilia e in Sardegna nei secoli XIII-XV*, 1989, p. 7.

rant el fet d'esmentar-los de manera conjunta, al marge de les evolucions en els fluxos de persones i productes. Per això, Paulino Iradiel advertia sobre la dificultat historiogràfica per a precisar l'elevada demanda de productes tèxtils valencians a Sardenya, Sicília i al regne napolità, atès que s'atorga «en la documentació local de estas zonas la denominación de “catalaneski” a los paños provenientes tanto de Cataluña como de Valencia, y de “catalanes” a los mercaderes originarios de los territoris ibéricos de la Corona».⁵⁶³

La catalanitat pot identificar, per tant, uns trets culturals i fins i tot polítics propis de la Corona d'Aragó. En aquest sentit, en acceptar el tractat de Caltabellota de 1302, que separa el regne de Sicília de la Corona d'Aragó, el germà de Jaume II que resta com a sobirà sicilià explícitament remarcarà la seva condició catalana, com ha subratllat Pietro Corrao: «Federico non renunciava mai, neanche nei momenti più acuti del conflitto con il fratello, a ritenersi un sovrano catalano, una delle espressioni della dinastia che coordinava un insieme di domini attraverso legami di dipendenza personale e familiare».⁵⁶⁴ Precisament, en consumir-se la separació de Sicília, Frederic demana a diferents nobles catalans que passin al seu servei, i es tracta de nobles tan destacats com el comte d'Urgell.⁵⁶⁵ Alhora, la mateixa feblesa de la monarquia davant de la noblesa i els governs municipals imposa una gestió política participativa,⁵⁶⁶ la qual va adoptant característiques que recorden la Corona d'Aragó i, de manera més concreta, Catalunya,⁵⁶⁷ ja sigui per les formes emprades per les puixants elits urbanes enfront del monarca⁵⁶⁸ —tot i que la realitat siciliana està ben allunyada de ser un calc de la catalana—,⁵⁶⁹ o ja sigui

563. Paulino IRADIEL, «Valencia y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón», a David ABULAFIA i Blanca GARÍ (dir.), *En las costas del Mediterráneo occidental: Las ciudades de la Península Ibérica y del reino de Mallorca y el comercio mediterráneo en la Edad Media*, 1997, p. 166.

564. Pietro CORRAO, «Dal re separato al re assente. Il potere regio nel regno di Sicilia nel '300 nel '400», *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca, 1993)*, t. 1, vol. 3, 1996, p. 71.

565. Maria Teresa FERRER i MALLOL, «Nobles catalans arrelats a Sicília: Guillem Ramon I de Montcada», a *Mediterraneo Medievale: Scritti in onore di Francesco Giunta*, vol. 1, 1981, p. 419-432.

566. Vincenzo D'ALESSANDRO, «Un re per un nuovo regno», *Archivio Storico Siciliano* (Palerm), sèrie IV, vol. 23 (1997), p. 31-32.

567. «In specific terms, the political procedure of pactism represents an impressive synthesis between a primarily Catalan political model and the Sicilian needs and context, and it is a key element in understanding how government developed.» (Fabrizio TITONE, «Aragonese Sicily as model of late medieval state building», *Viator* (Los Angeles), vol. 44, núm. 1 (2013), p. 248.)

568. Fabrizio TITONE, *Governments of the Universitates: Urban Communities of Sicily in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Turnhout, Brepols, 2009, p. 9-91.

569. «A Messina, como altrove, i confini nobiltà-patriziato si conondono», escriu Daniela Santoro tot perfilant, en la sola frase, una estructura de les elits urbanes ben diversa de l'existent a Catalunya, tot i confluïr en altres trets de funcionament (Daniela SANTORO, *Messina l'indomita: Strategie familiari del patriziato urbano tra XIV e XV secolo*, Caltanissetta i Roma, Salvatore Sciascia, 2003, p. 93).

per institucions com les corts de tres braços ben perfilades en el pas del segle xiv al xv,⁵⁷⁰ tal com institucionalment es culmina el 1446.⁵⁷¹

El paradigma institucional vindria a ser un símptoma del conjunt cultural global, que inclou aspectes tan diversos com l'ús de la llengua i el foment literari en el mateix entorn reial. Certament, llengua i poder es mesclen, si més no, des dels trobadors del segle xii. En el segle xiii, hom ha pogut apreciar en Bernat Desclot la identificació de la llengua catalana com la pròpia de la Corona d'Aragó.⁵⁷² És, sens dubte, la llengua de la monarquia des que l'escull Jaume I per expressar la seva crònica en llengua vernacle, com altres sobirans veïns han escollit la respectiva via d'expressió vernacular.⁵⁷³ El segle xiv evidencia el vincle entre producció literària i casa reial, per la proximitat a la família règia d'autors com Francesc Eiximenis, per la interessant posició de funcionaris de la cancelleria que alhora exerceixen de copistes o directament de creadors literaris, com Bernat Metge,⁵⁷⁴ i per la funció de l'entorn de la mateixa cancelleria d'enllaç amb els corrents intel·lectuals i literaris, com els existents a Itàlia a mitjan segle xiv.⁵⁷⁵ Tot i no negligir la promoció cultural de determinades corts nobiliàries⁵⁷⁶ ni oblidar que en el segle xv la promoció literària en ciutats com València retrata la puixança urbana just quan es produeix

570. Vincenzo D'ALESSANDRO, «Sulle assemblee parlamentari dell Sicilia medievale», a *Archivio Storico per la Sicilia Orientale* (Catània), núm. LXXX (1984) (*I parlamenti di Sicilia: Atti del convegno Catania, 23-24 Marzo 1984*), p. 9-12.

571. Vincenzo D'ALESSANDRO, «Immigrazione e società urbana in Sicilia (secoli XII-XVI). Momenti e aspetti», a Giovanna PETTI BALBI (ed.), *Comunità forestiere e 'nationes' nell'Europa dei secoli XIII-XVI*, 2001, p. 186.

572. «Desclot actively claims Catalan as the national language of the Crown of Aragon, linguistically and politically independent from the 'langue d'oïl' and the 'llengua d'oc'. As a prose response to d'Auriac political 'sirventés', the episode stresses the univocal political allegiance of Catalan as opposed to the political neutrality or ambivalence of the 'llengua d'oc'. In sum, Desclot constructs an episode that supports both the main purpose of his 'Crònica' and the ideology of the Aragonese monarchy. By doing so, he redefines the linguistic map of the Mediterranean.» (Vicente LLEDÓ-GUILLEM, «Bernat Desclot's response to Bernat d'Auriac's 'sirventés': the battle of Castellammare and the rise of Catalan as a royal language», *La Corónica* (Winston-Salem), vol. 39, núm. 2 (2011), p. 160.)

573. Alexander IBARZ, «The idea of Spain in the Chronicle of Jaume I (c. 1270): interregal rivalry, culture and geo-politics in the Crown of Aragon», *La Corónica* (Winston-Salem), vol. 37, núm. 2 (2009), p. 81-82.

574. Lola BADIA, «Literatura catalana i patronatge reial al segle xv: episodis d'un distanciament», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna* (Barcelona), núm. 13 (2) (1993), p. 525-534.

575. Vicent Josep ESCARTÍ, «L'atracció pel món clàssic: de Bizanci a Grècia i Troia (ss. XIII-XV)», *Studia Iberica et Americana* (Fullerton), vol. 1, núm. 1 (2014), p. 84.

576. Antoni Maria ESPADALER i Eloi CASTELLÓ (cur.), *Cançoners dels Comtes d'Urgell*, Lleida, Universitat de Lleida i Institut d'Estudis Ilerdencs, 1999; Francesc FITÉ i Alberto VELASCO, «Els comtes d'Urgell Promotors artístics», a Carme ALÒS (ed.), *600 anys de la fi del comtat d'Urgell*, Balaguer, Museu de la Noguera, 2015, p. 52-67.

l'allunyament italià del sobirà,⁵⁷⁷ aquest sempre assumeix una nítida funció cultural. Precisament, Alfons el Magnànim l'insereix entre les estratègies de promoció règia, junt amb altres indicadors que el pretenen mostrar com a bon governant, victoriós i humanista,⁵⁷⁸ alhora que fomenta una contundent projecció exterior.⁵⁷⁹ La vinculació entre casa reial i cultura, més enllà de contribuir a la promoció literària i a les estratègies de consolidació règia,⁵⁸⁰ comporta la relació entre monarquia i llengua, cosa que afaïçona aquesta darrera, que precisament en aquest context ha trobat, al llarg de tota la baixa edat mitjana, «la formulació d'un model lingüístic artificial, supradialectal i cortesà, trets que caracteritzen la “koiné” catalana medieval», a partir, precisament, de l'exercici de govern sorgit de la cancelleria reial. La llengua esdevé, així, un referent de cohesió, cosa que en facilita la percepció comuna. La vinculació amb la monarquia comporta, alhora, que el català estàndard sorgit de la cancelleria reflecteixi l'evolució del poder a la Corona: la inicial «“koiné” lingüística molt influïda pel llatí i basada sobretot en el “sermo urbanus” de Barcelona» serà, en el segle xv, modificada per trets propis del «sermo urbanus» de València, d'on procedeixen ara mots curials reials i cultismes propis del contacte amb la Itàlia del Magnànim.⁵⁸¹

En aquest context, la percepció dels súbdits del rei de la Corona d'Aragó es barreja sota el comú denominador català, com s'evidencia a l'actual Dubrovnik, on es parla de catalans de procedències tan diverses com «catellanus de Castrocgliari» o «catellanus de Syracusa», raó per la qual Nenad Fejić ha conclòs que:

[...] infatti i catalani che arrivavano a Ragusa non provenivano soltanto dalla Catalogna ma anche dalla Sicilia, dalla Sardegna e dall'Italia meridionale. Per i ragusei non era netta la differenza tra la loro denominazione etnica, da una

577. Rafael ALEMANY, «Ausiàs March i el context literari valencià del segle xv», a Georges MARTIN i Marie-Claire ZIMMERMANN (dir.), *Ausiàs March (1400-1459): Premier poète en langue catalane*, París, Université Paris-13, 2000, p. 7-10.

578. Eulàlia DURAN GRAU, «La imatge del rei Alfons», a Guido D'AGOSTINO i Giulia BUFFARDI (ed.), *XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona: Celebrazioni Alfonsine*, vol. II, 2000, p. 1401-1418.

579. Coral CUADRADA, «Política italiana de Alfonso V de Aragón (1420-1442)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 7-8 (1986-1987), p. 281-301; Alan RYDER, *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*, València, Alfons el Magnànim, 1992, p. 313-480.

580. Flocel SABATÉ, «L'invisibilitat del re e la visibilitat della dinastia nella Corona d'Aragona», a Lucia BERTOLINI, Arturo CALZONA, Glauco Maria CANTARELLA i Stefano CAROTI, *Il Principe invisibile*, 2015, p. 44-64.

581. Antoni FERRANDO, «Percepció i institucionalització de la norma lingüística entre els valencians: panorama històric (1238-1976)», a Antoni FERRANDO i Miquel NICOLÁS (ed.), *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2006, p. 193.

parte, e quella, strettamente regionale o urbana, dall'altra, così che spesso nelle fonti vengono annotate entrambe le categorie di determinazione.⁵⁸²

Sota aquests paràmetres culturals i polítics, l'abocament d'Alfons el Magnànim sobre l'Adriàtic⁵⁸³ posa en relleu les capacitats i els límits de l'actuació sobre els Balcans, però també la projecció de la imatge i la cultura inherents a la monarquia encarnada pel Magnànim.⁵⁸⁴ Quan, en els anys quaranta del segle xv, Carles II Tocco endreça els seus dominis del despotat de l'Epir imitant l'administració de la Corona d'Aragó, s'auxilia d'un gran nombre de funcionaris, assistents i col·laboradors vinguts del sud italià, a vegades ben significats en l'entorn del sobirà, com «Antonellus Catellanus familiaris magnifici domini Charoli despoti» i, en qualsevol cas, atrau personatges com «Benedictus Marchini, Nicola de Ansalona, Johnnes Exparterii o Nicolau Satres». Aquest darrer és explícitament identificat com a català, per bé que, en general, tots són coneguts com a «catalans», perquè procedeixen de la cort napolitana del Magnànim, sense que importi que alguns duguin cognom de clara ascendència italiana.⁵⁸⁵ En aquesta línia, Lleonard III Tocco no sols cerca un suport polític i estratègic en la invocació d'Alfons el Magnànim,⁵⁸⁶ sinó que, en encetar-se el darrer terç del segle xv, estructura l'Administració mateixa d'acord amb el model català de la Corona d'Aragó (veguer, mestre racional, tesorero, procurador),⁵⁸⁷ cosa que evidencia el prestigi de la Corona d'Aragó identificat amb la cultura catalana.

Precisament en aquest sentit, el papat del valencià Calixt III, entre 1455 i 1458, va ser definit, des de Florència, com a «regnano cathalani»,⁵⁸⁸ i tots els diferents

582. Nenad FEJLIĆ, «Ragusei e spagnoli nel Medio Evo. Luci ed ombre di un rapporto commerciale», a Antonio DI VITTORIO (cur.), *Ragusa e il Mediterraneo: Ruolo e funzioni di una repubblica marinara tra medioevo ed età moderna*, Bari, Cacucci, 1990, p. 81-82.

583. Flocel SABATÉ, «The ports of the medieval Adriatic open research prospects», *Hortus Artium Medievalium* (Zagreb-Motovun), en premsa.

584. Momčilo SPREMIĆ, «Alfonso il Magnanimo e la sua politica nei Balcani», a Guido D'AGOSTINO i Giulia BUFFARDI (ed.), *XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona: Celebrazioni Alfonsine*, vol. I, 2000, p. 741-753.

585. Nada ZEČEVIĆ, *The Tocco of the Greek realm: Nobility, Power and Migration in Latin Greece (14th-15th centuries)*, Belgrad i Sarajevo, Makart i Faculty of Philosophy of the University of Eastern Sarajevo, 2014, p. 117-130.

586. Nada ZEČEVIĆ, «Confirmation grant of king Alfonso V of Aragon to Leonardo III Tocco (July 16 1452): an authentic charter with a fake justification?», *Faculty of Philosophy: Collection of Papers: Philosophy, Mathematics and Natural Sciences* (Pale), núm. 14 (2) (2012), p. 9-17.

587. Nada ZEČEVIĆ, *The Tocco of the Greek realm: Nobility, Power and Migration in Latin Greece (14th-15th centuries)*, 2014, p. 117-130.

588. Eugenio DUPRÉ-THESSEIDER, «La politica italiana di Alfonso il Magnanimo», *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. I, Palma de Mallorca, Excma. Diputación Provincial de Baleares, 1955, p. 234.

assistents a les corts tant d'aquest Papa com del seu nebot Alexandre VI eren coneguts com a *catalans*, independentment de la seva procedència i en similitud amb el que succeïa amb la percepció de tota mena de mercaders, eclesiàstics o qualsevol altre viatger que travessaven la península Itàlica procedents dels països de parla catalana, com va apreciar Miquel Batllori: «romanos e italianos solían englobarlos a todos bajo el apelativo de catalanes». ⁵⁸⁹ S'hi compten entre aquests diversos cortesans i escriptors que circulen en l'ambient propiciat per «la consecución de dos papados y numerosos cardenalatos, y con la “infiltración” por sabia política de alianzas y matrimonios de la familia real napolitano-catalana y de su aristocracia en la alta aristocracia de Ferrara, Mantua o Italia». ⁵⁹⁰

En realitat, la cultura coneguda com a *catalana* unifica els diferents territoris de la Corona. Per això, quan el 1524 Pietro Summonte descriu la Gran Sala que Alfons el Magnífic havia fet construir al Castellnou de Nàpols, ho resumeix dient que «è cosa catalana», no a manera d'elogi, sinó de descripció, atès que Guillem Sagrera havia efectuat aquesta construcció d'acord amb el mateix estil gòtic tardà amb què havia enlairat edificis en altres indrets de la Corona d'Aragó, com Perpinyà, Mallorca, Barcelona o València. ⁵⁹¹ De fet, el gòtic català es percebia com un model constructiu que acompanyava l'expansió dels nous pobladors vinguts de la Corona d'Aragó en els segles XIV i XV. ⁵⁹² És ben coherent amb el fet que s'immigrava duent els valors i elements identitaris considerats propis, cosa que comporta una transferència en l'hagiografia ⁵⁹³ o fins i tot en les denominacions emprades per a designar noves poblacions o carrers, com s'esdevé amb la fundació de Llapola, a Sardenya, a mitjan segle XIV, on la parròquia està dedicada a la mateixa santa que exerceix de copatrona a Barcelona, santa Eulàlia, i on els carrers s'anomenen València, Girona, Lleida o Vilafranca. ⁵⁹⁴ En són afectats els diferents elements de la

589. Miguel BATLLORI, *La familia de los Borjas*, Madrid, Real Academia de la Historia, 1999, p. 164.

590. Vicent MARTINES, «Una clave humanista de mediados del siglo xv para el Humanismo de la Corona de Aragón desde fines del siglo xiv: Ferran Valentí y el Prólogo a su traducción de las ‘Paradoxa’ de Cicerón», *Estudios Hispánicos* (Breslau), núm. 22 (2014), p. 110.

591. Amadeo SERRA DESFILIS, «E cosa catalana». La Gran Sala de Castelnuovo en el contexto mediterráneo», a Guido D'AGOSTINO i Giulia BUFFARDI (ed.), *XVI Congreso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona: Celebrazioni Alfonsine*, vol. II, 2000, p. 1787-1799.

592. Alessandra CIOPPI, *Le strategie dell'invincibilità: Corona d'Aragona e 'Regnum Sardiniae' nella seconda metà del Trecento*, Càller, Consiglio Nazionale delle Ricerche, Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea, 2012, p. 184-185.

593. Roberto PORRÀ, «I culti di origine catalana in Sardegna. Processi di assimilazione e persistenza», a Luciano GALLINARI i Flocel SABATÉ (dir.), *Tra il Tirreno e Gibilterra: Un Mediterraneo Iberico?*, vol. II, Càller, Consiglio Nazionale delle Ricerche, Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea, 2015, p. 661-693.

594. Maria BONARIA URBAN, *Cagliari aragonese: Topografia e insediamento*, Càller, Istituto sui Rapporti Italo-Iberici, 2000, p. 265-270.

quotidianitat, com observa Patrizia Sardina a Palerm: «i Catalani di Palermo man-tennero un forte legame con le loro tradizioni e con la terra d'origine, manifestato chiaramente dalle scelte in materia di abbigliamento ed alimentazione».⁵⁹⁵

El vigor polític i cultural afegeix, doncs, prestigi a la denominació catalana, la qual, a més, es popularitza amb facilitat a Itàlia a partir del focus napolità. Cal esmentar els llibres de cuina que s'estenen en el pas del segle xv al xvi: com indica Bruno Lauriou, «s'y manifeste une grande ouverture aux cuisines méditerranéennes, singulièrement aux usages et au répertoire catalans». Molts dels plats així escampats afegeixen el qualificatiu de ser *a la catalana*: «zenestratto allà cathelana, mirrause catalano, starne al modo catalano, bianco mangiare a la catalana, carabaze a la catalana, sausa de napi di Cathalogna, suppa a la catalana [...]».⁵⁹⁶ La catalanitat es mescla amb les formes culturals escampades des de Nàpols i l'adopció de la llengua catalana perllonga el prestigi: a Nàpols mateix, per exemple, «lo libre lo qual ha compost lo diligent mestre Robert, coch del serenissimo senyor don Ferrando, rey de Naples», fou escrit en català.⁵⁹⁷

La vivor del català a la cort reial de Nàpols, especialment sota Alfons el Magnànim i els inicis del regnat del seu successor, Ferrante I, és coherent amb el carrer de la mateixa ciutat. Es parla català en el multilingüe ambient i s'escriu prosa catalana. Fins i tot el català esdevé model per al napolità a fi de normalitzar l'italià napolità pel que fa a gramaticalització, introducció a la cancelleria i ús en el llenguatge de la cultura.⁵⁹⁸

A la mateixa península Itàlica el català no guanya cap altre carrer, però sí altres corts: les papals de Calixt III i el seu nebot Alexandre VI, on el català assoleix un protagonisme que l'apropa a la llengua cortesana usual —l'italià— i a la llengua curial escrita —el llatí. Miquel Batllori especifica amb facilitat el plurilingüisme d'Alexandre VI: «usa de forma espontánea el catalán para los asuntos familiares, el latín para los de la curia romana, y el italiano para la política de Italia (solo se conocen algunos renglones del papa en castellano)». La influència dels Borja afecta tota la segona meitat del segle xv, pel papat de Calixt III (1455-1458), la vicecancelleria regida per Roderic de Borja (1467-1491) i, finalment, el seu ascens al papat com a Alexandre VI (1492-1503), a més de la cort de Cèsar Borja, que des de 1497 centra

595. Patrizia SARDINA, «I catalani ed il Castello a Mare di Palermo», a Salvador CLARAMUNT (coord.), *XVII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó: El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta*, vol. 2, 2003, p. 387.

596. Bruno LAURIOUX, *Une histoire culinaire du Moyen Âge*, París, Honoré Champion, 2005, p. 358-372.

597. Mestre Robert, *Libre del Coch*, Barcelona, Curial, 1996, p. 25.

598. Ana Maria COMPAGNA PERRONE CAPANO, «L'uso del catalano a Napoli», a Guido D'AGOSTINO i Giulia BUFFARDI (ed.), *XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona: Celebrazioni Alfonsine*, vol. II, 2000, p. 1353-1370.

l'activitat diplomàtica i militar dels Estats Pontificis. En aquest context, ja des de temps de Calixt III, potser «por mimetismo cortesano y halagador», en paraules de Miquel Batllori, la llengua catalana és emprada per italians —a voltes mesclant italià, català i llatí, com s'aprecia en les lletres del banquer papal de Siena Francesco Spannocchi— i també per castellans.⁵⁹⁹ En realitat, s'estableix, encara que sols sigui per a l'ús intern, una regulació estilística del català a emprar per la cancelleria papal, i es vetlla, així, per la qualitat i cohesió de l'idioma.⁶⁰⁰ Coherentment, des de la cort papal, personatges valencians escriuen en català a d'altres de castellans, i són en molts casos contestats també en català. Hom troba fins i tot cartes escrites en català amb castellanismes, atès que estan escrites entre castellans, com fa el 1493 Pedro de Carranza en adreçar-se a «Jaume Ortís» en la cort d'Alexandre VI.⁶⁰¹ Aquest marc s'enriqueix no sols pels nombrosos cortesans d'origen català o valencià, sinó també per la presència a la cort papal de nombrosos escriptors vinguts de Catalunya, València i Mallorca, alhora que el català és objecte de l'atenció de destacats humanistes presents a la cort papal, com Antonio Beccadelli el Panormita, Lorenzo Valla, Leonardo Bruni l'Aretino, Giovanni Pontano, Bartolomeo Fazio o Paolo Pompilio, entre d'altres.⁶⁰²

A la cort d'Alexandre VI, i a la del seu fill Cèsar Borja, pròpiament es promou la cultura hispànica, raó per la qual, a més del català, també es fomenta el castellà, amb la participació de nombrosos escriptors vinguts de Castella.⁶⁰³ Ja es percebia a la Nàpols del Magnànim, on tot i la preeminència del català, el castellà —que havia estat la llengua materna del monarca— no era gens desconegut. Com comentava Martí de Riquer, en el context conviuen «quatre vehicles lingüístics que gosaria afirmar que eren entenedors a tot home culte que es trobava integrat en els dominis del Magnànim i dels seus successors immediats d'allà i d'ençà: el llatí, l'italià, el català i el castellà».⁶⁰⁴

599. Miguel BATLLORI, *La familia de los Borjas*, 1999, p. 168 i 150-151.

600. Antoni FERRANDO, «Percepció i institucionalització de la norma lingüística entre els valencians: panorama històric (1238-1976)», a Antoni FERRANDO i Miquel NICOLÁS (ed.), *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*, 2006, p. 196-197.

601. Miguel BATLLORI, *La familia de los Borjas*, 1999, p. 151-158.

602. Antoni FERRANDO, «La gènesi romana d'una norma lingüística catalana del segle xv: les 'Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols', 'fetes' per Jeroni Pau», a Nancy DE BENEDETTO i Inés RAVASINI (dir.), *Da Papa Borgia a Borgia 'Papa': Letteratura, lingua e traduzione a Valencia*, Lecce, Pensa Multimedia, 2010, p. 44-52.

603. Nicasio SALVADOR, «Intelectuales españoles en Roma durante el gobierno de los Reyes Católicos», a Patrizia BOTTA (dir.), *Rumbos del hispanismo en el umbral del cincuentenario de la AIH*, vol. I, Roma, Bagatto Libri, 2012, p. 51-53.

604. Martí de RIQUER, «Elements comuns en la cultura i en l'espiritualitat del món aragonès», a IX *Congresso di Storia della Corona d'Aragona, Napoli 11-15 aprile 1973, sul tema la Corona d'Aragona e il Mediterraneo: aspetti e problemi comuni, da Alfonso il Magnanimo a Ferdinando il Cattolico (1416-1516)*, vol. I, Nàpols, Società Napoletana di Storia Patria, 1978, p. 211.

Aquesta convivència, en realitat, forma part de la transició vers un nou context i, pròpiament, una nova època, en la qual el període medieval assolirà la seva clausura, i deixarà en el passat els trets que l'havien caracteritzat.

7. LA SORTIDA DE L'EDAT MITJANA

L'ús literari del castellà es va estenent a les corts d'Alfons el Magnànim i de Joan II, amb poetes bilingües, que escriuen en català i en castellà, com Pere Torroella i Francesc Moner.⁶⁰⁵ A la Roma d'Alexandre VI, el predomini del català, prou evidenciat en el seu ús pels membres de la família Borgia (o Borja, pròpiament), es compatibilitzava amb una atenció al castellà, dins d'un context de clara hispanofília.⁶⁰⁶ De fet, a finals del segle xv, mentre que a Roma el català continuava predominant, a Nàpols ja havia estat depassat pel castellà, com també a l'entorn reial de Ferran el Catòlic.⁶⁰⁷ És una situació que reduïa pretensions com les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* a unes 'Regles' per a una cort inexistent,⁶⁰⁸ i que descavalca el català de la cursa per la regulació i normalització⁶⁰⁹ que coetàniament mantenen altres llengües de la mà de Nebrija, Bembo, Oliveira o Du Bellay,⁶¹⁰ des d'una òptica que mescla llengua, afermament del sobirà i puixança nacional.⁶¹¹

En realitat, la unificació dels regnes de Castella i Aragó el 1479, tot i la lògica independència institucional, d'acord amb el model medieval d'agregació de dominis sota el corresponent sobirà,⁶¹² es podia alhora interpretar com la confirmació del destí teleològic de la monarquia castellana en establir una continuïtat entre la

605. Montserrat GANGES, «Poetes bilingües (català-castellà) del segle xv», *Boletín de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval* (Madrid), vol. 6, núm. 1 (1992), p. 57-232.

606. Nicasio SALVADOR, «Intelectuales españoles en Roma durante el gobierno de los Reyes Católicos», Patrizia BOTTA (dir.), *Rumbos del hispanismo en el umbral del cincuentenario de la AIH*, vol. i, 2012, p. 51-53.

607. Miguel BATLLORI, *La familia de los Borjas*, 1999, p. 159-160 i 170.

608. Antoni FERRANDO, «La gènesi romana d'una norma lingüística catalana del segle xv: les 'Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols', 'fetes' per Jeroni Pau», a Nancy DE BENEDETTO i Inés RAVASINI (dir.), *Da Papa Borgia a Borgia 'Papa': Letteratura, lingua e traduzione a Valencia*, 2010, p. 48.

609. Antoni FERRANDO, «Percepció i institucionalització de la norma lingüística entre els valencians: panorama històric (1238-1976)», a Antoni FERRANDO i Miquel NICOLÁS (ed.), *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*, 2006, p. 197.

610. Manuel ALVAR, «La lengua y la creación de las nacionalidades modernas», *Revista de Filología Española* (Madrid), vol. 64, núm. 3/4 (1984), p. 205-238.

611. Eugenio ASENSIO, «La lengua compañera del imperio», *Revista de Filología Española* (Madrid), vol. 43, núm. 3/4 (1960), p. 399-413.

612. Antoni SIMÓN, *La monarquía de los Reyes Católicos: Hacia un Estado hispánico plural*, Madrid, *Historia* 16, 1996, p. 12-14.

monarquia visigoda i la recuperada Hispània del segle xv, tal com confirmaran els funcionaris i escriptors responsables de gestionar la llengua i el relat històric.⁶¹³ L'humanisme facilita la represa de la perspectiva hispànica, prou evident en autors catalans com Jeroni Pau,⁶¹⁴ per bé que la reivindicació de la preeminència castellana sorgeix de la mateixa vitalitat de la Corona castellana. No sols les institucions i la gestió política,⁶¹⁵ sinó destacadament la llengua i la cultura, esdevenen les portadores de la preeminència castellana.⁶¹⁶ És el que comenta Peter Cocozzella:

[...] tota una literatura s'estava convertint en vehicle de supremacia cultural —la supremacia del castellà—, corroborada pel zel per la realització d'una unitat panibèrica i per l'impuls de l'orgull nacionalista. Promogut per l'onada de messianisme que va caracteritzar la cultura espanyola del segle xv, el mateix esperit d'autosuficiència cultural que van mantenir autors com Juan del Encina aïllats de l'influx italianitzant, va consolidar l'oficialitat del castellà en perjudici del català i de les altres llengües que havien prosperat en el territori peninsular.⁶¹⁷

Significativament, doncs, la percepció i identificació dels diferents grups col·lectius es fa en funció d'expressions culturals com, sobretot, la llengua emprada, però precisament aquests trets es mouen en consonància amb el respecte vigent polític i econòmic. En aquest sentit, els diferents indicadors socials van anunciar un canvi de rumb: a Sicília, per exemple, els dominis dels Cabrera, llinatge de cabdal importància en la definició de l'anomenat *partit català*, passen, per via matrimonial, als castellans Enríquez en entrar al segle xvi.⁶¹⁸

Els consolats de mar dels catalans evidencien una mutació coetània. A inicis del segle xv, a Ragusa, per exemple, al costat dels mercaders i viatgers definits com a catalans i dels provinents d'Aragó, els súbdits del rei de Castella eren classificats com a provinents d'Espanya: «Petrus de Miranda de Hyspania; capellanus domini archiepiscopi; Gonzalvo Johannis Peris, de civitate Semisente de Yspania domi-

613. Alan DEYERMOND, «La ideología del Estado moderno en la literatura española del siglo xv», a Adeline RUCQUOI (dir.), *Realidad e imágenes del poder. España a fines de la Edad Media*, Valladolid, Ámbito, 1988, p. 176-178.

614. Mariàngela VILALLONGA, «La geografia a Catalunya a l'època del Renaixement», *Estudi General* (Girona), núm. 13 (1993), p. 54-55.

615. Miguel Ángel LADERO, *Los Reyes Católicos: La corona y la unidad de España*, Madrid, Asociación Francisco López de Gomara, 1989, p. 72-174.

616. Luis FERNÁNDEZ GALLARDO, «Lengua e identidad nacional en el pensamiento político de Alfonso de Cartagena», *e-Spania*, núm. 13 (2) (2012), en línia a <<http://e-spania.revues.org/21012>>.

617. Peter COCOZZELLA, «Pere Torroella i Francesc Moner: aspectes del bilingüisme literari (catalano-castellà) a la segona meitat del segle xv», *Llengua & Literatura* (Barcelona), núm. 2 (1987), p. 164.

618. Vincenzo D'ALESSANDRO, «Immigrazione e società urbana in Sicilia (secoli XII-XVI). Momenti e aspetti», a Giovanna PETTI BALBI (ed.), *Comunità forestiere e 'nationes' nell'Europa dei secoli XIII-XVI*, 2001, p. 183.

ni regis Casteglie».⁶¹⁹ Abans de cloure el segle, però, Ferran el Catòlic pretén extreure de la ciutat de Barcelona la capacitat de designar cònsol a Venècia, perquè aquest és un consolat que representa tots els espanyols.⁶²⁰ En realitat, Ferran V de Castella i II d'Aragó pretenia, tant al Mediterrani⁶²¹ com a l'Atlàntic, segons diu respecte dels consolats castellans i catalans a Bruges, «que todos los vassallos nuestros tengan y gozen de unos mismos privilegios»,⁶²² en una clara estratègia d'interacció que va transformant els consolats comerciants en representacions diplomàtiques vinculades al sobirà.

Precisament, la incapacitat de cohesionar els territoris de la Corona d'Aragó, que ha propiciat, per contra, la forta cohesió dels respectius territoris constitutius,⁶²³ facilita que, en el segle XVI, el sobirà de la monarquia hispànica prefereixi tractar separadament els diferents territoris provinents de la Corona d'Aragó,⁶²⁴ inclosa la singularització del govern dels dominis italians mitjançant el consell específic creat el 1555.⁶²⁵ Ve a ser l'evolució institucional descrita per Jesús Lalinde com «la disolució del Rey de Aragón en el rey de España, metamorfosis del Rey de Castilla»,⁶²⁶ i la situació que Emilia Salvador ha definit com «el proceso de perifereización de la Corona de Aragón».⁶²⁷ En aquest marc, al Nàpols de la segona meitat del segle XVI, tot i singularitzar-se una «comunitat catalana activa e ricca»,

619. Nenad FEJLIĆ, *Шпанци у средњем веку*, 1988, p. 206-207.

620. Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona (1479-1516)*, vol. I, Barcelona, Universitat de Catalunya, 1936, p. 96.

621. Elisa FERREIRA PRIEGUE, «Cónsules de castellanos y cónsules de españoles en el Mediterráneo bajomedieval», a Hilario CASADO (ed.), *Castilla y Europa: Comercio y mercaderes en los siglos XIV, XV y XVI*, Burgos, Diputación Provincial de Burgos, 1995, p. 212.

622. Pablo DESPORTES, «El consulado catalán de Brujas (1330-1488)», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), núm. 14-15 (1999), p. 389-390.

623. Flocel SABATÉ, «Corona de Aragón», a Pedro A. PORRAS, Eloísa RAMÍREZ i Flocel SABATÉ, *La época medieval: administración y gobierno*, 2003, col·l. «Historia de España», núm. VIII, p. 449-450.

624. Miguel PÉREZ LATRE, «Pervivència i dissolució. La Corona d'Aragó en temps de Felip I (II)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 2007, p. 214-218.

625. Giuseppe GALASSO, «Tradizione aragonese e realtà della monarchia spagnola in Italia nei secoli XVI-XVII», a *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona (Sassari-Alghero, 1990)*, vol. I, Sàsser, Carlo Delfino, 1993, p. 177-192.

626. Jesús LALINDE, «La disolución de la Corona de Aragón en la monarquía hispana o católica (sec. XVI a XVIII)», a *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona (Sassari-Alghero, 1990)*, vol. I, 1993, p. 156.

627. Emilia SALVADOR ESTEBAN, «Integración y perifereización de las coronas de Aragón y de Portugal en la monarquía hispánica. El caso valenciano (1580-1598)», a Fernando CHECA (coord.), *Las sociedades ibéricas y el mar a finales del siglo XVI*, vol. III, Madrid, Comisaría General de España en la Expo de Lisboa'98, 1998, p. 166-180.

l'escriptura en vulgar s'imposa en italià⁶²⁸ i l'ambient irradiat de la cort virreinal manté amb vigor el castellà;⁶²⁹ a Sicília, s'experimenta, en paraules de Pietro Corrao, la «sostituzione dei vecchi potenti catalani con i nuovi funzionari castigliani ai vertici dello stato»;⁶³⁰ a Sardenya, es desenvolupa una castellanització de l'Administració i de la societat que facilita, per exemple, que els tallers tipogràfics de Càller i Sàsser, entre 1566 i 1616, imprimeixin preferentment en castellà i rarament en català i en llatí, alhora que s'anorrea l'italià;⁶³¹ a València, des del darrer terç del segle xv hi és ben present el conreu literari del castellà dins d'un procés de castellanització que s'anirà accentuant en els diferents sectors de la societat;⁶³² a Catalunya, destacats nobles com els Requesens escriuen, en el segle xvi, preferentment en castellà,⁶³³ i mantenen uns usos domèstics que evidencien el contacte entre català i castellà,⁶³⁴ i arreu, l'assumpció del castellà facilita l'ascens social i l'accés als mecanismes dirigits, raó per la qual s'incorpora en l'interior familiar i en el sistema educatiu dels principals grups socials.⁶³⁵ El conjunt, doncs, participa dels canvis polítics i desfigura qualsevol via de cohesió cultural i social mitjançant una llengua comuna que singularitzi un grup humà conegut com a català.

Giuseppe Tavani valorava que el recorregut cultural de la Corona d'Aragó culmina en el Renaixement, bé que claudicant de la llengua pròpia: «un Rinascimento che sarà all'insegna delle lingue di più recente acquisizione allà cultura ca-

628. Girolamo DE MIRANDA, «“Quis putet e cinere?” Sapienza e nobiltà dei Sereni napoletani nelle pagine di Scipione Ammirato», a Arturo CALZONA, Francesco Paolo FIORE, Alberto TENENTI i Cesare VASOLI (ed.), *Il volgare come lingua di cultura dal Trecento al Cinquecento*, Màntua i Florència, Leo S. Olschki, 2003, p. 290-299.

629. Max CAHNER, «Llengua i societat en el pas del segle xv al xvi. Contribució a l'estudi de la penetració del castellà als Països Catalans», a Jordi BRUGUERA i Josep MASSOT (ed.), *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1-6 d'octubre de 1979)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, p. 237-238.

630. Pietro CORRAO, «Egemonia aristocràtica, mobilitat social e costruzione statale nella Sicilia dei secoli XIV-XV», *Schede Medievali* (Palerm), núm. 14-15 (1988), p. 63.

631. Francesco MANCONI, «El regne de Sardenya: de Ferran el Catòlic al decret de Nova Planeta», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. 1, 2007, p. 412-415.

632. Antoni COMAS, «Problemàtica de la “Decadència”», a Jordi BRUGUERA i Josep MASSOT (ed.), *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1-6 d'octubre de 1979)*, 1980, p. 179-181.

633. Miguel BATLLORI, *La familia de los Borjas*, 1999, p. 170.

634. Eulàlia de AHUMADA BATLLE, *Epistolaris d'Hipòlita Rois de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*, València, Universitat de València, 2003, p. 75-455.

635. Max CAHNER, «Llengua i societat en el pas del segle xv al xvi. Contribució a l'estudi de la penetració del castellà als Països Catalans», a Jordi BRUGUERA i Josep MASSOT (ed.), *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1-6 d'octubre de 1979)*, 1980, p. 200-230.

talano-aragonesa, l'italiano e il castigliano». ⁶³⁶ No deixa de formar part de la clausura del període medieval i l'apertura d'un nou escenari. Aquest concorda amb la redefinició dels estats i de la gestió del govern que afecta tot Europa, ⁶³⁷ i que en les terres de parla catalana es concreta en el procés d'adequació del llegat medieval dins de la monarquia hispànica. ⁶³⁸ Els discursos justificatius ⁶³⁹ evidenciaran, de nou, la transcendència del relat històric i de l'argumentari cultural, ⁶⁴⁰ mentre les percepcions i expressions identitàries s'adaptin als nous escenaris, ⁶⁴¹ i participin del coetani context europeu. ⁶⁴²

El renovat marc de referència i els canvis posteriors en el segle XVIII inclouran l'anorreament de les institucions medievals ⁶⁴³ i la visió del català com una llengua «muerta para la República de las letras y desconocido del resto de Europa», segons la cèlebre expressió de Capmany, ⁶⁴⁴ d'acord amb els nous esquemes a la recerca de cohesions nacionals. ⁶⁴⁵ Precisament aquesta línia mena cap als debats del segle XIX,

636. Giuseppe TAVANI, «Il pluralismo linguistico e culturale nella Confederazione catalano-aragonesa», *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona (Sassari-Alghero, 1990)*, vol. I, 1993, p. 276.

637. Marie GAILLE-NIKODIMOV (ed.), *Le Gouvernement mixte: De l'idéal politique au monstre constitutionnel en Europe (XIIIe-XVIIe siècle)*, Saint-Étienne, Publications de l'Université de Saint-Étienne Jean-Monnet, 2005.

638. Antoni SIMON I TARRÉS, *Construccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.

639. Jesús VILLANUEVA LÓPEZ, *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII: Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 2004.

640. Antoni SIMON I TARRÉS, *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

641. Xavier TORRES SANS, *Naciones sin nacionalismo: Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, València, Universitat de València, 2008.

642. Alain TALLON (ed.), *Le sentiment national dans l'Europe méridionale aux XVIe et XVIIe siècles*, Madrid, Casa de Velázquez, 2007; François DELPECH (ed.), *L'imaginaire du territoire en Espagne et au Portugal (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Madrid, Casa de Velázquez, 2008.

643. Josep JUAN VIDAL, «Los reinados de Felipe V y Fernando VI», a Josep JUAN VIDAL i Enriquet MARTÍNEZ RUIZ, *Historia moderna: política interior y exterior de los Borbones*, Tres Cantos, Istmo, 2001, col·l. «Historia de España», núm. XII, p. 96-133.

644. Antonio de CAPMANY, *Memorias históricas sobre la marina, el comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, ed. d'Emili Giralt, vol. I, Barcelona, Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona, 1962, p. 54-55.

645. «L'interès per la llengua catalana es va veure afeblit per la situació política i per l'ideari de la Il·lustració espanyola, per a la qual l'única llengua de cultura dels espanyols ("erudita" segons Gregori Maians) era el castellà, que havia de ser l'exclusiva de l'estat nacional que aspiraven a crear.» (Mila SEGARRA, «Tradicció i modernitat en la configuració de la norma catalana a Catalunya», a Antoni FERRANDO i Miquel NICOLÁS (ed.), *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*, 2006, p. 56.)

en els quals la memòria del passat s'incrustarà en la recerca de fórmules institucionals per a les definicions nacionals,⁶⁴⁶ cosa que afectarà els capteniments identitaris,⁶⁴⁷ en una intersecció amb les problemàtiques dels segles XIX i XX que poden alterar, d'una manera o altra, l'objectivitat amb què esguardar el passat.⁶⁴⁸ Per això, a hores d'ara, urgia una recerca per tal de recuperar el coneixement històric sobre la percepció i identificació dels catalans a l'edat mitjana.

646. Timothy BAYCROFT i Mark HEWITSON (ed.), *What is a nation?: Europe 1789-1914*, Oxford, Oxford University Press, 2006, p. 133-158.

647. Stefan BERGER (ed.), *Writing the nation: A global perspective*, Nova York, Palgrave Macmillan, 2007, p. 105-170.

648. Jon ARRIETA i Jesús ASTIGARRAGA (ed.), *Conciliar la diversidad: Pasado y presente de la vertebración de España*, 2009.

